

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES és NAGY MIKLÓS

7. KISREGÉNYEK

JÓKAI MÓR

BÖRTÖN VIRÁGA

(1904)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1974

Sajtó alá rendezte
OLTVÁNYI AMBRUS

*Magy. iv. I. 3.
99,020.*

ISBN 963 05 0148 1

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1974

Printed in Hungary

ELSŐ FEJEZET

TÁJÉKOZÁS

Egy asszony történetét készülök megírni, kit az egész világ elítél, a társadalom kirekeszt, akinek a házát elkerülik, a nevét ki nem mondják. Senki nem talál számára mentséget.

Kétféle felfogás kínálkozott élém. Lefesteni egy könnyelmű nőt, amilyen sok van a világon, szenvedélyei rabját, akinek a vágyai meggyónhatatlan bűnök, egy poklot, melynek lángja fekete, s a fekete lángok csak azért látszanak meg, mert a körül-vett alak még feketébb. Kimeríthetetlen eseménysorozat követhette ez alakot: méltó társak a bűnben, élő torzképek képezhették kíséretét, vérlázító hűtelenség, lebilincselte nagyságok kínzása, élőhalottak szenvedése szenzációs anyagot képezett. Írhattam volna róla egy regényt, mely izgató, érdekfeszítő, pesszimista és realista, oly hangon, mely fáj és csikland.

És én választottam ehelyett az ellenkező felfogást. Igazolni a lehetetlent, a látszatot meghazudtolni, az ördögből angyalt csinálni. Leírni egy nőt, aminő csak egy volt a világon. *De valóban volt.*

Ennél a történetnél aztán több olyan alaknak is kell előfordulni, akinek a létezése kételkedést költ, akinek tettei megcáfolják az adott helyzetet, akinek lelki világa ellenkezik a hivatásával, de akiket mégis a valóság teljes világításába kell helyeznem, hogy a történet végén a pokol fekete lángjai helyett a szivárvány fényköre sugározza körül a mese alakjait. Ami különben nem mese. Fejemben van az egész. Emlékeim után dolgozom.

Nehéz feladat lesz.

Siófok, 1903. jul. 5.

Dr. Jókai Mór.

MÁSODIK FEJEZET

AZ ASSZONYTAGADÓK

Istentagadókrul már sokat írtak; de még asszonytagadókrul soha. Aláthatatlant lehet megtagadni; de aláthatót hogyan lehessen?

Hárman voltak: egy házban laktak.

Az a ház ősrégi urasági kastély, odafenn a görbe felföldön: gyönyörű erdők közepett fekszik: azt mondják, még Zsigmond király idejében épült, s fejedelmi vadásztanya volt. Tömör falai, magas réz'eteje elhíhetővé teszik eredetét. Elöl a halastó felől kettős lépcsőzetű gádor vezet fel a tornácára, melynek boltozatát négyoszegletű oszlopok emelik. Külső ajtajai, ablaktáblái mind kovácsolt vasból vannak rácsos nyílásokkal. Folyosója falait vadászszákmányok ékesítik; szarvasagancsok, vadkanfejek, kifeszített medvebőrök, hiúzirhák: nemzedékek diadalemlékei.

A belső termeket családi címerek és fegyverzetek díszítik. Két páncélos alak őrzi a szárnyajtót, mely az ősök termébe vezet. Ott vannak egymás mellett és szemközt a dédapák és anyák művész festette arcképei: az urak párdubőr-kacagánnyal vállukon, buzogánnyal a kezükben, van közöttük páncélba öltözött vitéz is, marsallbottal a csípejére támaszkodva: ez hadvezér lehetett; sőt egynek a feje fölött ez a mondat ragyog arany betűkkel: „fuit candidatus ad palatinum”, ami nagy dolog volt valamikor. (Tudniillik nádorválasztáskor a három jelölt közül egynek, törvény szerint, protestánsnak kellett lenni: így jutott a magyar nemes a megtiszteltetéshez.)

Ezek nem voltak asszonytagadók: mindenik úr arcképe mellett ott ékeskedik a hitvestársé, csodálatos régi divatú

jelmezekben. Csupán a legszélső úrnak hiányzik a párja: a szomszéd aranyos ráma üres, s a név le van vakarva a keretről.

Ebbe a terembe keveset járnak.

Van a tulsó épületszárnyon egész sorozata a szobáknak, mind ódon bútorzattal, vendégszobák mennyezetes nyoszolyákkal, ősi pompa és kényelem mindenütt.

Az ebédlőterem faragott bútorai, nehéz damaszt függönyei, rakott tálasai azt hirdetik, hogy valamikor itt nagy társaságok tartottak zajos lakomákat, s szép leányok törtek csirkecsontot afelett, hogy ki megy elébb férjhez.

Most mind ennek vége.

Három lakója van a háznak: uraságok. A cseléd mind férfi: szakács, hajdú, vadász, kulcsár. Asszony nép ide nem bocsáttatik.

Annálfogva vendég sem jön ide: mert úriember a felesége nélkül nem jár látogatóba, s ha mégis tudatlanságból megesik valakin, hogy párostul hajtat be a kastély udvarára, a szebbik felét a tisztartó lakán szállásolják el: annak van felesége és frajja.

A ház ura Markóczy Dezső, harminc évet meghaladott férfi: daliás alak, komoly, kemény kifejezésű arccal, mely a naptól van barnára zománcolva, minden vonásán látszik a diszciplína, nem szabad nekik nevetésre vetemedni, homloka magas, a kopaszodás jelével. De a szemei szelídek, szivárványuk csaknem topázsárga, szénfekete szemöldeivel és bajuszával élénk ellentétben.

Cselédei „vitéz kapitány uramnak” címezik.

Fiatalabb éveit a katonaságnál töltötte.

Szülői szomorú családi viszálykodásban éltek: az egyetlen fiút el kellett távolítani az apai háztól, hogy ne legyen tanúja a folytonos zivataroknak, amiknek a zaja kihatott három vármegyére. Néha mégis hazakerült Dezső a bécsújhelyi katonai akadémiából ünnepi szabadságra, s akkor többet megtudott a szükségesnél. Szégyenfolt esett a családon. Válóper folyt apa és anya között. Ez egészen elfásította ifjúj kedélyét. Tudta,

hogy mind a két fél hibás. Heves szenvedély és rakoncátlan indulatok uralkodtak megszállt lelkeiken.

Mikor Dezső, mint hadnagy, elhagyta a katonai akadémiát, áttetette magát egy bukovinai határvárosi helyőrségbe, s onnan haza sem jött, amíg az atyja meg nem halt (ivólázban). Ekkor a vármegye hazahívta birtoka átvételére, amidőn letette a kardbojtot, s kapitányi rangban kilépett a katonaságból.

Mikor hazakerült, már üresen találta azt a rámát, amelyben egykor anyja arcképe pompázott.

A tisztartójától megtudta, hogy az anyja még él, törvényesen elválasztva: a bíróság egy összeget rendelt el a számára életjáradékul, azt az öröklő fiúnak is kell fizetnie. Markóczy Dezső elrendelte, hogy a kötelezett összeg tőkáját fizesse ki az uradalom az elvált nőnek készpénzben.

Ezentúl aztán asszonynak a nevét nem mondták ki az ő tanyáján... S hogy még magában, elméjében se mondhassa ki ember az asszonyi nevet, Bukovinából telepített be csángó béreseket, akik az unitárius hitet vallják, s nem suttoják az „Ave Máriát”.

Az anyja pedig írt neki több levelet: bizonyosan megköszönte neki, hogy az életjáradéka tőkáját egyszerre kifizetteté, s ezzel felszabadítá a bírói ítélet azon kötelezése alól, hogy évdíját csak addig kapja, amíg elvált férje nevét viseli: ha férjhez megy, elfogja veszteni. Ez a levél fekete pecséttel volt leragasztva.

Markóczy Dezső nem vágta fel a pecsétet. Odadugta a felbontatlan levelet az üres ráma hasadékába.

És azután egy idő múlva jött más levél piros pecséttel, megint egy újabb aranyporos pecséttel. Mind odakerültek az üres képráma hasadékába felnyitatlanul. Pedig lehettek azokban érdekes közlemények. Temetve voltak.

Temetve volt a szív is: azt asszony fel nem költi.

A második asszonytagadó volt a háznál a Csacsina Flórián.

Hogy mije ő tulajdonképpen ennek a családnak, azt nehéz elmondani. Szegről-végről rokon, vagyontalan atyafi, akit a

nagybirtokú családfőnek nemesi kötelessége eltartani. De jó tulajdonságai vannak, amik hasznavehetővé teszik. Ő a szemfüles felügyelő a háztartás és a gazdaság felett. Mindenkit meg lehet csalni, csak Flórián bácsit nem: ez túljár az eszén parasztnak, cselédnek, zsidónak. Azokkal folyvást ungorkodni kell. Hát még aki valamennyinél nehezebb, a gazdatiszt! Annak kell igazán még a gondolatán is keresztüllátni. Bérlők még akkor nem voltak. A gazdálkodás robot mellett folyt: a dézsmát be kellett hajtani: ehhez értett csak Flórián. Ő alkudott a kereskedőkkel, fogalmazta a szerződéseket, pereket vitt, prókátor is volt, pontos számadást vezetett bevételről és kiadásról, s ki kell róla állítani a bizonyítványt, hogy pénzügyekben maga volt a tiszta becsületesség.

Ennyi jó tulajdonságát nem volt képes paralizálni személyiségének kiállhatatlan volta.

Arca formája visszataszító volt. Pofája csupa ránc, orra tülök, szája széles, fülei szétállók, egész cifferblattja szőrrel telenőve, amit nem lehet bajusznak, szakállnak nevezni, arc kifejezése csupa gúny, fejbőrét előre-hátra tudja tolni, amiben az orra és a fülei is engedelmeskednek, s úgy tud nézni a szemével, hogy a gyöngé idegzetű embert reszketésbe hozza vele.

A termete köpcös, hosszúk a karjai, rövidek a lábszárjai, nyaka a válla közé szorult.

Szava rikácsoló, éles, hadar és minden szót megdupláz, modora kihívó, mindenkivel felesel, senkinek igazat nem ad, kötekedik, ha pedig kedve szottyan, csak úgy eregeti magából az adomákat, mint a rakétát; de azok közül egyet sem lehetne másutt elmondani, mint ahhoz edzett társaságban.

Ennek nagy oka van az asszonyi nemet távol tartani magától. Érzékeny nő ki nem állaná mellette. Hajdani úrnője be nem engedte lépni a budoárjába, csak az ajtón keresztül beszélt vele. A válóperben is ő volt a férj ügyvédje.

Flórián nem is tartotta a nőt az emberi fajhoz tartozó lénynek. Minek az?

Akit éppen rávisz a kutyaindulat, hát hisz az ott találja a béresnéket, a cigányleányt a faluvégén, a kocsmáros/culáját: azoknak nem kell imádkozni.

A harmadik társ volt egy fiata ember, aki a másik két asszonytagadónak tökéletes ellentéte volt. Ez még nem ismerte az asszonyt.

Voltak hajdanában sokan ilyen (ma már) hihetetlen alakok, akik a vidéki kollégiumokban nevelkedtek, s teljes ártatlan szívet hoztak magukkal a nagyvilágba.

Zentai Amadé volt a neve. Unokaöccse Markóczynak. Új alak volt a magyar társaséletben. Szabad szellem, áthatva a felvilágosodott kor eszméitől. Iskoláit egy alföldi mezőváros főiskolájában végezte, melynek kitűnő tanárai voltak. Itt patriarkális élet volt. Regényes kalandoknak, leányszöktetésnek, párbajnak, öngyilkosságnak soha hírért sem hallották, házasságtörő asszony nem volt közbeszéd tárgya. A férfi férfi volt, de nem asszony rabja.

Amadé még húsz esztendőskorában nem tudta, mi a szerelem. Nem az ideális szerelem, mert szép leány akkor is termett elég, s azokért rajongani akkor is szabad volt; de az érzéki bűnös szenvedély, vagy az útféli állati gerjedelem. Ezeket eltiltotta magától.

Nem volt ő kivételes lény: ilyen volt az egész nemzedék: szűz, tiszta, életerős. Akár hiszi el a mai kor szülötte, akár nem.

A jurateriát Pesten végezte.

Pest sem az volt akkor, ami most Budapest.

Hiányzott belőle mindaz, ami világvárossá tegye. A hírhedt mulatóhelyek, csábító sziréneikkel. Színház csak egy volt, s az nem volt más, mint színház.

Ügyvédi vizsgáit letéve, mint végzett ember, nagybátyjához került Amadé: itt családtagul fogadtatott, s kilátása nyílt rá, hogy a megyei pályán előre fog hatolni. Ez volt a nemesi ifjú életfolyamata. Esküdt, szolgabíró, alispán lehetett idő jártával s a nemesi rendek kegyelmével.

HARMADIK FEJEZET

ÚJ KORSZAK

Meg is kezdte ezt a nagyreményű pályát Amadé: a megyénél kinevezték tiszteletbeli aljegyzőnek, ahol nagy hirtelen közkedveltséget vívott ki. Pompás karikatúrákat tudott rajzolni az eléje tett üres papírvre, amik magát az elnöklő alispánt is megnevetteték. Sőt néha egy szatírikus költeményt is firkantott a pecsovicspárti szónokokra.

Sokféle talentuma volt a fiúnak. Arcképeket festett: azok között különösen megnézésre méltó volt a nagybátyjáról készült életnagyságú olajfestménye, oly híven találva, hogy érdemesnek találtatott az ősök nagytermében elhelyeztetésre. Még akkor nem volt festőakadémia az országban, az olajfestést egy vándor piktortól tanulta. Szegénység útja volt az ebben a korszakban.

De biz a költői véna sem volt aranybánya; nem tudni, áldva volt-e vagy verve, akinek annyi jutott belőle, hogy nem bírta a kezét visszatartani attól, hogy az eszméit papírra vesse. Amadénak egész csomó költeménye volt már, amik közül néhány a divatlapokban is megjelent már. Ami a „poéta” nem éppen megtisztelő címét szerezte meg a számára az ismerősei körében.

De ez a kettő még nem lett volna a legnagyobb hibája. Még ez nem diszkvalifikálja az embert, hogy idő jártával aktuális vicensótárius lehessen belőle. De volt annál egy sokkal súlyosabb vétké; politikus volt: áthatva a veszedelmes liberális eszméktől, amiket az új nemzedék ápolt és terjesztett a központban, s igyekezett meghonosítani a provinciában.

Amadé a nagybátyjában lelkes elvbarátra talált. Markóczy

Dezső, amíg katona volt, távol a hazától, nem foglalkozott politikával, hazakerülve szándékosan került az előjogokra büszke előkelő nemeseket, a bocskoros nemest pedig éppen lenézte. Annál szívesebben érintkezett a paraszt jobbágyokkal, akik között sok hajdani veterán katonáját a regementjének felismerte: vadászait, erdőkerülőit azokból válogatta.

Egy adat híven jellemzi a földesurat. Csacsina rajtakapott az erdőn egy zselléraszonyt a falopáson: a parasztnő egy hátibatyu tárgallyat szedett össze. Bekísértette a falopót a kastélyba. Ott a vétkest a földesúr elé állították. Az pedig szigorúan vette a dolgot. Lehordta kemény szavakkal az asszonyt, lelkére beszélt, hogy a tolvajság milyen alacsony bűn, azt többet el ne kövesse. Azzal az erdészhez fordult, s megparancsolta neki, hogy rögtön rakasson szekérre egy öl hasábfát, s szállítassanak ennek a szegény asszonymak a házához ingyen ajándékba.

„Ne lopj: ha kell valami, kérj.”

Csacsina Flórián földhöz csapta a báránybőr süvegét ennek a bölcs salamoni ítéletnek a hallatára.

„Ez már a radikális ekszpediens! Ne lopj, hanem ha kell valami, kérj!”

És sikeres módszer volt. Attól fogva nem loptak a földesúrtól a parasztok, csak szépen kértek, s ő szépen adott. A vadászok is megszűntek garázdálkodni. A földesúr szenvedélyes vadász volt: a puskás legény maga kínálkozott nála, hogy kísérni fogja a vadászkirándulásában, ott aztán ami zsákmányt ejtettek, azon szépen megosztottak.

Ezzel aztán kevesebb tárgya maradt az úriszéknek a szokottnál: nem volt faorzás, vadlopás.

Akkoriban még bírói és közigazgatási fórum volt az úriszék. Részvevő tagjai voltak a földesúr személyesen, vagy jószágigazgató helyettese, uradalmi tisztjei s a szolgabíró és esküdte. Patvarista, jurátus, adjunctus, cancellista jegyzősködött, de nem szavazott.

Ez a házi törvényszék ítélte a parasztok ügyes-bajos dolgait

felett. Még pallosjoga is volt az uradalomnak: de nem nyakaztat-
hatott; hanem a halállal egyenlő értékű három évig terjedő
tömlöcbüntetés szabhatott a főbenjáró bűnért.

Csacsina Flóriánnak nevenapja, karácsonyja volt az úriszék.
Akkor lehetett őt hatalmának teljességében látni. Ha ő esztren-
gára fogta a delikvenst, kivallotta az még a születésnapja előtt
elkövetett bűneit is, s ha a keresztkérdések, faggatások nem
használtak, ott volt a deres! A mogyorófa megtermi az igaz-
ságot. A bűnök büntetését is ugyanaz rója le.

Csacsina Flóriánnak csupa gyönyörűség a puffogást követő
siralomszót hallgatni. Még ő biztatja a hajdút „fortius!”, s
számlálja a viginti quinque solidost.

S most egyszerre ide cseppenik ez a poéta, ez az ideálista,
s első dolga rábeszélni a földesurat, hogy szüntesse meg kegyúri
jogánál fogva uradalmában a botbüntetést, amely állattá ala-
acsonyítja az embert.

— No, még te kellettél ide! — förmedt Amadéra Flórián
bátya, mikor Markóczy Dezső kinyilatkoztatá az úriszék előtt,
hogy az ő uradalmában nem oszt többé igazságot a bot, s nem
lesz vallató eszköz a korbács. — Hisz így felfordul az egész
világ rendje.

— Felvilágosodott századunknak szennyfoltja volt a testi
fenyíték.

— Szennyfoltja volt; de békében voltunk vele. Anélkül nem
bírnak a paraszttal. Aztán mi lesz helyette, ha nem lesz bot?

— Megfelelő börtönbüntetés.

— Köszönöm alázatosan. Már most ha egy garázda legény
észeg fővel megveri az apját: az öreg panaszra az uradalomhoz
jön, s kéri megbüntetni a rossz fiút. No hát, az eddigi usus
szerint rádiktált az úriszék huszonöt botot: az fájt a gatzickó-
nak, megemlegette. Most meg szépen becsukják a kóterbe tíz
napra, ahol végignyújtózik a priccsen és fütyörész. Az alatt a
tíz nap alatt pedig a szegény apja kénytelen a börtönben heverő
gézengúz fia helyett befogni az ökröket, kihajtani a szántó-

földre, törni az ugart, izzadni a forró napon: a felesége pedig tartozik ebédet főzni s felvinni a börtönbe a garázda fiának. Hisz ezzel nem a bűnöst fenyítjük meg, hanem az apját, meg az anyját.

Praktikus felfogás volt; de már a földesúr nem vonta vissza a határozatát.

— No, csak gyűjön nekem ez a poéta valami felvilágosított ideával.

Pedig ugyan jött.

Naponkint együtt járt vadászni a nagybátyjával, s amiről beszéltek, az a nép felszabadítása volt az úri szolgálat alól.

Mindenütt az egész országban csírázott ez a fölséges eszme. Hazát adni a jobbagynak: nemzetet alkotni a nép millióból: megosztani a hazafiúi jogokat a paraszttal, elvállalni a terheket, miket eddig a jobbagyság viselt, a nemesi vállakra. S ez a vágy, ez a törekvés nem alulról jött, a terheit viselő nép lelkéből, hanem felyülről, a nemesi osztályból, az értelmi világ egéből. Az örök igazság megnyilvánulása volt ez. A magyar nemzetnek ennél fényesebb korszaka nem volt, nem is lesz soha.

Már a megyegyűlésen is beszéltek róla. Markóczy Dezső és Zentai Amadé.

Volt ezért harc odahaza a Csacsina bácsival, aki a megyegyűlésen csak mint publikum vehetett részt.

— No, ti szépen rohantok a pokol torkába! Előbb elajándékozzátok a parasztnak az erdőbül a vadat, a fát, most meg el akarjátok ajándékozni magát a földet.

— Amit az a paraszt maga mível.

— De az a föld a mienk, amit apáink szereztek vérük ontásával. Mink lóháton jöttünk be, parasztot itt találtuk, meghódoltattuk. Úr dolga parancsolás, paraszté engedelmeskedés.

— És még sok más egyéb dolga is van a parasztnak: az adófizetés.

— No hát az is! Egészen igazat adok csengeri-tyukodó nemes atyafiaknak, akik ólmos bottal kapacitáltak veszett

liberálisokat, amért adófizetést nemesekre ki akartak terjeszteni. Nálunk is ólmos bot kellene.

— De hátha az ólmos botokra a paraszt kaszával talál visszafelelni, s szekereket tölt meg levágott nemesi koponyákkal, mint tavaly Galíciában?

— Van nekünk katonánk, aki erre is pú! arra is pú! Mind lelövi őket.

— Hisz az a katona is paraszt: a nemes legényt nem sorozzák be; csak a jobbágy ad katonát, az védi a hazát.

— Ahogy illik is.

— De a korszellem azt követeli, hogy a kötelességek és a jogok egyformán osztassanak fel minden honfi között. — Ezt mind Amadé mondta.

A nagy disputában a régi római mondatot idézte Flórián bátya:

„Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit.”

Amit Amadé azonnal lefordított neki magyar hexaméterre:

„Simogatót üti a pór, aki veri, simogatja.”

— Poétázni, azt tudsz, de politikához nem értesz. Ha dézsmát, füstpénzt, robotot odaajándékozunk a parasztnak, a földesúr mind koldus lesz.

— Az ország kárpótlást fog adni a földbirtokosnak.

— Ország? Ki az az ország? Van annak pénze? Sohasem hallottam, hogy magyar pénz volna a világon.

— De lesz.

— Papírosbul! Ki veszi el?

— Mindenki. A nemzet áll jól érte.

— Igen! Majd a zsidó ad tíz forintot százért. Tönkremegy az ország. Árpád apánk bejött az országba lóháton, unokái ki fognak szaladni hazájukból mezítláb. És még votumot is adni a parasztnak! Eddig csak nemesember választott vicispánt, szolgabíró, ezután csöcselék fogja választani. Horrendum dictu! Még követet is parasztnak választanak országgyűlésre. Eddigi tekintetes karok és rendek helyett rongyos fiskálisok,

butyros zsidók fognak ülni országgyűlésen. Eddig csak az beszélhetett, aki tudta ország nyelvét, diákot, s ha personalis rákiáltott: „non stultises”, leült, elhagyta; ezután elpovedálhat: kinek mi bolond eszébe jut, senki meg nem állítja,

— Ez a szólásszabadság.

— No csak föl kellene titeket mind akasztani, akik a régi szép országot föl akarjátok fordítani.

— Engemet is? — kérdezé Markóczy Dezső.

— Te magad gondoskodni fogsz róla, hogy eljuss az akasztófához. Kívánom, hogy rossz próféta legyek, de előre megjövendölöm neked. Nekem nincs mit elvesztenem: se jószágom, se jobbágyom. Kis penziómbul csak megélek holtig: de te, barátom, „pendebis!” vagy legalább is a tömlőcben rohadsz meg.

... Csacsina Flórián nem volt az új koreszmék számára megnyerhető, s voltak sokan nagy Magyarországon, akik mindenben az ő eszejárását követték. Egész táboruk volt; alsó- s felsőházban, gyűldéjük, szónokaik, hírlapjaik, hatalmon levő vezéreik, akiknek ideálja volt az ősi magyar nemesi constitutio.

Velük szemben a szabadság csoportja, akiknek nevét a történelem megörökítette.

AZ ADOTT CSÓK S A VISSZAUTASÍTOTT CSÓK

Az új korszak bekövetkezett. Új ég támadt az ország felett, új nap gyulladt ki az égen. Népszabadság volt a neve.

Az egész ország örömmel fogadta. Általános volt a diadal-mámor a márciusi napok után.

Létrejött, amit a nemzet kívánt, a jobbágyság megszüntetése a felelős kormány, képviseleti országgyűlés, sajtószabadság, közteherviselés, jogegyenlőség, nemzetőrség: senki sem mondott ellent.

Markóczy Dezső fölment Budapestre, mint az új választókerület képviselője, egyhangúlag megválasztva az új honpolgárok által, s visszatért néhány hónap múlva, mint a minisztérium által kinevezett teljhatalmú kormánybiztos. Már akkor szükség volt a felvidéken egy erőskezű, megbízható férfiúra. Ott már a reakció dolgozott a pánszlávizmus jelszavvai mellett.

Lelket kellett önteni a hűséges hazafiakba.

Erre kiváló hivatása volt Markóczynak. Hatalmas szónoki tehetség volt: értett a nép nyelvén; segédül magával hordta az unokaöccsét, Zentai Amadét.

Saját helysége. Markóczyfalva volt a választókerület központja. Ott föllobogózt diadalkapuvál fogadták.

Amikor ezt a diadalívet meglátta Csacsina Flórián, azt mormogta magában: „Ez az első grádics ahhoz a bizonyos akasztófához”.

Markóczy Dezső a kormánybiztosi teendők között a nemzetőrség szervezésével is meg volt bízva. Ez volt az első nemzeti fegyveres erő. Markóczy puskákat is szerzett az összetoborzott

századai számára: még akkor lehetett azt a külföldön bevásárolni. Amadét előreküldte a fegyverekkel, aki azokat kiosztotta a legénység között. Az iskolamester betanította őket az első fegyverfogásokra: Amadé vette át a hadnagyi vezényletet. A bevonuló kormánybiztost már egy glédába állított puskás hadcsapat kettős sorfala fogadta, nemzetiszínű lobogóval az élén. Elöl jött a lovasbandérium, mely a szomszéd helységekből kíséretül szolgált, hozzá csatlakozott a markóczfalvai fiatal lovasság, népies magyar öltözetben, hogy azt csupa gyönyörűség volt látni.

Ünnepélyes deputáció várta az érkezőt a helység piacán, amelyben részt vettek az egyházi tekintélyek, a környékbeli honoráciorok, az egykori jobbágyság telkes gazdái ünneplő köntöseikben, a hintájából leszálló kormánybiztoshoz csatlakozott Amadé, mint hozzá tartozó hivatalos személy.

Az egyházi és világi vezérek üdvözlő szónoklataikra rögtönözve válaszolt Markóczy Dezső. Hazafias szónoklata általános lelkesedést keltett: a költő szavait választotta alapeszméül: „Minden Demosthenesnél szebben beszél a tett.”

A felharsogó éljenzés után következett az iskolajárók karéneke: a Szózatot énekelték és Kölcsey himnuszát; olyan igazi érzéssel zengte a múzsanyáj: „Megbűnhődte már e nép a múltat s jövőndőt”.

Csacsina Flórián oldalba taszította a falusi bírót, fülébe dörmögve:

— Hát akkor mi szükség van még bíró uramra, az áristomra, meg a deresre, ha a paraszt már a jövőndő bűneit is megbűnhődte.

A harmonia vezetőjének sem hagyott békét Flórián. Annál a versszaknál, hogy „Keservben annyi hő kebel szakadt meg a honért”, megrántotta a kabátját: — Ugyan édes barátom, mutass nekem csak egy embert, akinek keservében a honért hő keblén csak a lajblija is elszakadt volna.

A kormánybiztos beszédére csak maga elé dörmögte: ő értette azt:

— Ez volt a harmadik grádics . . .

Végül jött az ünnepély fénypontja, a tizenkét fehérbe öltözött hajadoncsoport: tolmácsuk a vidék legszebb virága, Viola. Egyetlen leánya az evangélikus papnak. Nagy kék szemei is a nevét viselik. Arca, ajka inkább a rózsára vallanak. Termete liliomszál.

Ékes ritmust szavalt el szép csengő hangon, az ünnepelet nagy hazafi üdvözlésére, s pompás virágkoszorút nyújtott át neki.

A vers szép volt. (Bizonyosan Amadé költeménye volt.) Az előadás megható. Az érzékeny szívűek szemeiket törülgették.

Maga a kormánybiztos is el volt ragadtatva, nem tagadhatta meg magától, hogy a szép szónoknőt át ne ölelje és meg ne csókolja. Szokás ez a magyaroknál.

S a szép leány önkényt nyújtá rózsabimbó-ajkát a nagy férfiúnak, s nemcsak elfogadta, de vissza is adta a csókot.

Markóczy Dezső valami édes lázt érzett végigfutni idegein.

Milyen édes volt ez az egy csók!

A körülállók éljent kiáltottak rá.

Erre a költemény szerzője is követni készült a dicsőséges példát, s ő is átkarolta a szép tolmács karcsú derekát, s meg akarta annak az arcát csókolni; de a szép leány teljes erejével eltávolította őt magától, s elutasította a neki szánt csókot. Amaz szabad volt: tisztesség, emez már tiltva van. A leány tud különbséget tenni a nagy hazafi csókja, s a nyalka hadnagy csókja között.

Ezzel egészen megvette Markóczy Dezső szívét.

Az installációs ünnepély folytatódott a templomban istenitisztelettel, majd künn az urasági parkban népmulatsággal, ökörsütéssel. Befejezte az esteli táncvigalom az urasági kastélyban, amelynél a messze földről összegyűlt úri vendégek és falusi előljárók bámulhatták az étteremben fölhalmozott ősi ezüstneműeket: híresek voltak azok országszerte. Az öreg Markóczy életében már nem kerültek közszemlére. A fia annál

jobban kitett magáért: minden hölgyvendégnek ajándékba hagyta azt az ezüstpoharat, amelyből ivott. Így szokott tenni egy hajdani úr! A szép Violának pedig a mai dicső nap emlékére egy szép antik násfát ajándékozott, melyet keleti gyöngyök ékesítettek. Ezt is helyeselték, még akik irigyelték is.

Afölött is sok suttogás támadt, hogy az ünnepelt nagy férfiú a lassú magyart Violával lejtette el.

Az ünnepély után azt súgta Flórián Amadénak:

— Te öcsém, ha valami nagy szolgálatot akarsz tenni ennek a háznak, csábítsd el a pap leányát, azt a Violát.

— Az nekem nem szokásom — mondta Amadé, s hátat fordított neki.

— No no! Az ördög nem alszik.

— De hátha az angyal sem alszik?

Egy napon, mikor a hivatalos teendőktől szabadulhatott Markóczy Dezső, magához hívatá Flóriánt.

— Kedves atyámfia, én most terád nagy dolgot akarok bízni. Engem százfelé szólít a kormánybiztosi hivatalom, minden teher a vállamra szakad: nem nézhetek a gazdaságom után. S az új világrend új gazdálkodási rendszert diktál elénk. Én tégedet nevezlek ki jószágigazgatómmá, aki az új dolgokat is rendbe tudod hozni, miként az elmúltakat. Vicispáni fizetést szabok a számodra és az uradalom jövedelméből percentuációt. Elfogadod-e?

— Én elfogadom. Csak aztán te is elfogadd.

— Carta biancát adok a kezedbe.

— És mellém adod uradalmi fiskálisnak az Amadé öcsénket?

— Ha ő beleegyezik.

Néhány nap múlva, hogy Dezső hivatalos körútjából a kastélyába visszatért, Flórián sietett őt fölkeresni.

— Minden rendben van. Volt jobbágyok kötélnek álltak, jó haszon fejében. Idén csak aratási munka van hátra, azt vállalják tizedében. Most mi fizetünk nekik dézsmát.

— Tudom én azt. Jó a mi népünk.

— De egyet nem tudsz, amit most mondok. Én házasodom.
— Azt jól teszed. Egy jó gazdasszony sokat lendít a háznál.
— Valakinek fel kell áldozni magát. Inkább én, mint te.
— S szabad megtudnom, ki az a szerencsés, kivel sorsodat összekötni készülsz?

— Derék perszóna: az evangélikus pap leánya, a szép Viola.
— Bolond vagy!

Markóczy Dezső hátbavágta Flóriánt, s nagyot nevetett:

— Azt te nem veheted el, Flóris: mert annak már van vőlegénye.

— Ki lehet az, ha szabad megtudnom?

— Magam, akit előtted látsz.

— Most már én mondom neked vissza, hogy „bolond vagy”! Hát nem elég neked az apai példa? Nem kiált rád eléggé hangosan az az üres ráma, apád képe mellett? Hozasd vissza hát a kacattárból, az ócska limlomok közül azt a számkivetett képet, illeszd a helyére, s aztán majd eredj le az ősi kriptába, nyittasd fel az apád koporsóját, s látni fogod, hogy a halott megfordult a koporsójában.

— Hiszen nem követem az apám példáját: nem választok hitvestársat az előkelő nemzetségekből, világ leányát; hanem egy erkölcstiszta szűzet, aki férjéhez hűséges marad.

— Papok meséje az az egész asszonyhűség. A diák közmondás elsorolja minden nemzet asszonyára, kit mivel lehet szerelem bűnébe ejteni, a magyar asszonyoknak legolcsóbb árát szabja, azoknál elég az „occasio bona” (jó alkalom).

— De van egy német közmondás is, mely az asszonyi hűségről azt mondja, hogy az *jól őrzött vár és jól táplált helyőrség*.

Flórián nagyot kacagott e szóra.

— No, a te váradnak majd lesz helyőrsége. Most már biztos vagyok felőle, hogy az Amadé öcséd itt marad uradalmi fiskálisnak.

Még ez sem ártott.

Markóczy Dezsőnek már zsebében volt a püspöki dispenczió a háromszori templomi kihirdetés alól. Sietett a házasságát megkötni. A legszűkebb körre szorította a lakodalmi ünnepeket. Hisz menyasszonyának nem volt fényes családi összeköttetése.

Amadé volt a vőfély: az ő kezére támaszkodva járult a szemérmes ara az oltár elé. A felköszöntőt is ő mondta a lakománál az új asszonyra; versbe volt foglalva: nagy tetszést aratott vele. Viola egy csókkal jutalmazta meg a költőt. Már szabad volt a csók.

(— Itt a foglaló, dörmögé magában Flórián.)

Másnap reggel aztán, mikor Markóczy Dezső kijött a nászszobából s átment a kancelláriába, ott találta Amadét és Flóriánt.

Amadé kézzszorítva üdvözölte a boldog férjet, aztán a magadolgára tért át.

— Kedves bátyám. Én most búcsút veszek tőled. Engemet a hazám hív. A kormány önkénytes csapatokat toborz a lázadó rákok ellen, én beállok a sorba: nem faragom a tollat itthon, mikor pajtásaim a csatatéren vérzenek.

Csacsina Flóriánnak hosszúra nyúlt a képe.

Hát vannak becsületes emberek is a világon? Fialok, délcegek, kik a csókolódás helyett a fegyvercsattogást választják?

Markóczy Dezső megölelte az öccsét.

— Derék ember vagy. Helyeslem az elhatározásodat. Én, mint kormánybiztos, meg vagyok bízva egy önkénytes huszár-csapat szervezésével, a legénység együtt van már, a lovak is felszerszámozva. Én tégedet e csapathoz kinevezlek hadnagynak: felszerelésed az én gondom. Válaszd ki fegyvertáramból a legjobb kardomat magadnak. Eredj isten áldásával, s térj vissza diadallal.

Amadé úgy távozott el nagybátyja házatól, hogy annak nejtől egy kézzszorítással sem vett búcsút.

Markóczy Dezső boldogságát egy árnyék sem homályosította el.

Övé volt az a gyémántsív a maga egész tisztaságában. S ő azt meg tudta érdemelni. Ő is egész szívet hozott szerető házastársához. Idilli élet napfénye aranyozta be boldog tanyájukat. Pedig odakünn borult volt az ég alj, sa távol láthatár felől villámolt, dörgött. Nem égi vihar volt az, hanem ágyúdörgés.

Nem hallik az a esőktől.

ÖTÖDIK FEJEZET

CSODATEVŐ NAPOK

Merész gondolat volna egy asszonytagadót egy véletlennel egyszerre szerelmes trubadúrrá átalakítani, ha maga a történelmi korszak nem segítene azt, mint valót igazolni.

A márciusi napok új világot teremtettek. S ez a tüneményes világ tovább fejlődött: önmagát teremtve.

A szív uralkodott a politikán, s a politika a szíveken.

Általános ölekezés volt. A birtokos osztály, a nemesség keblére ölelte a parasztot. Amit a század meg nem adott, meghozta egy nap: úr és pór egy nemzetté olvadt.

A rangkülönbség megszűnt. A tiszteletes leányából lehetett előkelő asszony. Lelki nemességet kívántak tőle, nem ősi címert.

Az apái várában duzzogó nemes úr kiszállott fészkeből, s felajánlotta testét, lelkét, vagyonát az új hazának.

S nyomban egy új ölekezés következett: a nemzetek testvéresülése. Ott lehetett őket látni és hallani: Budapest nagy terein. Szeretet hozta őket ide. S nemcsak lelkes szavakat hoztak magukkal, de fegyvert a kezükben. Bécs, Tirol, Lengyelhon küldé légióit Magyarországra. Leghívebb fegyvertársa a magyar szabadságnak Bécs aulája, polgársága volt. Soha a magyart úgy nem szerette senki, mint Bécs. Mesemondás! De igaz.

Még jön több is.

Az egész földrész föl volt hevülve a szabadság szerelmétől: ez megszülte a gyűlöletet. Alattomos kezek meggyújtották a testvérharc fáklyáit. A lázadás kitört a magyar állam egysége ellen. A hon vezéreinek nemzeti haderőt kellett teremteni.

Vezérszónokuk az országgyűlésen kétszázezer honvédújoncot kért a törvényhozóktól. És az akkori ellenzék vezére e szónoklat után felállt a helyéről, s csak egy szót mondott: „Megadjuk”. S az összes ellenzék felkiáltott egyhangúlag: „Megadjuk”! S lett igazi forró ölelkezés ellenzék és kormánypárt között: a hadsereg dolga egy nap alatt elintéztetett.

Mese ez is! Poétázás! Utópia!

De a honvédseregnek pénzre is van szüksége. Adót még nem fizet senki. A magyar kormány pénzjegyeket kénytelen kibocsátani. Azoknak pedig ércalapot kell teremteni. Honnan vegyék? Ekkor összehordták az egész országból az ezüstműiket, arany ékszereiket, férfiak ezüstmeggyőzőiket, mentekötőiket, asszonyok kőgyöngyűiket, fülöngyűiket, a főurak családi kincseiket; ez a drágaság mind az olvasztóba ment, s egy álomidő alatt készen állt a védelmi harcra szükséges ércalap vert aranyban, ezüstben.

Markóczy Dezső is átadta a magyar kincstárnak összes ősi régi ezüstműit, s azokat megtetézte Viola a maga drágagyöngyös násfájával, amit férjétől kapott jegyajándéku.

Hát ilyen volt a szerelem — egyszer nagyon régen.

Lélekfordító idők jártak.

A nemesség nem lett eltörülve, hanem ahány százezer ember eddig bírta címerénél fogva, annyi millió közt lett szétesztva, törvényé emelve. Az ifjúból férfi lett, s a hajlott korú férfiból ifjú. Mind találkoztak a harc mezején. A vérkeresztség egy közös vallást teremtett: a honszerelmet.

A kolostorok, a papnöveldek kiürültek, az aszkétai életnek szánt ifjak fegyvert fogtak s egyesültek a diáktársakkal, kik minden iskolából, pályájukat félbeszakítva a nemzeti hadsereg élére álltak. Mérnök, ügyvéd, színész, orvos, kereskedő mind sietett a nemzeti zászlók alá. Nem gondoltak a maguk jövődjére, csak a hazáéra. A költő tűzlelkét sugallta beléjük: egyik kezében lant, másikban kard. S a nők hímzették a zászlókat. Ez volt a szerelem!

A magyar sorkatonaság és huszárság az ország határán kívül volt elhelyezve. A szabadság hívó szava túlharfőzött a hegyeken, s amint azt megértették, a nagy diszciplinához szoktatott kemény vitézek felkerekedtek, utat törtek maguknak száz viszontagság között a hazába: védelmére kelni a mindenfelől megtámadott nemzetnek. Itthon kedveseikre találtak. Az volt az ölelkezés, az volt a szerelem!

A szabadság harci dalai, miket a táborban énekeltek a huszárok, honvédek, mind szerelmet, ölelkezést dicsőítenek meg. „Ég a kunyhó, ropog a nád, szorítsd hozzád azt a barnát.”

Még a rablókat is megszállta a nemesítő szellem.

Az Alföld a zsványromantika termő talaja volt. A futóbetyár volt a népdalok hőse. A honfilelkesedés azokat is magával ragadta. Egy csapatba verődtek: felajánlották fegyveres szolgálatukat a hazának. A kormány amnesztiát adott nekik eddigi vétkeikért. S azután leküldé őket a lázadók ellen harcolni. A hajdani rablók vezére oda is magával vitte szerető kedvesét: a „Selyem ángyót”, akiről a népajk legendákat dalol.

Ilyen tavasz volt az, mely a nőgyűlölő Markóczy szívét virágzásra kényszeríté. Egy nap megteremté, s az a nap örökre feledhetlen maradt.

A magyar forradalom ideje meghazudtolja a lélektan rendét, a szokást, a szabályokat: az a lehetetlenséget teszi valóvá, a csodákat igaz történetté: a mesebeli királyfiak lesznek benne élő alakokká.

HATODIK FEJEZET

A NŐ, AKI AZ URÁNAK FELESÉGE

A nagy testvéresülési mámor után következett a gyűlölet ádáz harca.

A nemzetnek hadsereget kellett teremteni. Fegyvert fogótömeg volt elég: százával nőttek ki a földből a honvéd zászlóaljok. S a magyar legény, ha lovat és kardot kap, egyszerre kész huszár. Hanem vezénylő tiszt volt kevés. Az emberölés munkája nagy tudomány.

Az olyan embert, aki abban járatos volt, nagyon megbecsülték.

Markóczy Dezső évtizedig szolgált a rendes hadseregnél. Századosi ranggal lépett ki ezredéből. A magyar kormány a képviselőtestületből s a főrendekből nevezett ki őrnagyokat az önkénytes nemzetőri zászlóaljokhoz. Markóczy Dezső képviselő is volt és kormánybiztos: még a kerületében alakult önkénytes zászlóaljnak az őrnagyi tisztjét is magára kellett vállalnia.

(„Megint egy új lépcső az akasztófához!” dörmögé Flórián.)

A felföldön is megindult a gyűlölet mozgalma. Bujtogatók lázadó csoportokat toborzottak a közös haza ellen.

A magyar kormány Markóczyt küldte ki a zendülés elnyomására, mint kormánybiztost és nemzetőri őrnagyot. Egy egész embert kívántak benne találni, s ő kettőt állított elő.

Violája is vele ment. Tudott segíteni.

Harcolni nem való az asszony; de a harcolókat felbuzdítani.

Markóczy Dezsőre nehéz feladat várt széles hatáskörében. A szabadságot védelmezni a szabadosság ellen.

Amaz egy istennő, akit oltárra emelünk, emez egy hetéra, akit kiutasítunk.

A szabadság istennője által az alkotmány sáncaiba bevezetett nép, a szolgálat alól felmentett jobbagyság boldog volt és háládatos, fiai tódultak a honvédszázlok alá. A telkes és negyed-rész-telkes gazdák (most már maguk urai) sereglettek a választási urnákhoz, először érvényesíteni szavazatukat a volt nemes-séggel egy táborban. De hátra volt a semmivel sem bírók serege s az megszámlálhatatlan.

Egy nagy jelszó hangzott: „Éljen Magyarország!” ennek visszhangja kelt (oda alant): „Vesszen Magyarország!” Itt az idő megtörni a magyar nemzet uralmát! Követője volt a jelszónak elég. A magyar felföld is adott harcosokat e hazaromboló zendüléshez. S egy csapat már elindult, fegyverrel, fákyával az öldöklés, gyújtogatás munkáját megkezdeni azon derék, becsületes tót lakosság között, mely századokon át leg-hívebb fegyvertársa volt a magyarnak, melynek fiaiból alakult zászlóaljok ott harcoltak a magyar Alföldön a betörő lázadók ellen, s mindvégig megmaradtak a szabadság védelmezőinek. Ezt a veszedelmes lázadást kellett támadásában elfojtani.

Sikerült. Markóczy Dezsőnek nagy része volt benne.

A lázadók támadásának egyenes célja Markóczy mezővárosának megrohanása volt. Ez szolgált volna alapul haditerüknék. Az a hosszú völgy volt a kulcsa a felvidéknek. S annak a lakossága fajrokon volt. Az volt a kérdés, hogy hívek maradnak-e hazához, alkotmányhoz, vagy elcsábíthatók a pánszláv izgatók által?

Ifjaik nemzetőrséggé voltak alakítva, jó fegyverekkel ellátva. Jó fegyver alatt értjük azt a múlt századbéli mangalétát, mely már egy lépést haladt a kovás puskák természethistóriáján túl; de még nem ért el a kapszli rendszeréig. Úgy hitták őket, hogy *czünderes* puskák. Az a czünder alakjára nézve hasonlított a spanyol légyhez. A serpenyőbe öntött lőpor fölé

szorították, s a sárkánnyal elcsattantották. Azonban Budáról, ahonnan a puskákat küldték a nemzetőröknek, elmulasztották a hozzá való czündereket is útnak indítani az intéző hatalmasságok. Meglehet, hogy maguknak sem volt: vagy azt tartották, hogy jó a puska gyutacs nélkül is a markóczi nemzetőröknek.

Most aztán, hogy a tapló a körmükre égett a kormánybiztosoknak, azért nem dobták a puskát a kukoricába, hanem elővették a patikáriusokat; azok értenek a kémiához: csináltattak velük papírosból gyutacsokat. Ilyen papírczünderes puskákkal állta ki az első tűzkeresztséget a magyar hadsereg.

Markóczy Dezső az ellenség közeledtére összedoboltatá önkéntes nemzetőri csapatjait, s fölállítá a piac közepén. S tartott nekik egy lelkesítő beszédet — tótul.

Természetesen a takarodó verse is tótul volt: „Trumtti, trumtti tári, velke puski, patrontári”.

Hangzott akkor a magyar szabadságharc hadseregében mindenféle vezényszó, szolgálati nyelv. A bunyevácok rendező szava volt: „Vetre dáj! Digni puska!” A bihari hűséges románok indulója volt: „Szetreászke, szetreászke, Cinye vre sze katonánke, Dentra csára unguruszke”. A német legionáriusok harsogtatták: „Was kommt dort von der Höh?” S a lengyel segédcapatok riadója: „Venger, polyák dva bratanki: Jak do szablyi, jak do szlanki”.

Ahány, annyiféle nyelven szólott, de a kardja, meg a szuronya, az magyarul beszélt.

... Mesemondás! Mesemondás!

Apró puskaropogás jelentette, hogy az ellenséges hadcsapat közelít. A völgy mentén felállított előőrsek sietve vonultak vissza.

Markóczy Dezső kipróbált paripáján vágatott csapatja élére. A pap megáldotta az újonchat, s Viola koszorút kötött a zászlójára.

És azután a hajdani leánybarátnéival bort, pálinkát osztogatott a vitézeknek, ami a második áldás, s ott maradt még akkor

is, amikor a nemzetőrök előcsapatja megkezdte a puskázást a falu alatt a közeledő ellenséggel. A pánszláv csapatnak congrev röppentyűtelepe is volt, melyből sistergő sárkánykígyókat eregetett a helységbe. A nemzetőrség őrnagyának vezetése alatt dobpergéssel vonult ki rohamlépésben a helységből.

Az őrnagy maga volt a kormánybiztos.

Régi kapitányi egyenruhájára csak a *pléhgallért* kellett fölvarrni Violának, s kész volt a törzstiszt.

Markóczy Dezső a felesége szeme előtt indult a harcba.

Minő varázst gyakorol a szerető szívre az ilyen alak!

Lóháton, kivont kard a kézben! Vezénylő szava érc!

Meg kell azt szeretni a nőnek.

Hát még ha visszatér!

De vajon visszatér-e?

Olcsó a halál a csatatéren.

Asszonyok, öregek, gyermekek a templomba sereglenek, imájokkal ostromolni az eget.

A kántor rázendíti a zsoldárt: „Te paizsodat ragadd elő. Dárdádat nyújtsd ki kezeddél. Ellenségimet kergesd el.”

Violának nem volt nyugta. Felsietett a templom tornyába: annak az ablakából távcsővel be lehetett látni az egész csatatért. A nemzetőrök vitézül tartották magukat. Folyt a sűrű puskázás innen is, túlról is. Itt-amott szuronyrohamra is került a sor. Látta a csapat előtt vezényelni a férjét a lőporfüst között.

A pánszláv csapat túlnyomó erőben volt.

Egyszer aztán a sűrű erdő felől trombitarecsegés hangzott, s a hegyi mély útból előrohant egy huszárcsapat, oldalt fogva a lázadók tömegét. Ez a lovasroham eldönté a csata sorsát. A megzavarodott pánszláv sereg futott az erdőknék, elhajigálva fegyverét, a zöme vissza a hegyi úton, otthagya zászlaját, röppentyűtelepét, a huszárság üldözte tovább, míg szét nem verte egészen.

Viola tapsolt örömeiben. A huszárság vezénylő tisztjében Amadét vélte fölismerni. Ilyenkor félisten a férfi!

Délig be volt végezve az ütközet. A nemzetőr-zászlóalj visszatért nagy *éljenzéssel* (ennyit tudtak magyarul), s hozta az elfoglalt diadaljeleket.

Viola sietett a férje elé.

Megdöbbenve vette észre, hogy annak az arca halavány, s amikor leszáll a lováról, a felesége karjára támaszkodik, úgy bandukol föl a lépcsőn.

— Te meg vagy sebesülve?

— Úgy hiszem, hogy igen. Nem lesz nagy baj . . .

Csak egy kicsiny lyuk volt látható a kabáton.

Amint a kabátot lehúzták róla, akkor látták rémülve, hogy mellénye csupa vér. Golyó találta. A harc hevében nem törődött vele. Le kellett fektetni a sebével. A felcser megnyugtatta: nem mély a seb, összevarrta, beflastromozta, jeges borítékot rendelt rá és ágybanmaradást.

Viola mindenkit kiutasított férje szobájából, maga maradt ott ápolónak.

Különösen távol tartotta tőle Flóriánt. Az még bosszantotta a sebesültet a gúnyolódó zsémbelésével.

— Ki hallotta azt? Kommandánsnak nem kell hübelebalázs előre nyargalni, ahun emberben vagy lóban kár esik. Végezze adjutáns. Most már itt van. Megkapta, amit keresett.

Viola sohasem tanulta a sebesültápolást, mégis értett hozzá. Feleség volt. Ott töltötte a sebláz éjszakáját ébren a férje mellett. Annak nyugtalan álma volt, össze-vissza beszélt, vezényelt. Szitkozódott, minduntalan ki akart ugorni az ágyából, a lovát követelte. Nem ismert a feleségére, azt hitte, hogy az a halál angyala, erőszakkal kellett neki a lázcsillapító orvosságot beadni kanállal. Amikor végre elnyomta az álmot, olyan mélyen elaludt, hogy nem lehetett észrevenni a lélegzését. Viola aggódva tette a fülét a beteg mellére, hogy a szívveréséről megtudja, él-e még? A jegesborítékot folyton megújítja a seb fölött.

A virradó reggel új izgalmakat hozott.

A sebesült férj magához tért, láza elmúlt, a felcser feljött,

megvizsgálta, nyugtató diagnózist adott, de határozott nyugalmat rendelt, semmi izgató munkával nem szabad foglalkoznia.

Pedig egész halmaza várt rá a feladatoknak.

Ő volt a kormánybiztos, akinek egy egész vidék megoltalmazását bízta az eszére. Minden oldalról jöttek a futárok sürgönyökkel.

Itt lett volna Csacsina Flórián; az arravaló volt; de az egész cinikus nyíltsággal kimondá: „Én nem avatok bele magamat, semmi közöm egész rebellióhoz”.

Neki rebellió volt a nemzet önvédelmi harca.

Senkije sem volt Violának, akitől tanácsot kérjen. A maga esztől kért. Ő bontotta fel a beérkező tudósításokat, s értesítette a férjét azoknak a tartalmáról. Mindannyira rögtön válaszolni kellett. Hát azt ki tegye meg? A sebesültnék nem szabad tollat fogni a kezébe. Itt van a feleség! Ő lesz az írődeák, a titkár. Az ágyban fekvő férj diktálta a parancsait, a feleség papírra firkantja: még a névalírását is tudja utánozni. Nem sejti, hogy ez tilalmas.

Több helyről pénzt sürgetnek. A kormánybiztosnak elég áll rendelkezésére: százezerek frissen nyomott magyar bankjegyekből. Itt áll a vasládában. Azt is a feleségnek kell őrizni. Hisz az ország pénze a férj becsülete. Neki kell az összegeket nyugtatványoztatni és számadásba feljegyezni.

Egy követelést azonban nem lehetett az állami vasládából fedezni. A patikáriusnak kellett az új gyutacsok számára durranóezüst, amit Bécsből kell hozatni; de ott csak az osztrák bankót fogadják el fizetésül: itt pedig csupa magyar bankó van.

Hívadják a jószágigazgatót.

— Van-e pénz osztrák bankjegyekben az uradalmi pénztárban? — kérdi tőle Markóczy Dezső.

— Honnan volna? Árpát megvette Sámsi: magyar bankóval fizetett.

— No hát erredj oda a bérlőhöz, s add el neki a búzát, meg a rozsot lábán, osztrák bankjegyekért.

— Csókolom kezédet, tudom, mit fog rá mondani.

Nemsokára visszatért Flórián a válasszal a bérlőtől (talán ott sem volt nála):

— Köszönteti méltóságos urat a szaduceus: szívesen anticipál búzára, rozsra, amennyi tetszik, angyalos bankóban, mihelyt le lesz aratva, kicsépelve gabona. Én pedig nem arathatok, nem csépelgethetek, mert minden munkásomat elvitették nemzetőrnek puskázni: nem maradt itthon, csak egy sántalábú.

Ez megint igaz volt.

Most egyszerre trombitaharsogás hangzott a kastély előtti téren. A huszárok érkeztek meg. Vezetőjük, a kapitány sietve jött fel a kormánybiztoshoz. Már tudta, hogy az meg van sebesülve — de nem életveszélyesen.

Viola eléje sietett.

Amadét meglátva, kezét nyújtotta neki.

— Isten hozta. Nincs nagy baja az uramnak.

— Az is el fog múlni a jó hírre, amit hozok.

— Akkor jőjjön be hozzá.

S bevezette a férjéhez.

Amadé arca egészen napbarnított volt s a portól, lőporfüsttől még szutykosabb, — de ilyenkor legszebb a férfiarc.

Markóczy nem állhatta meg, hogy az orvosi tilalom ellenére fel ne üljön az ágyában.

— Mi hírt hozasz?

— Teljes diadalt. A lázadók szétfutottak, a kolomposaik megadták magukat, buszat elhoztam közülök kezesül, azokat egyelőre becsukattam a magtárba.

Viola tapsolt örömeiben.

— Soha jobbkor! Ezt a húsz hanákot én rögtön felfogadom aratónak. Kaszát adok a kezükbe, levágatom velük a rozst. Ne félj, nem szöknek el a kezem alól: a gazdasszonyaim olyan sütést-főzést fognak az aratók számára elkövetni, hogy azok a paradicsomban fogják magukat érezni. Pálinka lesz elég.

Markóczy helyeselte Viola ötletét, s aszerint adott Flórián-nak utasítást.

— No, ez is csak asszonynak juthat eszébe — dörmögött a jószágigazgató. — Hadifoglyokkal arattatni le rozsot!

Pedig a terv fényesen bevált. Aratás, cséplés folyt a maga rendén; a gazdasszonyok bebizonyíták, hogy a gölödény különb pacifikátor, mint a golyóbis. Lehetett aztán már osztrák pénzt is kapni a kész garmadára, gabonát őröltetni a malmokban, kenyeret süttetni a katonáknak.

Ez is asszonymunka. Pedig ez az idege a hadviselésnek: az élelmezés. Hát erre is jó a feleség.

Következett még több asszonyi munka is.

Amadé csak arra várt, hogy a jószágigazgató eltávozzék a szobából, akkor elmondá, hogy miért sietett a kastélyba oly gyorsan. Sürgönyt kapott a hadügyminisztertől, de nem tudja megérteni, mert titkos jegyekkel van írva. Utasítatik, hogy közölje a kormánybiztossal, annál van a siffrek kulcsa.

Ámde mikor ezt a titkos írás kulcsát kezébe adta a hadügyminiszter a kormánybiztosnak, azt kötötte a szívére: ezt pedig senkinek ki ne add a kezedből, még a saját bal kezednek sem.

Markóczy illesztgette, próbálgatta kitalálni, hogyan jár ennek a nyitja. Nem jutott sikerre. Nem értette a bonyolult furfangot.

De hátha a bal kezébe nem szabad adni a siffrekulcsot: a jobb kezébe szabad. S a férjnek jobb keze a feleség. Ez már bizonyos.

Odahúzta magához a feleségét, s annak adta át a sürgönyt, az íráskulccsal együtt.

S az asszony egyszerre fölfogta a fortélyt, s lebetűzte a sürgönyt, aztán átadta a férjének.

Annak a tartalma bizonyára teljesen igazolta az aggodalmas titkolózást.

A kormány részéről azzal bízott meg a kormánybiztos, hogy az átveendő proklamációkat csempésztesse át Galíciába, Morvába, az ott elhelyezett huszárezredekhez. Azok a felhívá-

sok a haza veszedelméről értesítik a rendes hadseregben szolgáló magyar hadfiakat, s felszólítják őket, hogy csapatostul kerekedjenek fel, s törjék keresztül magukat Magyarországra a nemzeti hadsereg erősítésére.

Nevezetes mozzanat volt a szabadságharcban: de nehéz a végrehajtása.

Milyen úton-módon lehet e veszedelmes proklamációkat az idegen országban nagy fegyelem és ellenőrzés alatt álló magyar katonaság kezébe juttatni? Két élete legyen annak, aki erre vállalkozik: esze és szíve is hozzá.

Viola ennek is kitalálta a módját: ismerős volt a maga népével. Ki tudta szemelni közüle, hogy kire lehet ilyen halálos küldetést rábízni.

És annak a nevének nem volt szabad a jegyzőkönyvébe felírni.

Ami pénzt arra rábízott, arról nem volt szabad tudni másnak, csak neki magának: csupán a cím lett feljegyezve: „proklamációk”.

Tudta jól, hogy mi forog a kockán! A férjének a feje és a vagyona. Markóczynak mostan százezrek vannak bízva a kezére: majdan milliók.

Háborús világban a pénz csak úgy olvad. Mindenki pénzt követel, számot adni senki sem szeret; a kormánybiztost terheli minden felelősség. S annak minden mentsége, védelme ott van a felesége kötényében.

Biztos helyen van.

Hát ilyen volt az asszony, aki a férjének felesége, azokban a villámfényes időkben.

Viola gyolcsos-tótjai híven megfeleltek a küldetésüknek. A történelem följegyezte a huszárezredek csodával határos hazajöttét. Akiknek részük volt benne, hallgattak.

Még gyógyuló rováson volt Markóczy Dezső, amikor egy késő estén ismét gyorsfutár érkezik a kastélyába, és sürgőnyt ad át a szolgálattelvő tiszt kezébe.

Az alhadnagy, látva, hogy a sürgöny siffrekkel van írva, tudja a regulát, átadja azt az asszonyságnak: kifejtés végett.

Viola éppen akkor végezte a sebkötőlék megújítását, be-
takargatta a férjét: nem kellett már fölötte virrasztania, maga is pihenni vonult a saját szobájába.

A távolban a takarodó végső trombitaszava hangzott. Ember és paripa nyugalomra megy már.

A kitalált sürgöny tartalma nagyon rövid volt:

„Rögtön induljon ön valamennyi rendelkezésére álló hadcsapattal a bányavárosok felé; szállja meg őket, foglalja le az ott levő arany- és ezüstkészletet, s hozza el magával, nehogy az ellenség kezére jusson. Fölhatalmaztatik rá az összes miniszterium által. Átadási parancs egyidejűleg megküldetett bányaigazgatóságnak.”

Hát ha egy mai világbeli feleség találgatta volna ki ezt a sürgönyt, mit tett volna Viola helyében?

Bizonyosan azt, hogy a vánkosa alá dugta volna a kormány izenetét. Éjjel van, a sebesült férjnek nyugalomra van szüksége: hadd pihenje ki magát. Nem messze a reggel. Akkor is elég idő lesz a sürgöny átadására. Nem futnak el azok a bányavárosok addig a helyükből.

Ámde Viola nem az a feleség volt. Neki nemcsak az urának az édes álma fölött kellett örködni; de a még édesebb becsülete fölött.

Átértette a kormány rendeletéből, hogy veszély jár a késelelemmel: gyors cselekvés biztosítja a sikert.

Arra pedig éppen nem gondolt, hogy ha a nemzeti ügy el talál bukni, ezt a merész kézcsapást a győztes hatalom az intező főnek soha meg nem fogja bocsátani.

Rögtön hívatta a hajdúját, s meghagyta neki, hogy készítse oda a férje ágyához annak a katonai öltözetét, köpönyegestül, kardostul: lovászt, kocsist támasszon föl, hagyja meg nekik, hogy az úr paripáját nyergeljék fel, a tábori hintó elé fogják be a lovakat.

Mikor a hajdú pindézt elvégezve visszatért, akkor ment át férje szobájába a feleség. Felköltötte az álmából. Átadta neki a sürgönyt.

Amint azt elolvasta Markóczy, felugrott az ágyából. Nem volt már sebesült, nem volt lábadozó. A szolgálattevő tiszt nevét kiáltotta. Az ott várt az ajtóban.

— Veressen ön rögtön alarmot! Fúvasson riadót! Egy óra alatt indulásra készen álljon minden ember!

Azután a nejéhez fordult.

— Adasd ide öltönyömet, kardomat! Nyergeltesd fel a paripámat.

— Már készen minden. Lovad felnyergelve.

S azzal segített neki felöltözni.

Markóczy megcsókolta az asszony homlokát, s csendesen dörmögé:

— Abból tudom, mennyire szeretsz, hogy ezt a sürgönyt még most éjjel kezembe adtad.

— Jobban félted a becsületedet, mint amennyire szeretlek.
(Ez az igazi feleség!)

Egy óra múlva készen állt a csapat, s dobszó, trombitaszó nélkül indult az útnak, sötét éjjel, mint egy kísértet-tábor: senki sem tudta, hová mennek, a vezéren kívül.

Viola követte a férjét a könnyű táborig hintón, magával vitte a pénzt és számadást rejtő útitáskát, amit soha el nem hagyott.

HETEDIK FEJEZET

MIÉRT SÍR EGY ASSZONY?

Reggelre megérkezett Markóczy Dezső csapatja Kőrmöc város alá.

Ez az a város, amely aranyra, ezüstre van építve; Magyarországnak igazi kincse. Ami magyar arany-ezüst forog a világban, az mind innen került elő, vagy itt veretett ki pénzzé. Magyarországon csak *kőrmöci* név alatt ismerték az aranyat.

Magyarország legrégibb városa, regényes külsejű: belvárosát erős bástyafal veszi körül, benne a tornyos kapukkal meg erősített vár, ódon templomok a téren; utcáit Mária királynő házai ékesítik.

Markóczy csapatja dobszó, trombitaszó nélkül érkezett meg a város alá.

Előreküldte a hadsegédét azzal az üzenettel, hogy a város kapuit nyissák fel a magyar kormány parancsára.

Nem volt szükség fegyver használatára: a kapu tárva-nyitva volt. De mégis szükség volt a hadcsapat megjelenésére, hogy a „vis major” meg legyen állapítva.

Az előljárásság küldöttséggel fogadta a hadcsapatot, s rövid üdvözlés után gondoskodott az elszállásolásáról.

Még meg sem érkeztek a város elé, szembejött rájuk a kormány hivatalos futárja. Értesíté a kormánybiztost a helyzetről. A futárnak nem volt tudomása a zárt sürgöny tartalmáról. Csak annyit tudott mondani, hogy amikor azt elolvasta a bányaigazgató, egészen elsápadt, az írás remegett a kezében. A futárnak azt mondá, hogy jól van, majd a vett parancs szerint fog intézkedni.

Este volt az idő, mikor a futár megérkezett. Hogy reggelig mi történt, azt nem tudja: csak most hallotta a hajdúktól, hogy a bányagazgató hajnal előtt elutazott sürgős inspekcióra, minden aktákat, könyveket átvitette a pénzverő vezetőjéhez, valami Gallia nevű úrhoz: az fogja a további intézkedéseket megtenni.

Markóczy ismerte ezt a Gallia urat, személyes jó barátja volt.

A pénzverő a legnevezetesebb épülete Körmöc városnak.

Gallia úr ott várta a kormánybiztost háza verandáján, a feleségével együtt. Gallia úr harmincötéves férfi volt, határozottan keleties típusú arccal: a neje karcsú, gyermeteg alak, az arca olyan, mint egy babáé. Állhatatosan a férje karjába kapaszkodott, s figyelt annak minden kimondott szavára, s eközben csaknem megfedkezett a háziasszonyi tisztéről, hogy az érkezett vendégeket szívesen üdvözölje. Észrevette ezt a férje, s valamit súgott a fülébe, mire az asszony hirtelen elvált a férje karjától, s odafutott Viola elé, ki kezében tartotta azt a bizonyos útításkát. Megölelte, összecsókolta a nővendégét, amit az is viszonzta.

— Én Emília vagyok.

— Én pedig Viola.

— Tegezzük egymást.

— Édesem.

S kész volt a barátság.

Emília könnyíteni akart Violán, el akarta venni a kezéből az útításkát.

— Ezt nem adom ki a kezemből. A férjem számadásai és a rábízott összegek vannak benne.

— Nagyon szereted te a férjedet? — suttogá Emília, s e szó nál könnycsepp jelent meg azokban a babaszemekben, amit nem bírt eltitkolni.

Az urak bevonultak az ügyvezetési szobákba. Emília magával vitte új barátnéját a saját lakosztályába.

Az urakra nagy munka várt: megtekinteni az egész érc-

olvasztó, pénzverő intézetet, s aztán ezt a soknemű kincskészletet számon venni, a könyvekkel összehasonlítani. Jó, ha estig elkészülnek vele.

Amennyi pénzt ki lehet veretni pár nap alatt, azzal el kell készülni.

S a hajdani pénzverő gép nehéz kezelésű volt.

Bele volt falazva az épületbe, hozzárófolva a gerendákhoz. Erős vaskoloncok között forgott egy roppant csavar, annak az alsó lapján volt a verendő pénz felső mintája, az alsó az acélvályúban. Egy mesterséges rúgó taszította a két minta gödrébe a kivágott gömbölyű ércet, s ugyanaz lökte ki onnan a már pénzzé kiveret ércdarabot.

A karvastagságú acélcsvavar felyül egy vasrúddal volt összekötve, amelynek mind a két végét egy-egy mázsás golyó terhelé.

E vaskövek előtt állt két izmos legény, akik teljes erejükkel megtaszították a nehéz súlyt, s akkor félreugrottak előle. Mert a meglódult csavar, amint a pénzt a mintába lesújtotta, a kapott ellenruganyosság hatásánál fogva sebesen visszafordult, s az élő embernek el kellett lesni, hogy mikor állapodik meg újabb lódításra. Jaj volt annak a vigyázatlannak, aki a visszatérő golyónak hamarább útjába áll, mint az megállapodik. Annak egy ütése halál.

Amint Emília szobájába érve le segíté vetni Violának az úti köpenykéjét, hirtelen a nyakába borult, s elkezdett keservesen zokogni.

Viola azt hitte eleinte, hogy az gyermeki gyöngeség: gyermekek szokták az örömeiket azzal kifejezni, hogy annak az arcát, akit megszerettek, telesírják.

A szobalyány bejött a reggelivel, s ez félbeszakította a kedélykítőrest; cseléd előtt nem szokás sírni. Utasítá, hogy vigye az urak után a kávé.

De amint vége volt az ízletes reggelinek, melynél Emília kifogyhatatlan volt a kínálkozásban: ismét megeredtek a könnyei.

Viola bámulva kérdezé tőle: — Miért sírsz, édesem?

— S te azt nem tudod? — Emília nagyot bámult Violára, s aztán letörlé a könnyeit. — Óh be boldog vagy, hogy te azt nem tudod, miért sírok én? Mert ha tudnád, majd sírnál te jobban még, mint én.

Violának érthetetlen volt ez a talány.

— Te nagyon szereted a férjedet? — kérde új barátnéjától.

— Imádom. Megérdemli. Csak nekem él, és a hivatalának. És most ennek vége lesz. Minden készletet elvisznek innen.

— Akkor bizonyosan a pénzverő gépeket is elviszik, s férjed velük fog menni.

— Az lehetetlen. A gépeket nem lehet helyükből kimozdítani, s férjem nem lehetne felelős ennyi kincsért.

— Hiszen majd visszahozzák mindezt ismét ide: most csak a kormány számára helyezik biztonságba.

Az asszonyka csak egyre sírt.

Ebédnél előkerültek az urak a kincstárból. Nagy munkát végeztek.

Minden ércdarabot külön fel kellett jegyezni a leltárba.

Jólesett nekik a mosakodás. Piszkosak voltak a sok ércfogdosástól. Az ezüst fekete.

Nem is értek rá a szép asszonyoknak udvarolni.

A munkát végző férfi goromba: kivált ha művelt ember.

Az asszonynak elég gondot ad a megszéledítése.

Világért nem szabad kérdezősködni, hogy mit végeztek? A férfi ilyenkor harap.

A művelt Gallia a gyöngéden közelítő feleségre azt ordítja:

— „Weib in Kuchel!” (Asszony a konyhába.)

Pedig hiszen éppen azt akarta kérdezni, hogy tálaltathat-e már?

Természetes.

Az ízletes ebéd aztán megint emberekké szelídíti a haragos vadakat.

Eleinte hízelegnek, azután áldomásoznak, a szép asszonyokat felköszöntik.

Utoljára elkövetkezik az az állomás, amelyen dalra gyűjtanak. Énekszó nélkül nincs magyar vendégség.

Egy elkezd, a többi folytatja.

Galliának igen szép, iskolázott baritonhangja volt; csupán operaaáriákat énekelt. Belizárból eldalolta: „Reszkess, Bizáncium, Népeket írtó! Porba, romokba hah! Hulljon hazád! S a nemes hősnek minden könnycseppje vérfolyókkal legyen bosszúlva!”

Amadé ellenben népdalokat énekelt, aminőket most a honvédek danolnak a táborban cigányzene mellett: „Ég a kunyhó, ropog a nád, szorítsd hozzád azt a barnát.” Szerelmes nóta.

Ellenben a futár tudott annál hatalmasabbat harsogtatni: a magyar marseillaise-t. Csúnya egy fércelmény, nem méltó a felemlegetésre; de hát volt idő, amikor vitéz férfiak lelkesedtek rajta.

A futár kifogyhatatlan volt a csatatéri anekdotákból, amikkel a hölgyeket mulattatni törekedett. Jellasich betörése utáni korszak volt. A lovagias bán futott Bécs felé. Egy egész táborát foglyul ejté Görgey és Perczel. Diadalnapok voltak.

Egész Magyarországon mindenki azt hitte, hogy a horvát bán betörése csak egy elhibázott kaland, melyet maga a koronás király elítél, kárhoztat. A magyar katonák abban a hitben harcoltak, hogy a király parancsát teljesítik, s a horvát hadsereg megfutamításával be van fejezve a polgárháború.

Egész a Lajtaig üldözték a bánt. Ott az osztrák határnál megálltak, s a politikusok tanakodtak rajta, hogy átlépje-e a Rubikont a magyar hadsereg.

Délután Selmecbányára utazott Markóczy, oda csak a huszár-csapatját vitte magával és a kormány futárját. Nejét és a nemzetőreit Körmöcbányán hagyta pihenőre.

Gallia el volt foglalva az érckészlet elhelyezésével. Volt e célra készült bányász-szekér, csupa vasból. Ládákba csomagolva rakták egymásra a kincseket, amiknek értékét nem is lehetett felbecsülni. A ládák a kormánybiztos és a bányaigazgatóság

pecsétjével lettek lezárva. Azután a kocsi vasajtáját bezárták, a keresztvasrudat eléje lakatolták, s minden zárát ólompecséttel biztosították.

Viola elnézte ezt a működést. Megértette, hogy ez igen komoly dolog.

Amikor a szobáikba visszatértek, Gallia szintén készüléket tett az utazásra. Ő is kíséri az átadott kincseket.

Viola azt kérdezé tőle, hogy nem lesz-e ennek valami következménye.

— Amit most cselekszünk, ha győzünk, hőstett, ha bukunk, gonosztett — felelé Gallia.

— De önnek bizonyára van e tekintetben védelme — mondá Viola, aki előtt kezdett már valami sejtelen derengeni.

— Énnekem van jó védelmem — mondá Gallia.

Sohasem fogja Viola elfelejteni azt a baljóslatú szemvillanást, ami a szót kísérte.

Gallia kedélyesen játszott a pisztolyaival, azt mondta, hogy kitűnő céllövők.

Estefelé Markóczy visszakerült Selmecebányáról, onnan is hozott el egy bányászati vaskocsit, amiben a nyers érckészlet volt elhelyezve.

LovASFutárt küldött előre Csacsina Flóriánhoz azzal az utasítással, hogy a földszinti toronyszobát készítesse el a lefoglalt érckészlet elhelyezésére. Annak vasajtaja és ablaktáblái vannak.

Érezte a nagy felelősség súlyát, mely egészen az ő vállaira nehezedik.

Egyszer-egyszer odalovagolt a felesége hintájához, s tanácsot tartott vele.

— Nekünk a kincsek őrzéséhez be kell rendelnünk egy csapat nemzetőrt a kastélyunkba.

— Gondoskodni fogok az elszállásolásukról és ételmezésük-ről.

— De tégedet zavarni fog a lárma, fegyverzörgés, az őrzéjratok felváltása.

— Vezér felesége vagyok, hozzá kell szoknom.

Csacsina Flórián ott állt a kastély bezárt kapuja előtt.

Amikor Markóczy Dezső leszállt a lováról, s parancsot adott, hogy a bányászszekereket helyezték el a kastély kocsitárába, a jószágigazgató eléje lépett, s kezét a mellének feszíté.

— De ide, ebbe a kastélyba a rablott kincseket be nem hozod, csak az én holttestemen keresztül! Mit cselekedtél te, szerencsétlen Markóczy? Hiszen már lógsz! A szél veri össze a bokádat, a holló ott ül a fejedén! Elraboltad a császárkirály kincseit a pénzverőből, az ércöntőből.

— Nem raboltam. A kormány parancsából tettem, a magyar kormány számára foglaltam le, hivatalos kiszolgáltatás útján.

— Ki volt az a szerencsétlen hivatalnok, aki kiszolgáltatta?

— Gallia, a pénzverő főnöke.

— No hát az a Gallia fog melletted lógni jobb felől; de én nem akarok melletted lógni bal felől: protestálok, hogy ezeket a császári királyi kincseket a Markóczy kastélyba behozd. Gondold meg, hogy ez a rossz nép itt körülöttünk megtudja, hogy ebben az ócska toronyban egy millió van felhalmozva aranyban, ezüstben, rajtunk törnek, tégedet, valamennyiünket agyonvernek, s az egész kincset úgy szétrabolják, hogy hírehamva sem marad. Ha elhoztad a kormány parancsára, most csak szállítsd oda a kormánynak, hogy itt van, megvan, tessék rátenni a kezét. Én mosom az enyimet.

— De nekem egyenes utasításba van adva, hogy itt őrizzem a kincseket kellő fegyveres fedezettel.

— Hát akkor mondok neked valamit. Itt van helység közepén üres görög templom. Utolsó görög is kihalt innen. Vitesd kocsival együtt a kincseket ebbe a templomba. Zárasd be oda. Görögöket, mind meghaltak, nem vehetik elő érte. Aztán üres parókiába stacionálj egy kompánia puskás katonát, akik éjjel-nappal strázsálják templomot.

— No ez bölcs tanács: megfogadom.

Viola látta, hogy a férje arcán veríték gyöngyözik: ez az

ember most teljesen uralkodik fölötte. Máskor fitymáló módon szokott Markóczy Csácsinával elbánni, ha ellenkezésbe jöttek: most pedig meghajlik a tanácsa előtt, s intézkedéseket tesz, hogy az foganatosíttassék; maga elkíséri a kincses szekereket, s kiválasztja a nemzetőrei közül azt a hús legényt, akik helyőrségül a vártán fognak maradni, s csak nagy későre kerül a kastélyba, amikor a templom kulcsát már magával hozza.

Most aztán már megértette Viola, hogy minő terhet és felelősséget vállalt Markóczy magára.

Most aztán, mikor felment a szobájába, levetette magát a nyoszolyájára, és sírt keservesen.

Úgy, mint a másik asszony.

TÁNCOLÁS A VULKÁN FÖLÖTT

Markóczy Dezső jól meggondolta, hogy mit vállalt magára. Az ország kincseinek lefoglalását. Névtelen kincseket, amiknek még az értékét sem lehet meghatározni. Ki tudja, mennyit ér egy ezüst téglá, egy arany félgolyóbis, meg a sok pénzzé verendő lemez?

S ezeknek a kincseknek két jog szerinti ura van: az ország és a király.

S azok most perben vannak egymással. A per törvényszéke a csatatér.

Ott állnak a perlekedő felek egymással szemben.

Markóczynak választani kellett. Ő választott. Az ország megbízását fogadta el. Végzetes elhatározás volt tőle. Élet és halál, és becsületkérdés. És mindannál több: hazafiúi kérdés.

Százezeren érezték azt a nehéz szívdobogást, amit ő, mikor a lelküknek irányt kellett adni. Azok a huszárezredek, amik keresztültörték magukat idegen tartományokból, hogy hazájukért vérüket ontsák, azok a sorezredek, amiket idegen tisztek vezényeltek és a nagy nép! Nem gondolt senki magára.

Markóczy, mint teljhatalmú kormánybiztos, egy teljes új önkénytes zászlóalj szervezésével bízott meg a magyar kormány által. Ezt kellett mentül előbb foganatosítania.

Szüksége volt rá az állam kincseinek megőrzése végett.

Közvitézben nem volt hiány. Az ifjak danolva sereglettek a háromszínű zászlók alá. Még fegyvert is lehetett becsempészni a lengyel határon. Hanem tisztek hiányoztak. Ki tanulta azon korszakban Magyarországon a katonáskodás mestersé-

gét? A nemes ifjúság életcélja volt a jogi pálya, a tisztviselői hivatás. Most hirtelen a jogászokból, ügyvédekből kellett teremteni hadnagyokat, kapitányokat. De beváltak a kolostoraitkat elhagyott szerzetesek is. Minden zárda megürült, maguk a tanárok kísérték áldásaikkal ifjaikat, kik a breviáriumot a szuronnal cserélték fel. Ezek váltak be leghamarább katonatiszteknek az újonc honvédsereghez.

Markóczy Dezső azonban, mint régi katona, nagy hamar megtalálta a nyitját a csapatrendezésnek. Legtöbbet tehetnek itt a jó altisztek, káplárok, őrmesterek, azok vezetik a hadjáratban a közlegényeket. Toborzókat fogadott fel, akik zenész mellett faluról falura jártak, s előcsalogatták a kiszolgált katonákat, jó felpénzadás mellett, amit akkor úgy híttak, hogy „Handgeld”, s volt aztán már altiszt elég, aki az újoncokat beegzercéozza: az úrfi tiszteknek csak nézni kellett, hogy folyik a munka.

Különben is az akkori háborúban nagyon egyszerű volt a hadakozás regulája: „Szuronyt szegezz és előre!” Nem ismerték még akkor a mostani taktikát: szétszórt csatárláncot, szökdelve avanszírozást, hasrafekvést, földbe leásást, lesből puskázást.

Egy nevezetes napiparancsa maradt fenn a jó öreg hadügyminiszternek, a közkatonákhoz, amelyben kitanítja őket a lövöldözés célszerű módozatára: „Ha ellenségre találsz, a puskát egyenesen tartsd a két kezedben, úgy süsd el rá; mert ha lefelé tartod, a földbe lősz vele, aki téged nem bántott, ha fölfelé tartod, az égbe lősz, ahol a szentek laknak; de ha egyenesen tartod, az ellenséget találod el.”

Elég is volt ennyi a ballisztikából: a többit elvégezte a szurony, meg a puskatus. A furfangot pótolta a lelkesedés és a bátorság.

Központja volt a csapatszervezésnek Markóczyfalva. A fiatal levénteket, akik vállalkoztak tisztül, nem hagyták búcsúztatlanul a hozzátartozóik: szerető mátká, féltő édesanya hintóval kísérte föl a drágáit állomására; a nagy község parasztházai

megteltek úri vendégekkel, egész városi élet támadt ottan helyben. Mikor egy ilyen hadcsapat útnak indult, azt száz meg száz hintó, szekér kísérte.

S ahol ilyen mozgalmas élet verődött össze, hogy maradt volna el onnan a cigány? De bizony távol vármegyék küldték ide a legkedveltebb bandáikat. Ott volt a hírhedett Bunkó is, akit pedig Schlick tábornok is csábítgatott magához; de a büszke prímás azt válaszolta neki: „Én a hazám ellen nem muzsikálok.” S eljött a honvédtáborba.

S ha már egyszer a cigány is ide tartott, hogy maradt volna el a színész?

Az egész trupp megérkezett. Daltársaság volt a címe. Az igazgatója világjárta ember volt: Angliát, Olaszországot bejárta az énekeseivel és egyéb művészeivel, s pénzt is hozott haza, amit a felesége őrzött; ő volt a pénztárnoknö; beszélt a világ minden nyelvén: legrosszabbul magyarul.

Büszkesége volt a társaságnak a basszista, a Sándor pátri; nemcsak a ritka szép mély hangjáért, de különösen azért, hogy diplomás férfiú volt, végzett ügyvéd, tekintetes úrnak hívatta magát. A feleségét azonban senki sem hitta tekintetes asszonynak: ő csak a „Zsófi” volt, igen kedves, gömbölyű teremtés, mindig jókedvű, mindig nevető arcú. Ő volt a népszínművek Rózsija. Énekelt csak úgy hallás után; a hangjegyekhez nem értett.

Az első szerelmes (és egyúttal tenorista) nyurga legény volt, aki komolyan vette Othellót, s párbajjal fenyegetett mindenkit, aki a naivának udvarolni merészkedett. Kardot viselt, s annál fogva szerette, ha hadnagy úrnak szólítják.

Azután volt egy nőutánzó, akinek fenomenális szoprán hangja volt; ha nőruhát öltött fel, az arcát kifestette, bátran elénekelhette a hősoperák minden áriáját: mindenki nőnek hitte.

A komikus sovány emberke volt, s mindenféle tréfát tudott. Volt egy ócska kintornája, aminek a csavargatásához vásári

rigmusokat tudott elrikácsolni. Minden népfajt, minden alakot tudott utánozni, mağukat a színtársaság tagjait leginkább, beszédben és modorban, s ugatni oly híven tudott, hogy mikor este rákezde, a község minden kutyáját kórusban ugattatta vele.

Volt azután egy népdalénekes; de az nagyon el volt már ses-teredve, s arról volt nevezetes, hogy a játékában a kezét meg nem mozdította, s egy álló helyében énekelte el az áriáját.

Kiegészítette a szövetséget egy fiatal táncospár, a játékközöket kitölté kecses magyar szólótáncával, lengyel mazurkájával és spanyol bolérójával.

Ámde súlypontja volt az egésznek a magyar hős Toldi. A legyőzhetlen Herkules, aki száz forint jutalmat tűzött ki a vállalkozó legényvilág számára, aki őt páros bírkőzésban le bírja győzni. Senki sem bírt vele.

Ennyi celebritásból álló művészársaság lepte meg a hadfogadási székhelyet, ahol igen szívesen lettek fogadva. A kormánybiztos elszállásolta valamennyit a gazdatisztjeihez. A tekintetes urat feleségestül vendégül fogadta a kastélyában, ahol Viola nagy hamar megszerette a derék Zsófi asszonyt vidám kedélyéért, a Sándor pátrit Markóczy még jobban a törhetlen komolyságáért.

No hogy sűgő, rendező, ügyelő sem hiányozhatott a társaságból, az természetes. Sőt még színalfestő is akadt.

Egyszóval, vidám élet fejlődött a hadfogadó telepen, mintha csak valami nagy nemzeti ünnepélyre készülének. Senkit sem aggasztott az, hogy minő végzetes nagy tragédia játszódik le most a hazában.

Előadtak drámákat, népszínműveket, a pajta átalakított művészet csarnokává, s távolról és közélről sereglett a közönség az előadásokra.

Tiszteknek és közkatonáknak egyaránt tetszett ez a multság.

A hazafias dalokat együtt énekeltek a színészekkel. A magyar marseillaise-t is eldanották együtt.

S ha néha kedvük penderedett, előadás után bált rendeztek a

nézőter helyén, s reggelig eltáncoltak a tiszt urak a szép színésznőkkel.

Hiszen pompás multság ez a háború! Azt gondolták, hogy ez mindig így lesz.

De Markóczy Dezső látta már a fejük felett tornyosulni a vést villámló felhőket.

Az első vész hírre tudta Markóczy Dezső, hogy minő balfordulat állt be a magyar hadjáratban.

A reakció addig csak alattomban működött, a nemzetiségek felizgatásával, pusztító néptáboroknak a magyar városok elleni fellázításával; de most már egész nyíltan lépett fel, rendes hadseregeket állítva a honát védő magyar fegyveres erő ellen.

Az első elveszett ütközet hirdeté, hogy kíméletlen harc indult meg a magyar nemzet ellen.

S a hióbbírek egymást követték.

A magyar hadsereg készületlen volt, rosszul fegyverzett, hadmozdulatokra begyakorlatlan; vezérei között viszálykodás, a kormánnyal ellenkezés.

A java, az ereje a magyar hadseregnek a kipróbált hadvezérek: Damjanich, Kiss Ernő tábornokok alatt le volt kötve a lázadó szerbek elleni hadjáratban Szent Tamás körül.

Egy nagy vészkiáltás hangzott szét az országban: „Mentsük meg a hazát!”

Markóczy Dezsőnek a kezébe is le volt téve egy darab haza. Ezt éreznie kellett.

De azt is tudnia kellett, hogy minő végzetes irányzat vesz erőt a magyar politikai életben.

Benne vagyunk a forradalomban.

Aki ebben részt vesz, tudhatja, hogy mindent kockára tesz.

Aki a jövődtől fél, az még most elfuthat.

Többen meg is teszik. Vezérférfiak félrevonulnak a feléjük gördülő Brahmaszekér elől: külföldre, falukba menekülnek, eldobják a vezénybotot.

Markóczy Dezső tanácsot tartott a feleségével.

— Még most nyitva előttünk az út a külföldre. Kivonhatjuk magunkat az égő veszedelemből. Elvegyülhetünk a népek tömkelegében. Az élet a mienk.

— Nem! — kiálta a nő. — Te nem futhatsz el gyáván. Amit a sors a kezedbe adott, azt nem dobhatod el magadtól, hanem harcolsz teljes erőddel és lelkeddel.

— S mi lesz teveled?

— Én is veled megyek, veled tűnök, veled elveszek!

Markóczy Dezső átölelte hőslelkű hitvesét.

— Te vagy az igazi asszony!

Ej, ha ez a százezernyi újonc (parasztapák szülötte) nem fél a hazáért a vérmezőre vinni az életét: te fogsz-e tétovázni, büszke ősmagyar nemesi vér?

Nem volt vesztegetni való idő. A hadcsapat szervezését be kellett fejezni.

Közvitéz, altiszt volt már elég, úgy ahogy glédába állítva. Egy teljes zászlóalj. Tisztjeik is kezdték magukat helyben találni. Volt egy svadrony huszárság is. Sőt egy röppentyűtelep is, melyet a lázadóktól foglaltak el.

De kellett még sok minden egyébről is gondoskodni, ami nélkül egy rendes hadcsapat nem mehet táborozásba.

Kell egy tábori orvos.

Egy tábori lelkész (regimentspáter).

Egy hadbíró.

Egy élelmezési biztos.

Egy tábori kovács.

Ki vállalkozik mindezekre?

Más országban mind nevelik erre, kitanítják az alkalmas egyéniségeket: Magyarországon ki gondolt erre valaha?

Ehhez mind keresni kellett az embert.

Tábori orvos csak akadt a közelben: a helybeli borbély. Az diplomás ember. A pléhgallér kecsegtető volt rá nézve. Rá hagyta magát vetetni, hogy felcserélje a magiszter címet a doktoréval.

De nehezebb volt hadbíró-t találni.

Melyik prókátornak van kedve otthagyni a klienseit, a jól jövedelmező pereit, az egész civil praksziséját, s elmenni háborúba, ahol ágyúval replikáznak?

Mindenünnen tagadó válasz jött.

Nemkülönben voltak a tábori lelkész kereséssel.

Ahhoz fölszentelt pap kell. A mi jámbor, istenfélő tiszteleteink odafenn a felföldön ezt a dicsőséget nem kívánták felcserélni üdvös hivatásukkal.

Kapisztránok kellene oda, kik a harc hevében előrerohan-
nak a magasra emelt kereszttel, s lelkesítő szóval buzdítják a harcolókat, ágyútűz, golyózapor közepett.

A hangos tanakodás alatt megszólalt a Sándor pátri mély hangja:

— Hát én nem vagyok itt?

— De bizony csak! — mondá Markóczy.

— Nekem is van ügyvédi diplomám: lehetek vele hadbíró.

— Figyelmeztetek rá, kedves pajtásom, hogy a hadbíró-ság nem olyan nyugalmas fiskalátus, ahol replikákat kell írni: ott élethalál-kérdésekben határoznak, a te ítéleted akasztással, főbelövással végződik.

— Nem ijedek én meg attól. Hulljon a férges.

— Akkor én kinevezlek tégedet a csapatomhoz hadbírónak.

Sándor pátri rögtön felcsapott, és sietett a Zsófit értesíteni e dicsőséges átalakulásról.

A Zsófi tapsolt örömeiben (neki nem jutott eszébe, hogy előlött még sírni is lehetne).

A példa hódított. Nagy szerényen elősettenkedett a kövér termetű népének, s félrevonva a kormánybiztost, bizalmasan megsúgá neki:

— Regimentspátért keresnek, akinek felszentelt papnak kell lenni. No hát én az vagyok. Mert az oltár elől szöktem meg Thália templomába; most szívesen cserélem vissza a breviáriumot a nótáskönyvvel.

Társai megéljenezték, s felemelték a vállaikra.

Markóczy a többi színészeknek is talált elhelyezést a hadcsapatjánál.

Előre látta, hogy amire a legnagyobb szükség lesz e hadjáratban, az egy utászcsapat. Kiválogatta az újoncok közül a legmarkosabb legényeket, azoknak fegyver sem kellett, csak csákány, balta, vasrúd. Ezek közé sorozta be vezetőül a színházi technikusokat s a színész-volontéereket.

Ha ők magukat úttörőknek tartják (s melyik színész nem nevezi magát annak?), most mutassák meg, hogy mit tudnak.

És így az egész színésztrupp elhelyezkedett, kiki a maga legjobb minősége szerint az újon alakult hadcsapatba, s majd a tűzkeresztség fogja elmondani, hogy miként teljesítették földadataikat.

Mindenkinek volt már hivatala.

Csak egy tagnak nem volt még a táborban hivatásához illő hely. A trupp Herkulesének. A híres birkózó Toldi nem volt tábori szolgálatra alkalmas. Nem volt természetében az engedelmeskedés. Ha ennek kardot adnak a kezébe, lekaszabolja vele a tisztársait.

— Mondok én valamit! — szólt Markóczyhoz a birkózó művész. — Minden hadcsapatnak van már őrnagya, parancsnoka, csak egynek nincs még. Egyet ki tetszett felejteni.

— Lehetetlen!

— Pedig itt van a szemünk előtt. A kétszarvú batallion.

Kétszáznál több vágómarha legelészett a mezőn. A legszükségesebb része a tábornak. Annak a vezetése ugyancsak egész embert igényel. Ez a lábon járó élelme a csapatnak.

— Nagyon jól van! — mondá Markóczy; — én tehát ki nevezlek téged „Csősz” címmel a kétszarvú batallion parancsnokának.

És aztán a „Csősz” parancsnoksága alá rendelte azt a tizenöt komáromi lovaslegényt, akik csikósgúnyában szabadcsapatot rendeztek, karikás ostorral, melynek a sudara végén ólom-

gomb volt. Az a karikás ostor ellenségben nem sok kárt tehetett. De a tulkok nagy elismerésben tarták.

Ámde a színésztruppnak nemcsak férfiai voltak, hanem nőtagjai is. Azoknak is hivatást kellett teremteni.

Ezt Viola vállalta magára.

A hadjáratban nagy feladat a sebesültek ápolása.

Ide lehetett alkalmazni a heroinát, a naivát, a komikát, a népdalénekesnőt, a kardalosnőket, a szubrettet. Örömet vállalkoztak rá valamennyien.

Az igazgató ruhatárában volt annyi apácajelmez, hogy egymaruházhatták őket. A magyar nőt nem kell tanítani a betegápolásra, kivált a színésznőt, beleoktatta azt már a nyomorúság.

Beszereztek minden szükségletet: gyógyszereket, tapaszt, kötőléket; teljes tábori lazarétumot alkottak össze.

Főnöknőjük volt maga Markóczyné.

S ezzel a Markóczy dandára valóságos mintaképe lett egy csapatába induló hadcsapatnak; a komédiásokból kitelt minden; — kik most igazi tragédiát játszani indultak: nagy hősi drámát, aminőt nem írt még színműköltő.

És mind tudta jól a szerepét.

KARDDAL VAGY KARD NÉLKÜL

A hadiszerecnse a magyar hadsereg ellen fordult.

A schwechati ütközetvesztést követte a móri dandárvereség.

A fővárost nem lehet a császári hadsereg ellen megvédeni.

A kormány elhatározta, hogy székhelyét átteszti Debrecenbe. Bankóprést, államkincstárt előreküldtek.

Az országgyűlés megkísérlé a békekötést az előrenyomuló ellenséges hadvezérrel.

„Föltétlen megadás.”

Csak két halál között volt választás: karddal a kézben, vagy kard nélkül.

A nemzet választott: megtartá a kardot.

A hadjáratot újra kezdték; az aldunai tűzben edzett hadsereget fölvonultatták a Tisza-vonal védelmére, új zászlóaljkból új dandárokot alakítottak Erdély visszafoglalására, a határ oltalmazására. Maga a fővezér felvonult a bányavárosokhoz a fősereggel, s a császári fővezért maga után vonta, aki attól tartott, hogy a magyar sereg Bécset találja megrohanni.

Itt csatlakozott a magyar fővezérhez Markóczy a maga hadcsapatjával, s beszámolt a vezérnek a lefoglalt kincsekkel, amelyek nyolc vaskocsin voltak elhelyezve.

A főhadvezér Galliát nevezte ki a bányakincsek további felügyelőjéül, aki elfogadta a megbízatást, ő is elvitte magával a felelőségét.

MAGYAR NŐK A SZABADSÁGHARCBAN

Nem regény, nem fantázia szüleménye, hanem adatokkal igazolt valóság, hogy a magyar nőknek mily hatalmas szerep jutott a szabadságharcban.

Markóczy né önfeláldozó buzgósága minden vidékén az országnak önmagától lángra lobbant.

A honvédekről a sanyarú hadjárat alatt lerongyollott a fehérnemű, a magyar hölgyek kezükbe vették sikeres fegyverüket, a varrótűt, s egyetértve, előteremtették a hadfiak számára a vászonruhát, az egész hadsereget ellátták tisztával.

A sebesültek ápolására tábori kórházakat rögtönöztek, s azokban az ápolónői tisztet a legjobb családok asszonyai teljesíték.

Viola és társnői egész nap tépést készítettek. Ez volt az akkori hölgyoszobák mulatsága.

Jelszó volt: a szenvedés enyhítése. Mennyei hivatás!

Viola bebizonyította, hogy a feleségnek oka van férjét a hadjáratban hűségesen követni, s ez nem csupán a szívbeli szerelem.

Valami sokkal magasztosabb érzés volt az, mely a szíveket betöltte.

A mai kor szülöttei a nevét sem ismerik annak.

A jelenkor hölgyei is nemes hivatással bírnak. Ők a *béke angyalai*.

A dicső korszak hölgyeit nevezhetjük a *háború angyalainak*.

TIZENEGYEDIK FEJEZET
BRANYISZKÓ, HŐSÖK NAPJA

Ha le akarnám írni, ami erre következett: a „szabadságharc történetének” fejezeteit kellene sorra idéznem; nem a képzelet szüleményeit, de egykorú adatokat, miket a vitézség csodáiban részt vett hősök maguk jegyeztek föl.

Csodaszámba mennek azok mind.

Hogyan öntöttek ágyúkat a harangokból, amiket a magyar nép a harc folytatására önkényt összehordott; hogyan tanulták el az ágyúk kezelését a fiatal tanulók.

A tél dereka csupa véres csatározásokkal telt el. A fővezér a bányavárosokat megszállva, maga után vonta a császári sereg zömét, s ezzel időt nyert a magyar kormánynak új hadsereg szervezésére.

Amikor aztán eljött az ideje, hogy ő is csatlakozzék a kormány alkotta hadsereghez, négy oldalról kellett összemérgőznie az útját álló ellenséggel.

De még jobban gátolta az ágyúknál és szuronyoknál maga az édes anyaföld, a meredek hegylanc, melynek oldalait keskeny utakon kellett hadcsapatainak bejárni. Az ágyúkat szét kellett szedni s a honvédeknek vállon cipelni.

Ekkor felfedeztek egy elhagyott bányát, mely a megmászhatatlan hegyet keresztülúrta. Markóczy utászai járhatóvá tették az omladozó alagutat, s azon keresztül az egész dandár átvonult a túlsó völgybe az ellenség lába alatt, valamennyi tábori szekérével, melyen az élelmiszerek, ruházati készletek s a bányavárosokból elhozott arany- és ezüstkincsek voltak

felhalmozva; a tábori kórház, még a kétszarvú batallion is megmenekült.

Majd a stureci hágón kellett kegyetlen hózivatarban felkapaszkodniok, ezer veszély között. Azt is mind legyőzték.

Az óriások meséivel határos a branyiszkói hegyszoros megvívása. A fiatal újonczredekert hogy vezeti lelkesítve a tábori pap, magasra emelt kereszttel a kezében, győzelemre.

A Csósz bácsi hőstette is meg van örökítve, ki tizenöt önkénytes huszárjával elfoglalja az ellenségtől megszállt csárdát, s elhozza a papramorgót a szomjtul epedő vezér és táborkara megvigasztalására, a harc közepett.

Viola ott volt mindenütt a rémségek, küzdelmek szenvedések nehéz próbáiban. Hű követője volt Zsófi, az ő Sándora oldalán és Emília, ki el nem maradt soha a férjétől.

Ilyenek voltak a régi asszonyok!

Amikor a branyiszkói hegyoldalon eldőrdültek az ágyúk, megkezdődött az eldöntő harc, trombitarecszés hirdeté a halálos küzdelmet, minden férfi odasietett a csatába; az asszonyok pedig tüzet raktak, kávé, levest főztek, hogy a csatából visszatérő férfiakat jól fogadhassák.

De vajjon visszatérnek-e? Nem marad-e ott valaki közülök . .

Végre aztán a diadal trombitái harsognak. Lódobogás hangzik a sátor előtt.

Győzelemhírrrel térnek haza a szerető hívek.

Vajon mit hozott magával Viola férje a nagy vásárból?

Drága ajándékot. Egy congre-vröppentyűt. Az egész telepet az ő újoncai foglalták el az ellenségtől. Vásárfiául elhozott belőle egyet a feleségének.

Ilyenek voltak a régi férfiak!

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A VIPERAMARÁS, S A NŐ, KI A MÉRGET KISZÍVJA A SEBBŐL

A branyiszkói diadal után, mely Guyon Richárd vezénylete alatt vívatott ki, Görgey vezérnek valamennyi hadteste egyesülhetett, hátába kerülve az osztrák vezérnek, Schlicknek. Most ennek a dolga volt a menekülés.

A magyar tisztek a hazafias, vendégszerető Eperjesen bált adtak, és tánc, zeneszó mellett vigadtak a hazáért.

Most már nyitva volt az út Görgey előtt, hogy hadseregét egyesítse a Tisza mellett, Dembinszky fővezér hadseregével.

Amilyen lélekemelőek voltak a harcok a vér mezején, olyan szomorú volt a viszálykodás a vezérek között.

Érthetetlen dolgokon vesztek össze.

Görgey egy alkalommal azért támadta meg Dembinszkyt, hogy az nem védelmezte meg az ő tábori poggyászát. Heves jelenet volt közöttük emiatt.

De ennek magyarázatául szolgál, hogy e poggyász között voltak a bányavárosokból elhozott arany-ezüst kincsek.

Azokat folytonosan Markóczy Dezső őrizte. Amint a kormánybiztos észrevette, hogy közeledő ellenség fenyegeti a poggyászvonatot, nem várt parancsot, hanem egy védőcsapat oldalma alatt átküldé a befagyott Tiszán a kincsterhelt szekeret: Debrecenbe, a kormány székhelyére utasítva.

Egyúttal az asszonynepet is odaküldte. Nehéz harcok közeledtek; nőt nem lehetett azoknak kitenni. Gallia a kincsekkel, Viola a lazarétummal Debrecenbe érkeztek s beszámoltak a kormánynak.

Debrecen volt akkor Magyarország. Itt volt a kormány, a parlament, a napisajtó.

Itt is harc folyt a pártok között, kíméletlen, elkeseredett. Elvek, féltékenység, hatalmi kérdések harca.

Egy napilapban Viola talált egy álnév alatt írt tudósítást a táborból, melyben egyenesen Markóczy Dezső volt megtámadva.

Ráfogták, hogy mint kormánybiztos nem tud a felszerelési pénzekkel beszámolni, hogy komédiásokkal veszi magát körül s azokkal tivornyázik, és végül, hogy az őrizetére bízott bányavárosi kincsekkel a nejét alattomban elszökteté: valószínűleg Galíciába.

Viola fogta az okiratok tárcáját s személyesen sietett fölkeresni a napilap szerkesztőjét.

— Én vagyok Markóczy Dezsőné. Nem szöktem el Galíciába. Nem jöttem ide azért, hogy a férjem nevében pisztollyal kérjek öntől elégtételt. Hanem azt követelem, hogy ezen okiratokat áttekintse. Én viselem azoknak gondját. Megtalálja bennük Markóczy Dezső teljes számadásait a rábízott pénzről. Itt van Guyon Richárd elismerő levele, melyben azoknak a komédiásoknak a csatatéren viselt dolgait méltányolja, asszonyaiknak a betegápolásban tanúsított buzgalmát elismeri. És végül itt van a pénzügyminiszter okirata, amelyben bizonyítja a bányavárosok kincseinek átvételét. Én követelem öntől, hogy a lapjában elkövetett sérelmet megorvosolja még a mai lapjában.

A szerkesztő meggyőződött a napfényes igazságról, s megcáfoló cikkében teljes igazságot szolgáltatott a megsértetteknek.

Az asszony kiszívta a viperamarás mérget a halált hozó sebből.

AZ ÁTRUHÁZÁS

Következtek a diadalnapok. A nemzeti hadsereg egységes vezénylet mellett döntő ütközeteket nyert meg.

A fővezér minden szabadcsapatot, különálló dandárt a rendes hadseregbe vont össze. Ezáltal Markóczy Dezső is megszabadult a vezérkedéstől. Nem maradt rajta más teher, mint a kormánybiztosság. Mehetett Debrecenbe a feleségét meglátogatni.

Ott már mindenki fel volt magasztalva a diadalhírektől. A magyar fegyverek mindenütt győznek. Már beszéltek a kormány visszaköltözéséről Budapestre. Pest már szabad volt az ellenségtől. De Budát még elfoglalva tartá egy csekély ellenséges csapat, amellyel könnyű lesz az elbánás.

Csak Markóczy Dezső arca volt komor.

Mikor hazakerült a feleségéhez a hivatalosan kötelezett jelentkezések után: azonnal komoly tervekről kezdett el beszélni, zárt ajtó mögött.

— Kedvesem, a mi sorsunk lejtőre jutott, sikamlunk feltarthatatlanul az örvény széle felé. Magyarország elvész.

— Hisz a magyar seregek győznek.

— Győznek és csodáit fogják még adni a vitézségnek. De ha a fél világ ellenünk támad, s a világ másik fele nem jön segítségünkre, mégis össze kell roskadnunk. Ezt én teneked nem magyarázom meg most; ne rontsam vele az álmaidat. Elég, ha magam vagyok kétségbeesve. Beszéljünk a magánügyünkről. Ha a haza elbukik, én is elbukom. A győztes hatalom bosszúálló. Birtokomat elkobozzák. Ezt akarom megelőzni.

— Mi módon?

— Hallgass rám. Megyénkben a törvényes tisztikar intézkedik. Odáig most szabad az út. Mi most rögtön elutazunk Markóczfalvára. A hatóságot előre értesítem. És akkor te, minden törvényes formáság megtartása mellett, megvásárlod éntőlem a Markóczy-uradalmat, átíratod a magad nevére. Így nem kobozhatják el, ha engem bárminő ítélettel sújtanak is. Az a tied.

Viola sírva fakadt.

— Minek nekem az a birtok, ha te nem vagy!

— Kérlek, légy erős. Ítéletem lehet halál, lehet fogság. Ha börtönbe zárnak, lesz aki gondomat viseli, s ha kiszabadulok, lesz otthonom.

— De a jószágvásárláshoz pénz kell, nagyon sok.

— Itt van már nálam.

— Hol vetted?

— Egy pénzintézetől vettem fel a birtokomra kölcsön. Te a megye által kiküldött törvényes hatóság előtt leszámolod az összeget készpénzben, amit tanúk fognak igazolni, s én a pénzt visszaviszem a pénzintézethez. S a kamat felszámításával ott visszaveszik. Rendben lesz minden.

Viola beleegyezett. Azonnal elutazott a férjével a felső vármegyébe, hol birtoka feküdt, s a pénzt lefizetve, birtokába vette az uradalmat minden rajta levő terhekkkel és kötelezettségekkel együtt. Ezek közé tartozott Csacsina Flórián jószágigazgatói hivatala. Azt Violának is át kellett vállalni. Szívesen tehetette. Hivatalát jól értő ember volt.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

A BOMBÁZÁS ALATT

Markóczy Dezsőt, mint kormánybiztost, a fővárosba rendelte a kormány. Pest szabad volt, de Buda várormán ellenséges zászló lobogott, ágyúk torka ásítózott a lőablakokban.

Pest Duna-partja akkor is szép volt, bár nem olyan nagyszerű, mint most, újjászületése után.

De ezt a szépséget elrontá egy rút vonal. Az Újépülettől a Lánchíd kapujáig vonult girbe-gurbán egy cölöppalánk, védelmére szánva a megszálló csapatoknak forradalmi ostromlás esetén.

Markóczy szállást fogadott a külvárosban, túl a Kálvárián, s ott beszállásolta magát a feleségével. Csendes kis menedék volt.

Végzetes elhatározás volt a magyar hadvezérektől, hogy Komárom várának fölmentése után nem az osztrák hadsereget üldözték tovább egész Bécsig, ahol ők diktálhatták volna a békekötést (az orosz segítő sereg még nem érkezett meg), hanem ahelyett hadseregük zömével Budavára ellen fordultak, s azt vették ostrom alá.

Az ostrom hosszú ideig tartott. A várparancsnok Pest bombázásával torolta vissza a várfalak ellen intézett ostromot, rommá, hamuvá löve a szép Duna-part palotasorát.

S a hűséges feleség hallgathatta férje oldala mellett éjenkint a bombák pukkanását, az öreg ágyúk bömbölését; az égő paloták, a tűzben lángoló égbolt adta hozzá a pokoli világítást.

Ilyen volt a nászéje egy dicsőkorbeli asszonynak.

A dicsőségnek nagy ára van.

És Viola azért mégsem mondta az urának: Menjünk, fussunk innen! Ez itt a pokol!

A férj helyállt: hivatala volt itt, s a hitves nem távozott az oldalától. Ahol szeretet van, ott nincs pokol, ott van a mennyország.

Nem voltak idegei ennek az asszonynak?

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

A PUTTONYOS NŐ

Buda megostromlása után a főhadserg Komárom alá vonult szembeszállni az osztrák hadsereggel, amely azalatt az orosz segédcsapatokkal s az olaszországi harcedzett dandárokkal meg-erősödve támadáshoz kezdett.

Markóczy Dezső is Komáromba ment: oda vitte magával a feleségét is.

A hadi szerencse Magyarország ellen fordult. A Komárom alatt megvívott döntő ütközet után, melyben maga a fővezér is megsebesült, elhatároztatott, hogy a magyar sereg ismét visszavonul a Tisza mögé. Egy erős hadtest Komárom védelmére a bevehetlen erősség falai közé húzódott, a főserg a Galícia felől betörő orosz főserg ellen indult. A többi Szeged alá sietett az aldunai győztes hadsereggel egyesülni. Ott még diadalmasan lobogtak a nemzeti zászlók, az elfoglalt Aradvár és Szent-Tamás ormán.

Markóczyt a szegedi hadsereghez rendelte a kormány.

Búcsút kellett vennie a nejtől. Ezúttal azt hitte, hogy utoljára. Minden el van veszve menthetlenül. Ott hagyta Violát Komáromban, mint egyedül biztos menedékhelyen.

Megkezdte az özvegyi életet.

Szegeden összetalálkozott Sándor barátjával. Az a feleségét is magával hozta ide, saját kis ekhós kocsján.

— Én hagynám el az uramat? Soha! — mondá a derék Zsófi. — Nem félek én a muszkától sem!

Egy szállásra kerültek, a kormánybiztos és a hadbíró. Zsófi gondját viselte mind a kettőnek.

— Ej de kár, hogy Viola nincs itt! Mennyit bolondoznánk együtt!

Egyszer aztán, mikor korán reggel elindult a piacra konyhára valót bevásárolni: csak elsikoltja magát, s odarohan nagy vijjongással egy szemközti jövő parasztasszony elé, akinek puttony volt a hátán, azt nyalábra kapja, összevissza csókolja, világ csodájára.

— Te vagy, oltári szentem!

Viola volt a puttonyos parasztnő.

Nem állhatta ki a férjétől elszakadást, utána jött, parasztruhában, puttonnyal a hátán, gyalog osonva át muszka és osztrák hadcsapatokon. Az arcát megbarnította az égető nyári nap.

Zsófi vitte magával a szállásra a drága kincset, ajtóstul rohanva be a szobába.

— Itt van a mi Violánk!

Markóczy Dezső most tudta csak meg, hogy minő kincsnek jutott birtokába.

Felesége minden viszontagságot kész vele megosztani.

S abból bőven kijutott nekik.

Elkezdődött a nagy hátráló hadjárat: Szegedet el kellett hagyni. A lengyel fővezér Temesvár felé tartott. Markóczy és Sándor Aradra igyekeztek, mely már magyar kézen volt. Egy sivatagon kellett átutazniok, ahol a falvakat a lázadó rácok felégették, feldúlták. Éjjeli fekhelyük volt a szalmaboglya, meg az ablaktalan kormos fal.

A VÁLSÁG NAPJÁN

„Nincsen hazánk!”

Ezzel a fájdalomkiáltással jött be nejéhez Markóczy Dezső.
A világosi nap után volt.

„Nincsen hazánk!”

Lehet-e képzelet, mely e rettenetes eszmének élő alakot
adjon?

Vissza tudja-e hozni az emlékezet azt a kétségbeejtő kint,
ami e két szót kisajtolta a kebelből?

Nagy halott van! Ki halt meg? A haza!

Kinek halt meg? Mindnyájunknak. Örökre. Soha fel nem
támad többé!

Viola észrevette, hogy férje keresgél valamit úti bőröndjében.

Kitalálta, hogy mit! A pisztolyát. Odarohant hozzá, meg-
ragadta a karját.

— Férjem! Szerelmem! Egyetlenem! Hova gondolsz?

— Megszabadulok ez átkozott világból!

— Az Istenért!

— Ha elhagyta Isten a hazámat, hagyjon el engemet is!

— De én nem hagylak el. Iszonytató a fájdalmad, de felét
én viselem.

— Hát mit akarsz? Várjam be, míg bilincsbe vernek, a
vesztőhelyre visznek? Csak egy utam van a gyalázatos haláltól
megmenekülni: az a túlvilágba vezet.

— Nem, nem! Te nem fogsz meghalni. Én odamegyek a
kegyetlen zsarnok elé, arca vetem magamat előtte, meglágyítom
a szívét könnyecimmel, leimádkozom az Istent az égből.

— Te nem ismered azt az embert.

— Ismerem saját magamat. Csodát fogok elkövetni. Élted megmentem. Én folyvást nem foghatom a kezedet, hogy végzetes szándékokat végre ne hajtsd, de arra kérek, hogy add ide nekem annak a pisztolynak a párját. Ha csodatélelem nem sikerül, visszajövök hozzád, s én megyek előre, azt mondva haldokló szóval, amit Arria mondott a férjének: „Nem fáj a halál, Paetus.”

Markóczy Dezső megosztozott a pisztolypáron Violával. És Viola elkövette azt a csodát.

Ott térdelt a kegyetlen hódító lába előtt, kiereszkolva könnyeivel a kegyelmet férje számára.

Megmenté az életét.

★

És ezt az őriző angyalát a férjének ítélte el a világ közvéleménye élőhalottá.

TIZENHETEDIK FEJEZET
AZ ÉLET VÁLSÁGA

Viola egyedül került haza Markóczfalvára. Férjét előbb halálra ítélték, aztán megkegyelmeztek tizenöt évi fogságra.

Rettenetes gondolat! Egy fiatal nőnek tizenöt évig elszakítva lenni szeretett férjétől! Hisz még nem is tudja, mi a családi boldogság, az édes hitvesi együttlét. Eddigi élete csupa küzdelem, futás, rettegés volt; és most ez az irtózatossá egyedüllét!

Mi lesz a sorsa? Most húszéves, tizenöt év múlva kész matróna lesz; ha addig el bírja hurcolni a keserű életet.

És mégis áldania kell az eget, hogy megszabadították férjét attól a szörnyűséges haláltól. Így legalább tudja, hogy él, s álmában találkozhatik vele.

Itthon nehéz feladat vár rá. Megvédeni férje birtokát az elkobzástól. Ítélete vagyonvesztésre is kárhoztatta azt. Hivatalos személyek előtt kellett bizonyítania hiteles okiratokkal, hogy ő megvette a markóczfalvi birtokot, kifizette az árát törvényes hatóság hitelesítése mellett, az telekkönyvileg átíratott az ő nevére szabályszerűleg. Ezzel az ősi nagy birtokot meg bírta szabadítani. Flórián volt a törvényes dolgokban meghatalmazottja. A siker teljes volt. Az új hatóság érvényesnek nyilvánította az adásvevési szerződést. Viola megtartotta a Markóczy-birtokot. Hálából a tett szolgálatért átíratta a tisztartói házat Csacsina Flórián nevére, busás évi díj mellett.

A jószágigazgató azonban jobbnak találta ott maradni a kastélyban, úrnője mellett; az ajándékba kapott házat kiadta haszonbérbe, s így mindennapi asztalársa lett Violának.

Nem volt kellemetes társalgó, de mégis élő lélek volt, aki-

vel lehetett beszélni a peres ügyekről. Néha egyébéről is. Az utakról és módokról, amikkel a fogságba jutott férj sorsán lehet segíteni. Ez sok utánjárásba került. Azt mind Viola végezte. Flórián tanácsolta neki, hogy a hivatalos helyeket ő maga járja el. Szép asszonynak a kérését hamarabb teljesítik, mint egy rideg prókátorét.

Egy ilyen istanciával terhelt napon a megyefőnök várótermében egy ismerős arcra bukkant.

Amadé volt ott, polgári öltözetben.

Nagyot bámult rajta.

— Hogy lehet ön itten?

— A pétervárad kapitulációnál mentő levelet kaptam, mely megóv a besoroztatástól. Ezt jövök bemutatni a hatóságnak.

— És mármost mit fog ön kezdeni?

— Magam sem tudom. Az ügyvédkedéstől le vagyok tiltva. Az apám házához nem mehetek, mert az kiátkozott a forradalomban való működésem miatt. Majd beállok valami urasághoz parádés kocsisnak.

— Mondok én önnek annál jobbat. Nálunk megürült az uradalmi vadász állása. Én följánlom azt önnek. Elfogadja?

Uradalmi jáger! Ez szép méltóság, mely férfihoz illő élvezettel is jár. Mindennap átbarangolni erdőt, mezőt, puskával a vállon. Az a lőfegyver, mely legjobban csábít. Az új hatalom minden lövészszámot elszedetett úrtól, paraszttól. Külön fegyverengedéllyel tarthatták meg a magukét az uradalmi vadászok, meg a jóérzelmű alattvalók: minő például Csacsina Flórián.

Amadénak tetszett az ajánlat, elfogadta.

Viola nem titkolta e fölötti örömét.

— Így legalább nem leszek magamra hagyva a mogorva Csacsinával.

— Hogyan gondolja ezt méltóságod?

— Hát ön az asztalnál velünk fog étkezni.

— Én? A jáger? A bonorum directorral?

— Én úgy láttam, hogy az uraságoknál tisztartó és írnok együtt ül az asztalnál a földesurával.

— Az írnok még a vonalon felyül van, de a vadász a vonalon alul. Aztán ki látott olyan vadászt, aki harangszóra hazasiet falatozni? A vadász konyhája a forráspart, tüzet rak, nyárson szalonnát pirít kenyérrrel, ez a lakoma.

Messzebbre is gondolt Amadé; de ezt elhallgatta. Az a gondolat Violának még távolról sem jutott eszébe.

— Tehát velem fog jönni Markóczfalvára. Itt a hintóm.

— A parasztszekeremen fogok utazni. Már kifizettem.

Violát szólították elébb a megyefőnök elé, Amadé később, utolján következett.

Így aztán Viola sokkal elébb megérkezett négyes fogatával a kastélyba, mint Amadé a parasztszekerével.

Az úrnő hazaérkezve elmondá Flórián úrnak, hogy már szerződtetett vadászt, régi ismerős személyében. Megnevezte.

Flórián elfintorította az arcát, amikor Amadé nevét meghallotta.

— Jól van, jól — mondá; — ez éppen nekünk való. Majd gondoskodom, hogy a vadászlatot berendezzék a számára. Kiadatom a havi konvencióját. Szalonnát, kenyeret, lisztet, zsírt, pálinkát.

Viola helyeselte.

Amadé megérkezett, és sietett bemutatni magát.

Flórián feszes méltósággal fogadta: elkezdett neki a kötelességeiről beszélni, per „tisztelt uram”.

Amadé egy darabig hallgatta, aztán elnevette magát, a vállára ütött Flóriánnak.

— Hagyd el, pajtás! Nem akarok én itt megöröködni; csak arra várok, hogy az ügyvédi diplomámat visszakapjam, akkor felmegyek a fővárosba, s irodát nyitok.

Ez némileg megnyugtatta Csacsinát.

Hanem azért megírta Markóczy Dezsőnek (havonkint egyszer, amikor pénzt küldött neki), hogy a régi jó barát idekerült

a házhoz, Viola szerződtette jágernek. Ő ugyan nem jár fel a kastélyba, de Viola annál inkább lejár sétálni a parkba. Hanem azért semmi veszedelemtől nem kell tartani: ő maga, Flórián, kíséri az asszonyt sétéi alkalmával, s ha ő nem mehet, követi a komornyik, aki megbízható cseléd. A jáger vén gazdasszonya is mindent referál a jószágigazgatónak, akinek lekötelezettje.

A világnak a legunalmasabb évszaka kezdődött, a forradalom utáni hónapok. Minden ember fogoly volt a saját szobájában.

Senki sem gondolt látogatásra. Mi is lett volna annak a célja? Sőt nehézséggel is járt. Egyik helyséből a másikba is csak rendőri útlevelel lehetett járni. A földbirtokos a vetését is csak passzussal járhatta körül, mert ha a zsandárok anélkül megkapták, bekísérték, mint csavargót.

Az erdőket kóbor bujdosók tették félelmissé; a dúvadak is elszaporodtak, mióta a vadászfegyvereket elkobozta a földi gondviselés.

Hírlapok nem voltak. Amiket úgy neveztek, azoknak az olvasása merő bosszúság volt. Nem is történt a világban semmi feljegyzésre méltó. Rettenetes nyugalom uralkodott az egész világrészen.

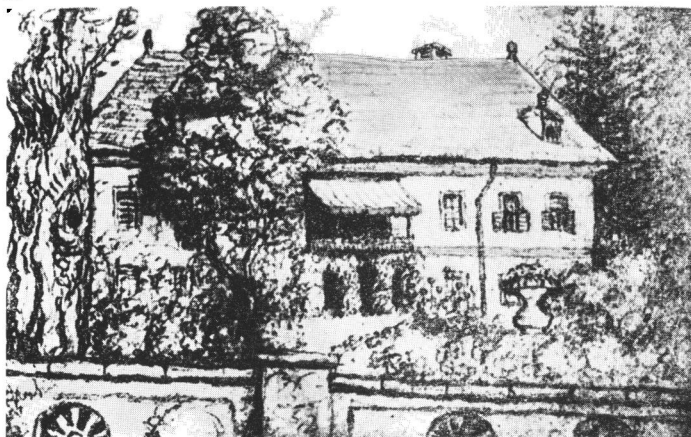
Viola semmi hírt nem kapott a férjétől. Aminck az volt az oka, hogy az államfogyoknak a leveleiket hivatalos cenzúra alá kellett bocsátani. Markóczy Dezső inkább nem írt.

Viola azzal töltötte el a hosszú téli napokat, hogy hozatott magának angol nyelvtant és szótárt, s tanult angolul vezetők nélkül. A példa hódított: Flórián meg beszerzette magának az orosz nyelvtant, s tanult muszkául: *ez a jövő nyelve*. Mikor aztán az étkezésnél összekerültek, kedélyesen eldiskuráltak egymással, Viola angolul, Flórián oroszul. Az egyik mondta: „Good morrow, sir” a másik felelt rá: „Zdrasztvujtye, szudarinja.”

Egyszer meglepte őket e diskurzus közben Amadé, s belebeszél a társalgásba. Kisült, hogy ő mind a két nyelvet érti,

Madocsányi Pál idősebb korában
(A regény főhősének modellje)

Jókai rajza a madocsányi kastélyról

Politikai elítéltek a kufsteini várbörtönben
az önkényuralom korában

Az egyiket angol haditudósítótól, a másikat orosz szökevény-
től tanulta meg.

Ezzel egyszerre fel lett csapva az értéke Flórián úr előtt.

— Hiszen te drága kincs vagy! Mit piszmognál most a szarvasok etetésével? Elvégzik azt a jágerlegények. Gyere fel a kastélyba nyelvmesternek.

Viola is hozzájárult az ajánlathoz. És így ezen a réven mégis odakerült a kastélyba Amadé. Igaz, hogy szigorú felügyelet alatt. A nyelvleckék után még tarklizni is ott tartotta Flórián úr. Puhatólózott, ha valamit kitudhatna belőle!

Valahogy csak kitavaszkodott azután. Szép, derült idők következtek.

A természet sietett vigasztalni a nemzetet.

A Markóczy-uradalomnak volt egy őserdeje, mely a messze kimagasló várromot veszi körül. Csupa százados vörös fenyő. Ez a túlevelű ősszel lehullatja a lombozatát, s tavasszal korán hajtja ki újra. Ilyenkor illatárban úszik az erdő.

Violának kedve támadt sétát tenni a gyönyörű erdőben. A tisztásokon most nyílnak az ibolyák, gyöngyvirágok.

— Sétálni lehet az erdőben — helyeslé Flórián; — de csak férfikíséret mellett, akinél fegyver van. Az erdőben járhatnak medvék, farkasok.

— Hát hiszen elkísér majd a vadász.

(Úgy? A vadász? Amadé? De hátha a vadász még rosszabb, mint a medve?)

— A bizony jó lesz; de én is vele megyek, puskával. Ketten együtt majd megvédelmezzük.

Attól fogva minden derült napon elmentek együtt hárman az erdőre; nagy sétákat tettek. Flórián úr, ha nyúlra akadt, azt vitézül lepuskázta, zsákmány nélkül sohasem tért haza. Amadé nem lövöldözött, az ő fegyvere golyóra volt töltve, dúvad ellen. Viola teleszedte a kosarát gyöngyvirággal, kankalinnal.

Egyszer aztán veszedelmes kaland várt rájuk az idilli kóborlás közben.

gy sűrű borókabozót volt az útban, melynek szélei virítottak a tavaszi kökörcsintől. Viola odasített a virágzsákmányra. — Egyszerre visszadobbant, s eldobta a virágkosarat a kezéből.

A bozótból fenyegető mormogás hangzott elő. A cserje recsegett a nehéz tányértalpas léptek alatt, s percek múlva keresztültörte magát a borókaligeten egy félelmes vadállat, egy óriási medve. Két hátulso talpán állva mérgesen tépte az útját álló iszalag-szövevényt első mancsaival. A szája véres volt. Bizonyosan lakomázott: csikót vágott le, azt marcangolta; dühös volt érte, hogy háborgatták.

Vérmedve volt. Így híják az olyan medvét, mely nem táplálkozik növényi étellel, nem kell neki se vackor, se zab, se tengeri, csak eleven hússal él, réme a nyájörző pásztoroknak.

Kirohant a tisztásra, mérgesen morogva s fogait csattogtatva.

Flórián, amint meglátta a dühös fenevadat, eldobta a puskát, s nagy ügyesen fölmászott egy fára.

A fenevad erre az asszonyt vette üldözőbe.

Viola sikoltozva futott, teljes erejéből, míg egy páfránybozót közé jutott; innen nem menekülhetett, bércscindák útját állták. Hirtelen a fejére kapta minden alsóruháját, hogy az arcát megvédje a szétmarcangolástól, s aztán ájultan bukott el a páfrány közé.

Amadé mintegy húsz lépésnyire volt a medvétől, mely a nő után rohant.

Célba vette fegyverével a vadállatot. A fejét akarta eltalálni, talán kilőheti a szemét.

A lövés eldőrdült, a medve megkapta a magát.

Talán halálos volt a lövés, de a hatalmas szörnyeteget az még le nem teríti. Egyszerre megsebesítője ellen fordult, dühös bömbölésre tárva fel rettenetes torkát. Két lábra állva rohant a vadőr felé, hosszú karjait magasra emelve, széles mancsainak szétterpesztett körmeivel.

Amadé tíz lépésnyiről küldte a fenevad ellen a második golyót, szétnyitott torkába tüzelve. A medve vért okádott. De azért volt annyi ereje, hogy a vadászt szétmarcangolja.

Ekkor Amadé kirántotta az oldalán levő dákoszt hüvelyéből, s puskáját bal kezével feje fölé emelve védelmül, vakmerően eléje ugrott a feléje rohanó fenevadnak úgy, hogy a fejeik csaknem egymást érték; a medve szájából arcára ömlött a vér. Gyors kézzel markolatig döfte a medve szügyébe dákosát. Az éles vas a szívén ment keresztül a szörnyállatnak, mert a két széttárt kar egyszerre lecsuklott, s a nehéz test a földre zuhant, hasmánt, körmeivel a pázsitot tépve s fogaival az útjába eső fagyökeret harapdálva. Nem ordított már, hanem sírt, mint egy kutya; nagy fejét a két karja közé dugta, úgy adta ki páráját.

Amadé újra megtöltte a puskáját, s ott maradt a dúvad mellett amíg csak az egyet rándult. A holt medve szeret feltámadni, s bosszút áll a megölőjén. — Ennek sem az első halála lehetett ez már.

Mikor a bőrét lerántották, tizenhat golyót találtak a testében, azok között rézgalacsint is. Sokszor megölték ezt már, de azt a kis halált mindig kiheverte.

Amadé e hőstettnek nevezhető küzdelmét az óriás fenevad dal bevégezve, csak ekkor nézhetett körül, hogy mi történt Violával.

Az asszony ott feküdt a páfránybokor közepett, ájultan, minden ruháját a fejére borítva.

Első gondja volt a nő öltönyét rendbehozni.

Csacsina is kezdett lemászni a fáról, mikor látta, hogy vége a veszedelemnek.

— No, te derék vitéz vagy, mondhatom! — kiálta rá Amadé.
— Eldobni a puskát!

— Hiszen csak nyúlserétre volt töltve.

— Azért rásüthetted volna a medvére, hogy az asszonytul elfordítsd.

— Hogy aztán ellenem forduljon s megegyen. Köszönöm alázatosan. Én nem akarom a feltámadást medveember alakjában elvárni.

— No hát most segíts nekem az elájult asszonyt a vadászleskunyhóig elemelni. Én itt maradok mellette, amíg magához tér. Te pedig nyargalj a kastélyba, s hozz kocsit, amin az asszonyt hazaszállítsuk.

Csacsina csúnyául félrehúzta a száját, s azt mondta Amadénak:

— Okos ember vagy, bruderkám. Te itt maradsz, engem elküldesz.

— Természetes. A hímmedvének nőténye van: utána jön, s az téged megesz. Nekem itt kell maradnom, hogy az alélt nőt megvédelmezzem a nőtény medvétől.

— De ki védelmezi meg őt a vadásztól?

— Eredj! Ne légy bolond.

Flórián tehát segített Amadénak az alélt asszonyt a földről felemelni s a leskunyhóba cepelni, ahol a hárságyra lefektették.

— Az igaz, hogy most elég csúf vagy. Így asszony beléd nem szerethet: véres pofáddal — mondá Flórián.

Azzal csak rábírta magát, hogy becafoljon a kastélyba, kocsit kirendelni.

Amadé pedig meglátott egy korsót a kunyhó polcán, azzal elment a közeli forráshoz vizet hozni.

Beletelt két óra, míg Csacsina Flórián előkerült a kastélytól a hintóval, meg az ökrös szekérrel. Ez kellett az elejtett medvének.

A leskunyhóban minden rendben volt már. Viola felocsúdott ájultából, s Amadénak is le volt mosva a vér az arcáról.

Csacsina Flórián aztán ezt az egész kalandot megírta levélben Markóczy Dezsőnek. Hozzátette annak a két órai egyedüllétnek az idilljét is a saját rossz fantáziája nyomán.

Valóságos méregkeverés volt. Megkínozni egy börtönbe zárt rabot a féltékenység föltébrlesztésével.

Jó szerencse, hogy az állomfoglyok leveleit a térparancsnok veszi át, az felbontja, elolvassa, s ha olyannak találja, mely a foglyot nyugtalanítaná, nem adja át neki, félreteszi.

Markóczy Dezső nem kapta meg ez infámis levelet.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

ZSÓFI HŐSTETTE

Egy szép napon egyedül ült belső szobájában Viola, amidőn egyszerre visongatás hangjai törtek át a mellékszobából, ahol a leánycselédek dolgoztak. De azokban a sikoltozásokban több volt az öröm, mint az ijedtség, vegyest.

Viola felugrott, s a cselédszoba felé sietett. De az, aki a sikoltozást okozá, megelőzte. A szőnyegajtó hevesen felpattant, bependerült rajta a most érkezett jövevény. Ő volt az, a derék Zsófi, a Sándor Zsófiya, Viola híú kísérője, ápolgatója egész Aradig. Ott elszakadtak egymástól; azóta nem kerültek össze.

Ugyanaz a parasztruha volt rajta, amiben az egész hadjáratot végigszenvedte; a karjára volt fűzve egy kendőbe kötött butyor: abban lehetett a tisztája; de azt most ledobta, hogy egyenesen a nyakába rohanhasson Violának, akit összevissza csókolt és könnyeivel áztatott.

— Nini, a kedves Zsófi! — kiálta Viola, melegen viszonzva vendége erőszakos ölelését.

— Az ám, a bolondos Zsófi, megint itt vagyok, még bolondabb vagyok.

— Honnan cseppentél ide?

— Honnan hát? A börtönből. Ott voltam az uramat meglátogatni.

— Az uradat?

— Hát persze! Az én uramat is elítélték hét esztendei fogságra, mert hadbíró volt: annyi dukált neki. Ott van egy börtönben a te uraddal: szobatársak.

— Te láttad a férjemet?

— Láttam bizony, még az ételéből is ettem. Olyan egészséges, mint a makk. Küld általam százezer csókot.

Most aztán Viola árasztá el Zsófit csókjaival.

— Hisz ez lehetetlen, amit te most beszélsz. Bejutni egy asszonynak az állam börtönébe s a férjével találkozni.

— Hát hiszen minden okos ember azt mondta, hogy ez lehetetlen. De ha az én bolond fejemben ez már megfogamzott, hát annak muszáj volt megszületni. Nincs énelöttem lehetetlenség.

Viola maga mellé ültette Zsófit.

— De mármost engedd elmondanom töviről hegyire, hogy volt, mint volt; mert cifra történet ez nagyon.

Hát odáig tudjuk a históriánkat, amikor az uraink elhagytak bennünket. Aradon: maguk indultak a sereggel Világos felé. Én csak a keserves búcsúzásra emlékezem. Te még Aradon maradtál; nagy dolog várt reád, ha lehet a jó uradnak az életét megmenteni. Engemet az én Sándorom hazaküldött az édesanyjához, aki becsületes kofaasszony Kecskeméten, tyúkkal, libával kereskedik egész fel Bécsbe.

Ott meghúztam magamat a jámbor öregnél a rettenetes napok alatt. Az én Sándoromról semmit sem tudhattunk. Merre vittek, hová zárták? Hír sem jött felőle. Sok utánjárásra annyit megtudtunk, hogy Josefstadtba csukták el fogságba. De levelet nem kaphattunk tőle.

— Én sem kaptam még levelet a férjemtől — szólt közbe Viola.

— A foglyok nem írhatnak a feleségeiknek. Hanem akinek anyja van, annak szabad levelet küldeni gráciából, de csak úgy, ha nagybeteg. Így kapott egy napon levelet a napam, zsandár hozta oda. Milyen félve bontottuk föl, s mennyit törültük a szemünket, amíg végig elolvastuk. Azért kétszer is elolvastuk. Azt írta a lelkem, hogy nagybeteg, nehéz gyomorbaja van. Attól tart, hogy belehal, ha soká tart. Nekem sem kellett több. „Édes anyókám, mondok a napamnak, én megyek föl Bécsbe.”

— „Hová a frányába? Bécsbe? Aztán minek? — „A császár-hoz megyek, eléje térdeplek, úgy könyörgöm, hogy kegyelmezzen meg a Sándoromnak.” — „Eresztenek is be téged a császárhoz, ebben a parasztruhában.” — „Addig könyörgöm, míg beeresztenek.” — „De hát hogy mégy Bécsbe, hisz csak annyit tudsz németül, hogy: „ja so.” — „Elég az, a császár tud magyarul: megért.” — „Aztán hol veszed hozzá a pénzt? Én nem adhatok. Egy firtli bankó az egész gazdaságom, a többit mind tyúkba, libába vertem: a tyúkász-szekérrel, igaz, hogy felmehtnél ingyen.” — „Viszek magammal szalonnát, kenyeret, az eltart az egész úton.” — „No majd én meg sütök tepertős pogácsát.” — No hát mi kell még több. Még csak passzus után kellett látnom. Be kellett diktálnom a nagyságos németnek, ki vagyok, mi vagyok, miben járok? Az uram nevét is be kellett mondanom, meg hogy mi a mestersége? Ügyvéd. „Vakáte”, mondta a német, ráhagytam. Hát csak beírta, hogy „vakáte”. A firtlibankó a passzus árában ott maradt. Én tehát egy batyuval a karomon nekiindultam a nagy útnak, abban volt a tisztám, meg az úti elemózsiam. A tyúkász-szekér negyednapra szerencsésen megérkezett a nagy Bécs városába. A vámnál ugyan erősen megvizitáltak, a kocsisgazda azt mondta, hogy dohány után szaglásznak. Annak azután stemplis papírost adtak, s amint lefizette a taksát, útnak eresztették. Van ott Bécs városában a tyúkász-szckerek számára egy tanya, ahová a bécsi kofák kijönnek a portékájukat átvenni. Eltart az egynehány napig. Azalatt én ráérek a magam dolgát elvégezni. Könnyű ám abban a nagy városban eligazodni vezető nélkül is. Van egy irtóztató magas tornya, a Szent-István-torony, az mindenüvé ellátszik. Csak annak az irányába kell tartani. Közel hozzá lakik a császár a maga várában. Odataláltam rendén, bementem a kapun, a strázsa nem állított meg. Amikor aztán benn voltam az udvaron, elkezdtem szétnézni. Jézuskám! Hogy tudom én itt meg a helyes járást?

Kapu volt ott négy is, mindenik előtt állt egy derék szál zsandár, akinek lószőr-bokréta volt a cifra sisakján. Megszólítottam szépen magyarul: „Ugyan édes lelkem, mondja meg, merre kell itt a császárhoz felmenni?” Arra ez a magas szál ember megpödörintette a bajuszát, s megfelelt jó magyarul: „Jöjjön velem, asszonyság, majd én fölvezetem.” A kezdet szerencsés volt, magyar emberre találtam a zsandárok között. Kérdezte, hogy audienciára akarok-e menni? Akkor elébb be kell jelentenem magamat a kancelláriában; odavezetett, maga beszélt helyettem a hivatalnokkal, aki beírta a nevemet, s aztán egy számot nyomott a markomba, ami azt tudatta velem, hogy hányadiknak következem a kihallgatandók között. A batyumat pedig ott tartották, mert a császárhoz batyut bevinni nem szabad. Majd visszajövet elvihetem. Csak a lelkem Sándorom levelét vettem ki belőle, azt a keblembé dugtam. Ez volt az egész igazságom.

Az én zsandárom azután felvezetett a lépcsőkön egész addig az ajtóig, mely az audienciára várók nagy termébe vezet. Voltak ott már sokan, akik várakoztak; többnyire asszonyok, mind gyászban. Senki sem beszélt, csak suttogott, mintha halott fölött virrasztának. Magam voltam egyedül a parasztruhás asszony.

Egy nagy kétszárnyú ajtó vezetett a császár elfogadó szobájába. Kétfelől két gárdista strázsált, kivont karddal, hosszú szárú fényes csizmákban. Az ajtón folyvást kiment, bement egy stikkolt frakkos úriember, vékony gyíklesővel az oldalán. Ez állította glédába a várakozókat aszerint, amint a sor következett rájuk. Legközelebb jutott az ajtóhoz két mély gyászba öltözött úri asszonyság, akik egymás fülébe suttogtak, amint engemet megláttak. Elcinte azt hittem, hogy sérti a szemüket az én parasztviseletem. Az egyik odaintett magához, s magyarul súgta a fülembe: „Jó asszony, ha visszajön az audienciáról, várjon meg, beszédem lesz önnel.” — „Jaj, kérem alássan, későn lesz az, mire énrám kerül a sor”. — „No csak maradjon itt mellettem, nem tudhatja”. — Rittig! A stikkolt frakkos úr,

mikor ütött az audencia órája, legeslegelsőnek engemet szólított fel: Nem akartam hinni a fülemnek, de az a két asszony is tolt előre, hát csak beléptem. Azután tudtam meg azt a jó szokását a császárnak, hogy ha parasztnő van az esedezők között, azt legelsőnek bocsátja maga elé.

Ott láttam őt magam előtt. Hisz az egészen másforma alak, mint amilyennek mi odakinn képzeljük a császárt. Szép fiatalember, hosszúkás nyúlt arccal, serkedő bajusszal, szelíd szemekkel. Azt is elfelejtettem, hogy térdre kellene előtte esnem. Nem venné jó néven. Hát aztán ő szólított meg elébb: Mi kívánsága, jó asszony? Kérdezé szép csengő szóval magyarul. Erre aztán feloldódott a nyelvem, elmondtam, ahogy Isten tudnom adta, hogy a férjemért jöttem könyörögni, megmondtam a nevét, aki állami fogoly Josefstadtban, sok esztendőre el van ítélve; hadbíró volt. De egészen ártatlan, soha ő senkit halálra nem ítelt, inkább akit csak lehetett, mind fölmentett, kiszabadított. Nem csinált ő a forradalomban semmit. Amint vége volt a háborúnak, rögtön megválasztották Hódmezővásárhelyre kántornak, mert igen szép hangja van. Onnan vitték el a börtönbe. A helyét be sem töltötték. Hát csak arra kérem a felséges urat, hogy kegyelmezzen meg neki, hogy újra elfoglalhassa a kántori hivatalát, mert ő az egyedüli fenntartónk, nekem és a szegény öreg anyjának.

Viola kénytelen volt mosolyogni ezen a beszéden.

— Hát hiszen a császár is mosolygott rajta. Lehetett oka rá. Aztán megbízottatt ezzel a szóval:

— No, majd megvizsgálatom az ügyét. Azzal odalépett az íróasztalhoz, mely mellett egy tiszt ült, aki válogatott az egymásra rakott instanciákban, annak diktált valamit, amit az egy tiszta papirosra följegyzett. A Sándorom nevét is hallottam. Azután megint felém fordult, s azt mondá: „Majd intézkedni fogok az ügyében.”

— De mingyá ám, felséges uram! — kaptam én rajta, — mert az uram nagyon beteg.

Viola erre már hangosan nevetett.

— Igazán azt mondtad a királynak?

— Hát hiszen a császár is elnevette magát erre a szavamra. Pedig hiszen hát úgy szoktuk azt mondani az imádságunkban is: adjad uram Isten, de mingyá! — Mert hogy nagyon beteg az uram, itt van a levele, amit az édesanyjának írt a börtönéből. Elővettem a levelet, s megmutattam a császárnak. „Még meg talál halni, s én nem is láthatom, szegényt.”

— No hiszen megláthatja, ha akarja, arra adhatunk engedélyt, odamehet hozzá a börtönébe — mondá a császár. S ismét az asztalnál ülő úrhoz fordult, valamit diktált neki, amit az leírt. Csak két szót tudtam belőle kivenni: az uram nevét, meg Josefstadtot.

— No, ezzel odamehet a férjéhez, — szólt aztán hozzám fordulva.

Hm! Odamehet a férjéhez! De messze van ám Josefstadt, s oda már nem visz el a tyúkász-szekér ingyen. Valamit gondoltam; ha már kigondoltam, hát csak ki is mondom:

— De nincs ám útravaló pénzem, felséges uram.

— No, azt meg fogja kapni; — válaszolt sietve a császár, s még egy szót szólt a segédének, amire az valamit leírt egy összehajtott papirosra, amire a császár sajátkezűleg valamit firkantott.

Viola összecsapta a kezeit.

— Hallatlan! Te megpumpoltad magát a felséges urat!

— Azt tettem én! Nem is bántam meg sehogy. Kezet akartam neki csókolni, de nem engedte. Intett, hogy elmehe-
tek. Az asztalnál ülő úr felállt, s előre ment az írásokkal. Az ajtóban találtam azt a két nyájas úri asszonyt. Intettem nekik, hogy jól van a dolog; megértették. Engem aztán elvezetett a hadsegéd az udvari kancelláriába. Ott több szoba nyílik egymásba. Az első tele volt várakozó asszonyokkal, kik egy íróasztalhoz akartak jutni. Nekem utat fűrt közöttük a hadsegéd. Egy simára borotvált képű úr ült az asztal mellett, aki nek az egyik írást átadta, amire az valamit motyogott németül,

amiből én csak az uram nevét érettettem meg, meg azt, hogy „vakáte”; „igenis, vakáte” siettem megfelelni. Milyen jó, ha az ember tud már németül. Azután egy benyílóba vezetett a hadsegéd, aminek az ajtaja fölé az van írva, hogy: kassza. Ezt is megértettem. Ott meg egy szakállas úriember ült egy köröskörül bedrótozott ketrecben, aminek csak elől volt egy kis csapóajtaja. Annak is adott át egy írást az a jó ember, mire az egy vasládának az ajtaját felnyitotta, s kiemelt belőle három darab göngyöleget, amiknek a borítékjára az volt írva, hogy „zehn Gulden”, odatette elejbém a márványasztalkára. Én azt gondoltam, hogy azért teszi oda, hogy válasszak belőle: kiemeltem a középsőt. Erre ő azt mondta, hogy „aber”, s mutatta, hogy ez mind az enyim.

Jaj de szépen hangzik ez a német szó: „aber”. Ilyen szó nem is hiszem, hogy volna a magyarban. Mind a három göngyöleg az enyim! Egyet legalább vissza akartam neki adni; de a hadsegéd megfogta a karomat, s elrántott a pénztártól: azt mondta: „friskó! friskó!” ő meg ennyit tudott magyarul. Arra megint vissza kellett mennem az udvari kancellistához, aki akkorra elkészítette a számomra való passzust a jوسفstadti tömlöcbe. Azt mondta, hogy olvassam el. (Ha csak az el nem olvas engem!) Mégis úgy tettem, mintha olvasnám. Aztán eszembe jutott, hogyha már a kecskeméti passzusért egy firtli volt a taksa: azért legalább egy pöngő fog járni, s nagy büszkén azt kérdeztem: „vasz peccál!” mire az azt mondta, hogy „niksz peccál.” Ezzel is többet tudok németül. Én aztán szépen megköszöntem annak a kedves hadsegédnek a szíves szolgálatát, s meginvitáltam, hogy ha lejön egyszer Kecskemétre, meglátogasson bennünket, ott lakunk a Czegléd-utca szegletén, ahol a mézsárszék van. Amire ő azt mondta, hogy „gute ráz”, meg is rázta a kezemet, hogy jól megértsem.

Violát egészen felderíté ez a naiv előadása egy audiencia történetének (mely valóban igaz történet, kár volna, ha elveszne az utókor számára).

— Óh be nagy bohó vagy te, Zsófi!

— De leszek én még nagyobb is, csak várd el a végét. Amint az udvari kancelláriából kiléptem, már ott találtam a folyosón az én két úri asszonyomat. Azok is átestek már az audiencián: rám vártak.

Az egyik úri asszonyság, aki az elébb megszólított, odalépett hozzám, s így szólt:

— Kegyed is Josefstadtba igyekszik? (Már „kegyednek” szólított, nem jó asszonynak.)

— Igenis. A szegény jó uramat akarom meglátogatni, aki el van ítélve nehéz börtönre és most nagy beteg: levélben írta az anyjának.

— Hát ha nem restelli kegyed a mi kocsinkra felkapni a kocsis mellé, mivelünk eljöhet Josefstadtig; mi is oda utazunk, s egész a börtönig elvisszük.

— De nagyon megköszönöm. Legalább nem kell kérdezősködnöm ebben az idegen világban.

— Mi a férjének a neve? — kérdezé az úriasszony.

Megmondtam.

Erre az inte a másik hölgynek, aki a táskájából kivett egy könyvecskét, szétnyitotta, keresgélt benne.

Nekem bizony olyan hamis szemeim vannak, hogy bepislogtam abba a kis könyvbe, s láttam, hogy a Sándorom neve után kétszer is fel van írva az „F” betű. De még jobban meglepett, hogy a Sándor neve fölött a te kedves férjed nevét pillantottam meg: egyszer egy „Z” betűvel, utána meg csupa „O” betűvel.

Az asszonyság észrevette, hogy leskelődtem. Egyenesen hozzám fordult:

— Hallja maga, kedves barátném. (Már kedves barátném!) Tud-e maga hallgatni?

— Ebből a tudományból professzor lehetnék.

— No hát akkor meg kell önnek fogadnia, hogy a mi josefstadti utunkból senkinek egy szót el nem beszél.

— Ígéretet én nagyon nehezen teszek; mert azt tudom, hogy adósság. Kettőnek el kell mondanom, amit az utamban megtudok. Az egyik az uramnak az édesanyja, annak mindent meg kell tudni, a másik pedig az én kedves barátném, Markóczy Dezső felesége; amit annak az uráról megtudok, aki szintén illami fogoly, talán éppen egy zárkában van a férjemmel, azt csak el kell neki híven beszélnem.

— Helyes, helyes! — mondá mind a két asszonyság. — Azoknak beszélhet kegyed.

Aztán felvilágosítottak róla, hogy mit jelentenek azok az „F” és „Z” betűk a férjeink neve mellett.

Ezek a derék asszonyságok a magyar jótékony nőegylet megbízottjai, akiknek az a feladatuk, hogy az itteni foglyok nehéz során enyhítsenek.

A foglyok mindenféle faragással töltik az idejüket. Készítenek karpereceket, nyakkötőket, násfákat ébenfából, puszpángból, elefántcsontból. Némelyik nagyon szép munkát tud csinálni, ami remekszámba megy; aki nehezebb kezű, az csak gyertyatartókat farag, meg esernyőfogantyúkat. A jótékony hölgyek aztán időnként eljönnek a kész munkákat átvenni; azokat aztán elhordják személyesen az előkelő ismerősökhöz, azokkal felvásároltatják: ki mennyire érdemes, s az árát elhosszák, s szétosztják a szegény foglyok között. De erről nem szabad ám senkinek másnak tudni, csak éppen a császárnak meg a börtönfelügyelőnek, a ténparancsnoknak, aki jószívű ember. Hajmonnak híják. Nem felejttem el a nevét a Négy Hajmonfi operából, amiben a Sándorom a „Fel, fel örök!” áriáját énekelte, mikor még a színháznál volt. Mert hát a foglyoknak szigorú regulájuk van odabenn. Nekik nem szabad kést, vésűt, ráspolyt adni a kezükbe, nehogy a börtön falát keresztüláshassák s a vasrácsokat átfűrészeljék. S ennek a regulának a megtartására szigorúan felügyel a várkormányzó, aki kemény szívű ember. Jó szerencse, hogy nem lakik állandóul Josefstadtban: otthon van a birtokán, nagy földesúr, magyar főúr, azért olyan ke-

gyetlen a saját fajtája iránt. Mikor ez megérkezett, azt előre tudatják a várkapitánnyal. Akkor nosza hirtelen beszoigáltatja minden fogoly a porkolábnak a maga fúró-faragó szerszámát, a készülő munkáját, aki azt elrejtí a térparancsnok lakásán. Mert a szigorú kormányzó maga sorba járja a foglyok szobáit, s mindent apróra megvizitál, még a szalmazsákokat is kiforgattatja. Ha megtudná, hogy a foglyok az ő távollétében faragnak, bosszúját a térparancsnokon töltené ki, azt rögtön penzionálnák. Kártyával sem szabad magukat mulatni a foglyoknak: csupán a sakkozás van nekik megengedve, amihez összegyúrt kenyérből készítik a figurákat. Mikor aztán a várkormányzó megint hazamegy a birtokára, akkor fellélegzik minden ember, s folytatja a munkát. A jótékony hölgyek aztán átvesszik a kész munkát a profósztól, s otthagyják nála az árát, kit mire taksálnak. Ezt jelentik azok a betűk a foglyok nevei után. A jótékony hölgyek aztán elviszik ezeket a foglyoktól készített faragványokat haza, s eladogatják az egész országban. Minden jóra való magyar családnak kell belőle kapni. Hanem ezt nem szabad sem senkinek elárulni.

Ennél a szónál félbeszakítá a Zsófi az előadását, fölkel, hátra ment a cselédszoba-ajtóhoz, azt kulccsal bezárta: úgy jött vissza, integetve.

— Ezt el kellett neked mondanom, hogy jól megértsd. Előbb elmondtam már, hogy a foglyok nevei után betűk vannak írva. Azok számokat jelentenek. Az én Sándorom neve után „F” betűt írtak, az öt forintot jelent. Az ő munkáját nem becsülték fel többre; hanem a te kedves urad neve után „Z” betű került, ami 25-öt jelent. Ő már remek munkát csinál.

— De hiszen én küldök neki elég pénzt minden hónapban — siettett közbeszólni Viola.

— Tudom: köszönöm. Ez csak az első hónapban történt, hogy pénzért dolgozott; amikor még a minisztérium nem döntötte el, hogy szabad-e az államfoglyoknak költőpénzt kapni hazulról. Mert a kegyetlen kormányzó még azt is meg-

követelte, hogy a foglyok csak abban az étkezésben részesüljenek, amit a rabkonyhán kotyvasztanak a számukra. Koplalnának is eleget, ha a profósznak nem volna egy áldott jószívű leánya, aki alattomban juttat nekik tápláló eledelt. Csak az isten ott tartaná a börtönben sokáig! Csúnya is szegényke: nem hiszeni, hogy férjhez vegyék. Veronka a neve. Minden fogoly szerelmes belé. Ő az egyetlen fehérszemély, akit látnak. De hogy az uradról beszéljek: a második betű, ami a neve után van írva, már egy kerek „O” volt. Ez annyit tesz, hogy semmi. Ezt a munkáját a kedves urad már nem eladásra készítette, hanem emlékül az ő kedves kis felesége számára. Nézzed, el is hoztam azt magammal.

E szónál a Zsófi előhúzott a kebléből egy csomagot, finom papirosba takarva, azt gondosan felgöngyöltette, míg előkerült belőle a fogházi emlék: egy remekül faragott karkötő ébenfából, lánc alakban, szív forma lakattal a közepén.

Viola nagyot sikoltott ez emléktárgy láttára, s hevesen kapta azt ki Zsófi kezéből: összecsókolta a faragott láncot, kacagott is, sírt is egyszerre, és zsémbelt a barátnéjára:

— Te rossz Zsófi! Most adod ezt elő! Hiszen ezen kellett volna kezdened!

— Hiszen még akkor nem került ráa sor. Akkor kaptam meg az uradtól, amikor találkoztam vele a börtönben. Egy zárkában van az én Sándorommal becsukva. A profósz egyenesen odavezetett a zárkájukhoz. Én attól rettegetem, hogy az intézetben fogom találni, mint nagy beteget. — Hát aztán nagyon meg lettem vigasztalva. Ott találtam mind a két foglyot az asztalnál ülve: sakkoztak. Nagy volt az öröme mind a kettőnek, mikor engem megláttak: „Nimi a! Zsófi!” mondá az urad. Az én Sándorom pedig szóhoz sem tudott jutni, míg nyakába nem borultam, s összevissza nem csókoltam. Olyan piros volt annak az orcája, mint máskor. „Hála Istennek, hogy nem vagy nagybeteg, ahogy az éde-

sednek írtad.” „Ha azt nem írtam volna, nem bocsátottak volna hozzám.”

„De hát nincsen semmi baja a gyomrodnak?”

„Hogyne volna!”

„Micsoda?”

„Az, hogy nem tudok enni.”

„Miért nem tudsz enni?”

„Mert nincs mit”.

Az ordinánc éppen behozta a foglyok ebédjét. Az én uram számára egy mély cseréptányérban krumplilevest, a te uradnak pedig jó fokhagymás rostélyost.

A Sándor úgy nézett arra a krumplilevesre, mintha a halálos ellenségét látná maga előtt.

A te jó urad azt mondá:

— Én váltig unszolom, hogy megosztom vele a magam ebédjét: nekem fele is elég; de nem fogadja el.

A Sándor dörmögött valamit: „A rabkosztnál még keserűbb a kegyelemkenyér.”

Ilyen kevély koldus volt teljes életében.

Én aztán nagy büszkén odaszóltam az ordináncnak, rámutatva a rostélyosra, tudtam már a német nevét „roszprádlí” S odaugrattam a markába egy ezüst forintost.

Nagyon megbámult érte az ordinánc. Úgy tett, mintha el ejtené a kezéből az ezüstpénzt: de csak azért tette, hogy megtudja, nem hamis pénz-e, nincsen-e ólomból? Aztán sietett vele a konyhába.

— Hol vetted te ezt az ezüstpénzt? — kérdé az uram nagyot bámulva.

— Ahol a többit.

Azzal előhúztam a zsebemből két darab pénzgöngyöleget, s odatettem eléje az asztalra.

— Ezt itt hagyom neked.

Egyik göngyöleget felbontottam, s kiöntöttem belőle a fényes forintosokat.

A Sándornak egyszerre kipirosodott a képe.

— Hisz ezzel én herceggé vagyok téve! De hát hogy jutottál te annyi ezüstpénzhez?

Én aztán, nehogy azt higgyék rólam, hogy vándor olajkáróst gyilkoltam meg, elhistorizáltam nekik az egész dolgot, ahogy az elébb teneked. A két szegény fogoly úr majd lefordult a nagy nevetéstől, úgy csapkodták az asztalt az öklükkel, hogy csak úgy csörgött rajta a lánc.

— Lánc? -- kiálta fel ijedten Viola.

— Hát persze, hogy lánc. Hozzá tartozik az a foglyok készségéhez: az egyik karikája a jobb kéz csuklójára van laka-
tolva, a másik a bal láb bokájára.

Erre aztán Viola elkezdett keservesen zokogni, a kezeit tördelni.

— Nem zsenírozza ez a fogoly urakat egy cseppet sem — vigasztalá őt Zsófi. — Egészen hozzászoktak már.

De az asszonyka csak sírt nagy zokogással.

(No, ezt bizony jobb lett volna el nem mondanom! De hát ha az én szívem nem szakadt meg bele.)

— No, de ne szomorkodjunk most azon. Majd csak megkönyörül rajtuk a jó Isten -- meg a császár. A jótékony asszony-
ságok abban fáradoznak, hogy az államfoglyokat legalább a láncaiktól megszabadítsák.

— Hol lehetne e hölgyeket megtalálni?

— Azt ők nagy titokban tartják. Annyit tudattak velem, hogy ha valaki pénzt akar küldeni a jótékony hölgyek számára, azt a hazai takarékpénztárhoz utasíthatja: ott megkapják, akkor aztán a komité határoz, hogy fölvegye-e a jótékony hölgyek szövetségébe a pénz küldőjét.

— Holnap mindjárt fogok küldeni ezer forintot a hölgyek számára.

— Csak arra kérlek, ne bízd a pénzküldést a Csacsinára, mert az egy rossz ember, árulkodó, öröme telik benne, hogy a haza fiai így szenvednek, hisz ő megjövendölte, hogy ez lesz a végük.

— Nem. Amadé által fogom a pénzt feladatni.

— Hát Amadé itt van?

— Igen. A péterváradai kapitulációnál amnesztiát kapott, de az ügyvédi oklevelétől megfosztották. Apja, a vén pccsovics, nem akar a rebellis fiáról tudni semmit. Idejött hozzánk, itt beszélgetett vadásznak, én örültem neki, hogy egy régi jó barátot láthatok, itt szokott ebédelni velünk hébe-hóba.

— Csodálom, hogy a kedves férjed nekem erről nem szólt.

— Pedig Csacsina megírta neki, mikor pénzt küldöttem általa az uramnak.

— Igen ám, csak hogy a foglyoknak érkező leveleket a térparancsnok, Hayman ezredes bontja fel, s ha olyasmit talál a levélben, ami a fogolynak ártalmára van, nem adja át, félreteszi. Én fogadni mernék, hogy Csacsina valami alávalóságot írt a levélben felőled és Amadé felől, ami a rabláncon levő uradat kétségbe ejtette volna.

— Csak nem tartod olyan rossz szívűnek?

— Olyannak tartom én. Vigye őtet az ördög, ne beszéljünk róla. Hadd folytassam, ahol elhagytam. No hát: az ordinánc nemsokára előhozta a fokhagymás rostélyost a Sándorom számára, s nekem aztán csak gyönyörködnöm kellett benne, milyen mohó étvággal gyógyítja a lelkem a nagy gyomor-baját. Hamarébb készen volt a rozsprádlíjával, mint az urad, pedig későbben kapta meg. Mikor már csak az utolsó villára való volt a tányérján belőle, engem is megkínált vele: „Köszönöm, én már ebédeltem.” (Igen: a napnál.)

A lelkem Sándorom nem volt még tökéletesen megelégedve.

— Mit kellene még ennünk *nyomatóul*? — mondá az uradnak.

— Olyasmit, amihez nem kell se konyha, se szakácsné.

— Én már kitaláltam. Hozassunk nyers savanyú káposztát lenmagolajjal, az nagyon jó.

Az urad is ráállt. Dörömböltek az ajtón, mire az ordinánc betoppant.

Annak aztán a te urad odanyomott a markába egypár kutya-nyelv-bankót, s jól megmagyarázta neki, hogy ezért vegyen a szatócsnál egy tányér savanyú káposztát, meg lenmagolajat, azt keverje jól össze, úgy hozza be.

Kevés vártatva visszajött az ordinánc a tányér káposztával, letette az asztalra. Az urad belekóstolt, s elkiáltotta magát:

— Tyhű, aki áldotta! Ez nem embernek való!

Hát az a szerencsétlen pemák lenmagolaj helyett lenmagfírnással keverte össze a káposztát, amit a mázolók használnak, olyan volt a szaga, mint a most festett ajtóé.

Az urad háttal fordította a székét az asztalnak: „Ordíts az ordináncnak, hogy vigye ki!”

— Dehogy ordítok.

— Hát mit csinálsz vele?

— Hát én majd csak *bevágom*.

S az édes lelkem nekiveselkedett, elköltötte az egész tányér lenmagfírnászoskáposztát. S nem ártott meg a drága gyomrának.

Most dobszó hangzott az udvaron, mire mind a két fogoly felugrott a székéről: „Sétára dobolnak.”

A gondviselő hatóság az ebéd után sétára kommandírozza a foglyokat, egészségük végett. A profosz sorba kinyitogatta a börtönajtókat, s előjöttek párosával azoknak a lakói. Ott mentek el a mi ajtónk előtt. Lehetek húszan: sokra ráismertem: jó pajtások voltak a háborús világból. Volt közöttük hajdani kormánybiztos egynehány, mint a te urad, azután hadbírák, mint az én Sándorom, egy híres poéta, aki az „Arany trombitát” írta, papok, véstörvényszéki bírák. Azok mind katonásan szalutáltak, mikor engem megláttak; de nekem nem volt szabad közéjük lemennem az udvarra. A profosz adott egy széket, amire leülve, végignézhessem a rabok sétáját az udvaron. Kétoldalt katonák voltak felállítva, azok között sétáltak párosával két sorban a foglyok. Egy szót sem beszéltek egymással! Csak úgy némán bandukoltak egy óra hosszáig, akkor megint visszakísérték a fegyveres őrök valamennyit. De előbb glédába

állították valamennyit, s a profosz sorba vizitálta a zsebüket, hogy nem dugtak-e el valami tilalmas eszközt?

Amíg ezt nézegetem, egyszer csak mellém könyököl valaki az ablak hídjára, s azt mondja, hogy : „Szervusz”.

No ez magyarul van.

Odanézek: ki lehet az, akivel én egyszerre ilyen jó barátságba keveredtem; hát látok egy tagbaszakadt gömbölyű teremtest, egy leányt, könyökig felgyűrt ingujjakkal, a karjai pirosak, mint a cékla; de mielőtt megkérdezhettem volna, hogy kihez legyen szerencsém, a tenyeres-talpas leány kihajolt az ablakon, s hangosan lekiáltott az urakra magyarul:

„Urak, ma paprikás csirke lesz vacsorára galuskával.”

Rengeteg éljenzés hangzott rá az udvarról.

Én ebből a szóból megtudtam, hogy ez a profosz leánya, aki a rabokra főz. A magyar szót most tanulhatta el a fogoly uraktól, akiknél nagy gráciában állt. A poéta verset írt hozzá, s egy piktör lerajzolta az arcképét.

A paprikás csirke pedig azt fejezte ki napkeleti virágnyelven, hogy a jótékony hölgyek megérkezése után busás pénz jutott a porkoláb kezébe, s a foglyok ételmezése azonnal megjavul.

— Készt ájni, tu támi! — kiáltott fel a porkoláb, kulcsköteget rázva a leányára; mire az engem is magával húzott befelé a folyosóra.

— Te pedig galambom, éjszakára az én vendégem fogsz lenni — mondá, törve a magyar szót a köpcös leány; — a foglyok szobájában nem szabad asszonynak maradni lámpagyújtás után. Nem is érne semmit.

Azzal megmutatta, hogy a börtön vasajtáján egy ráccsal ellátott nyílás van, melyen a fegyveres strázsa, valahányszor végigsétál a folyosón, mindig betekint, s a börtönben folyvást ég a lámpa.

Így aztán hamar megbarátkoztunk: össze is csókolóztunk. Veronkának hitták a barátnémat.

— Gyerünk le énhozzám a konyhába — mondá; — mit

bámulunk itt ezen a csodán: hogy abriktolnak itt egy csomó derék embert, aki bizonyosan úr volt odahaza, s ahhoz szokott, hogy ő parancsoljon. De hát szokni kell nekik a regulához; mert aki rezonírozik, azt még lejjebb degradálják, közönséges sáncrib lesz, sötétzárkába jut, nehéz vasat kap a lábára, s kenyéren, vizen tengődik, s végzi az alacsony munkát a többi foglyok körül.

Nekem a lelkem is összeborzadt attól a gondolattól, hogy ha az én Sándorom ilyen sorsra találna jutni. Ugye, te sem szeretnéd, ha a te urad pallót síkálna?

— Jaj, ne mondj ilyent, mert megőrülök.

Mi hát ketten lementünk a konyhába Veronkával. Ő volt az egyetlen fehérszemély az egész várban: a kuktamunkát mind katonák végezték. Most is munkában voltak. Hárman a levágott csirkéket kopasztották, egy meg itcés palackokat pecsételt le, amikben veres bor volt. Mert hogy a fogoly urak mától fogva bort is fognak kapni. Ami a regula szerint meg van tiltva. De hát a térparancsnok jószívű ember. Amiben lehet, enyhíti a sorsát a fogoly uraknak. Megengedi nekik, hogy az ő esztergályos-műhelyében dolgozzanak. Maga is fűrfarag. Ott aztán dohányozni is szabad. Ott nem vizitálhat a kegyelmes úr. Mert ha az hónaponként egyszer idejön, s végigjárja a zárkákat, majd lenne kriminális dolog az olyan fogollyal, akinél valami nyomát találná a dohányzásnak. Tűzszer-számot sem szabad azoknak tartani.

Mindennel megismertetett engem ez a derék leány, amiről beszélek neked majd sokat, amikor egyszer-egyszer idekerülök.

— De nem mégy el éntőlem soha, édes Zsófikám.

— De bizony el kell mennem az édes anyósomhoz Kecskemétre, s elmondani neki, amiket tapasztaltam.

— No majd megmondom neked, hogy mikor mehetsz oda; az én saját kocsim fog odavinni; de vissza is hoz. Nem-sokára lesz az; csak tőled kell még mindent apróra megtudnom. Hát beszélj még a mi foglyainkról.

— Ugyan beszélek. Mind visszatértek már a zárkáikba. A Sándorék szobája éppen a konyha felett volt. Hallottam, hogy járkált alá s fel odafenn, ismerem a lépéseit. A jó Veronka is arra gondolt. Türelmetlen a lelkem, hogy engem nem talál, ahol elhagyott. Odaszólt az egyik katonának, aki ott kuktászkodott, mondott neki valamit, amit nem értettem; de az~~ok~~ megmagyarázta, hogy a katona eltávozott. Felizent az uramhoz, hogy ne nyugtalankodjék: jó helyen vagyok, a konyhában, itt segíték a szakácsnénak a paprikás csirkét elkészíteni, hogy olyan legyen, amilyennek azt otthon készítik Magyarországon, majd ha kész lesz, visszamegyek hozzá, s együtt vacsorálunk. Erre aztán megszűnt a nagy lábdobogás odaienn a fejünk felett.

Mi pedig a Veronkával hozzáálltunk a főzéshez, felapróztuk a csirkéket, s behánytuk a nagy vaskondérba, ami láncon csügg alá a kürtőből. Én tudom már tapasztalatból, hisz a taborban is én főztem az egész tisztikarnak, hogy mennyi kell a zsírból, hagymából, paprikából, hogy jóízű legyen; mennyi sót kell ráhinteni? Azt a kondért folyvást rázogatni kell, s nagy fakanállal kavargatni a tartalmát, hogy oda ne kapódjék az oldalához, kozmás ne lgyen. Egy kis petrezselyemgyökér is kell bele, meg sárgarépa az íze kedvéért; utoljára egy jó kanálnyi tejfel. Ez mind az én gondom volt. A Veronka azaiati készítette a galuskát.

Egyszer csak az én Sándoromnak a mély basszushangját hallom megzendülni. Elkezdte énekelni a magyar himnuszt: Isten áldd meg a magyart. Erre valamennyi zárkában mind utána zendítették a fogoly urak kórusban, hogy az a nehéz épület majd az egekig emelkedett tőle. Valami gyönyörű volt az a foglyoknak a kardala, bezárt ajtajuk mögül. Nekem könnyeim csorogtak végig az orcámon.

Még most is sírt a jó Zsófi, hogy visszaemlékezett erre.

Viola segített neki sírni.

UTÁNZÁS

Viola félbeszakítja a Zsófi elbeszélését.

— Hallod-e, édes Zsófikám. Énnekem egy gondolatom támadt, amit meg is fogok tenni. Én is megteszem azt, amit te megtettél. Felkeresem a férjemet a börtönben.

— Mindjárt gondoltam.

— Én végigkopogtatom mindazokat az ajtókat, amiken te benyitottál: aztán amit Isten tudnom adott.

— Te ezt könnyebben megteheted, mint én.

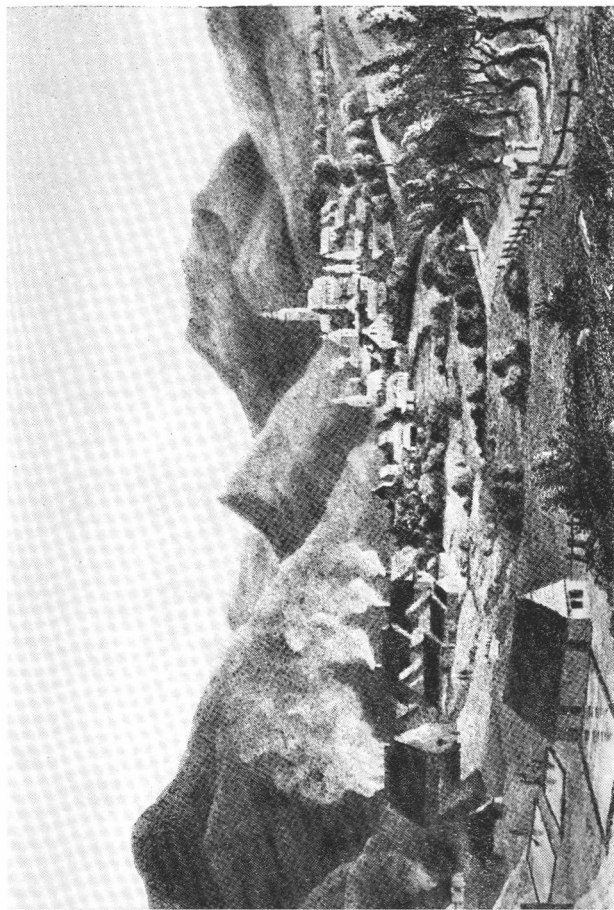
— Azalatt te hazamehetsz Kecskemétre az édesedhez, s ott maradhatsz, amíg én az uramhoz eljutok. Nem várok vele sokáig: holnap, holnapután hozzákezek.

— Nagyon jól van; hanem egyet kötök a lelkedre. Azt a szándékomat, hogy az uradat meg akarod látogatni a börtönben, tartsd titokban mindenki előtt: senkivel ne közöld, senki-nek a tanácsát ne kérdd. Mondj hamis ürügyet idehaza az eltávozásodra.

— Miért gondolod ezt?

— Majd elmondom az okát, s akkor megérted. Én két napig voltam az uramnál a börtönében, pedig csak félnapra volt engedélyem. Búcsúvétel után bejelentettem magamat a térparancsnoknál, hogy megköszönjem neki azt a sok rendkívüli jóságát, amit a foglyokkal éreztetett. Nyájasan fogadott, magyarul szólt hozzám, nem volt szükségünk tolmácsra. Szép ábrázatja van, olyan, akárcsak egy magyar vicispán. Leültetett a kanapéra, úgy beszélt hozzám.

Kikérdezett, hogy mármost hová szándékozom menni.

Kőrmöcbánya látképe

Járán virága
Regény
vagy Jókai-kézirat

Tájleírás. Első fejezet

Egy nagyon szép és kedves kislány meglátta a nagy
nyitány, és a szívesen kint volt, a kint - kint és a
nyitány, a nagy kint volt. Járán nem tudta mit csináljon.

Kétféle felfogás kint volt. Egyrészt egy kint volt,
más, a nagy kint volt a nagy, kint volt a nagy, a kint
a nagy meggyőzően kint volt egy kint, melynek kint
feltehető, a kint kint volt a kint kint volt, a kint
kint volt a kint kint volt. Kint volt a kint kint volt
kint volt a kint kint volt: kint volt a kint kint volt,
kint volt a kint kint volt kint volt a kint kint volt, kint volt
a kint kint volt kint volt a kint kint volt kint volt a kint kint volt
a kint kint volt. Járán nem tudta mit csináljon, a kint kint volt,
a kint kint volt, a kint kint volt, a kint kint volt, a kint kint volt,
a kint kint volt.

Ez a kint kint volt a kint kint volt a kint kint volt
Járán a kint kint volt, a kint kint volt a kint kint volt, a kint kint volt
a kint kint volt. Kint volt a kint kint volt, a kint kint volt a kint kint volt,
a kint kint volt. Be volt a kint kint volt.

Mondtam neki, hogy férjemnek az édesanyjához, hogy megvigasztaljam nagy aggodalmában a fia egészsége miatt.

„Azt ne tegye, mondá, csak hadd higgye az öregasszony, hogy a fia beteg, s hadd panaszkodják az ismerőseinek, akik kérdezősködnek felőle.”

Ráhagytam, hogy úgy fogok tenni; ámbár nem értettem a dolgot.

Azután azt kérdezte, hogy hát még hová készülök ellátogatni.

Mondtam neki, hogy ide tehozzád a Markóczy-kastélyba.

Arra elkezdett fittyeket hányni, odajött hozzám, hogy a fülembe súghasson.

— Ott vigyázzon ám csak a nyelvére, hogy valamit ki ne fecsegen abból, amit itt a börtönben látott és hallott, a jószágigazgató előtt; mert az egy rossz ember: fizetett ellenség a háznál. Tudtára ne jusson még csak annyi sem, hogy kegyed itt járt a börtönben, s hogy itt a foglyokkal emberi módon bánnak; mert ha ezt elárulja valaki az én feljebbvalómnál, abból nekem nagy bajom lehet, de még nagyobb bajuk lehet a foglyoknak, akik majd szigorúbb börtönfelügyelőt kapnak.

Én megesküdtem a lelkem üdvösségére, hogy Csacsina előtt nem fogok beszélni semmit.

— Ki hinné ezt Csacsináról? — monda Viola.

— Bizonyosan oka volt rá az ezredesnek, hogy erre figyelmeztessen. Én különben sem szeretem az egész embert; kinézi a számból a falatot. De Amadé előtt se beszéljünk. Maradjon ez a kettőnk titka.

— Úgy teszünk.

— Rendezzük el a dolgot. Te holnap mindjárt kocsiba ülsz, behajtatsz a városba, kiváltod magadnak a passzust egész Ausztriára. Egyedül utazol, kíséret nélkül. Aztán hazajössz, összepakolsz, azt mondd, fürdőre mégy Bártfára. Abba nem szólhat bele a jószágigazgató. A magad kocsiján utazol oda. A kocsit azonban visszaküldöd, s az engemet elvisz Kecskemétre. Mire te hazakerülsz, akkorra visszahoz. Te pedig a

postakocsival járod meg Bécset és Josefstadtot s a visszatérő utat. Így aztán senkinek még csak gyanúja sem lesz, hogy hol jártál.

— Nagyon jól van, Zsófi: úgy teszek, ahogy te mondod.

Vacsoránál összejöttek mind a négyen: a két asszony, Csacsina és Amadé.

Nem kellett egymásnak bemutatkozniok: régi ismerősök voltak. Csacsina lehetőleg nyájas volt Zsófihoz, még fogpiszkálót is faragott neki lúdtollból. Nem is kérdezősködött tőle, mi hozta ide. Hát mi? Az ingyenélés ösztöne.

Violának az ösztöne megsúgta, hogy a férjétől kapott ébenfakarperecet lehúzza és elrejtse.

Azonban Amadénak volt mondanivalója. Búcsúzni jött. Most kapott értesítést, hogy siessen haza a szülői házhoz, az atyja haldoklik. Mihelyt a főerdésznek átadta a vadásztanyát, azonnal sietni fog haza.

— Tamás vagyok benne — mondá Csacsina. — Nem hal meg az öreg soha, mert annak konvenciója van a halállal. Volt az már halálán egynéhányszor, egyszer már ki is volt terítve, énekelték fölötte a „halld meg lélek; mert néked beszélek” rigmusát, amikor egyszerre csak felnyitotta a száját, s összeabadtateremtettézte a virrasztókat. Bele van abba száradva a lélek.

Azért Amadé csak megmaradt amellet, hogy ő holnap hazautazik.

Viola pedig intézkedést tett, hogy a városba kiránduljon.

(Ahá! Ennek is haldoklik az apja! gondolá magában Flórián.)

Megerősítette a gyanúját, hogy Viola sem inast, sem szobalányt nem vitt magával a fürdőre, s a kocsiját is azonnal visszaküldte a kastélyba.

Csacsina a kémkedéstől sem riadt vissza. Egy vén írnoka volt: éppen hozzája illő, azt küldte az asszonya után leskelődni Bártfára.

De nem nyert vele semmit; mert a szállóban csak annyit tudtak neki mondani, hogy egy nagy társaság útra kelt lóháton nagyobb kirándulásra a magas Tátrába: azok között volt az ő asszonya is.

No, ez a legjobb alkalom a találkozóra! Azok a havasi menedékkunyhók! Minden világos volt előtte! Ezt mind meg fogja kapni Markóczy a börtönében.

Viola pedig a néhány nap alatt megjárta gyorspostával Bécsset és Josefstadtot, anélkül, hogy valaki feljegyezhetette volna, hol járt.

Bécsben az udvartól nem szivárog ki semmi. Ott mindenki lakatot hord a száján.

Egy szép napon Markóczy Dezső börtönajtója megnyílt, s a térparancsnok lépett be rajta a zárkába.

Jó napot kívánt a foglyoknak, s aztán elővett egy kulcsot, s azzal felnyitá a két lakatot Markóczy békóin. Azzal karonfogta, s felkérte, hogy menjen fel vele a térparancsnoki lakásra, ami az emeleten volt.

— Egy kis meglepetés fog önre várni.

Kis meglepetésnek nevezte; pedig hát nagyobb nem is lehetett.

Amint Dezső benyitott a terembe: ott látta maga előtt a feleségét.

Azt hitte, hogy álmot lát; nem akart hinni az érzékeinek.

A térparancsnok halk hangon mondá:

— Markóczy úr, ön arra az időre, amíg a neje itt lesz, énnekem nem foglyom, hanem vendégem. Én átengedem önöknek a saját szobáimat, találják benne magukat otthon. Étteiket fel fogják önöknek hordani a mellékszobába, anélkül, hogy látná önöket valaki. Én itt leszek a kancelláriában.

Azzal magukra hagyta őket,* úgy sietett, nehogy megköszönjék.

* Előre tudom, hogy erre sokan azt fogják mondani, hogy az ilyen alak, mint ezé a térparancsnoké, a mesék országába tartozik, ez csak a fantázia szülötte: egy osztrák börtönfelügyelő, akinek szíve van,

Az volna a toll, mely a boldog találkozást le tudná írni! Egy nap ellopva a paradicsomból! Kettészakított szívek újra találkozására.

El kellett felejtetni, hogy ez itt börtön. Hogy ez az élet a halálbüntetést megváltó hosszú fogság. Egy rövid pillanat, mely után következik megint a hosszú acon.

Mennyi mondanivalójuk volt egymásnak, s milyen rövid volt hozzá az idő. Étkezésre keveset fordítottak belőle. Ki gondolna evésre a paradicsomban? Mikor a kiéhezett szerelem a diktátor! Az dobzódik könnyben és csókban.

Áldják az éjszakát. Isten malasztja van velük. Ez a csillaghullások éjszakája.

Csak a reggeli dobverés szakítja félbe boldog álmukat. Vége az álomnak is, a boldogságnak is.

A férj még ölében tartá a feleségét, s suttogva beszélt hozzá:

— Kedvesem, ez a mai nap fölér nekem egy örökkévalósággal, emléke hosszú időt be fog világítani előttem. De beszélünk erről nem szabad senkinek. Gondoljuk meg, hogy mi e boldog napot egy nemes szívű embernek köszönhetjük, a térparancsnoknak, aki ezzel a merész tettel az egész életpályáját tette kockára. Ha ez a mi édes együttlétünk kitudódik, s a kegyetlen szívű felsőbb hatóság értesül felőle, ezt a derék embert megbüntetik, rangját veszti, tán sáncfogságra is jut.

— Az Isten szerelméért!

— A katonai regula szigorú: a börtön arra való, hogy fájjon. Titkunk elhíresztelése fogolytársaimnak a sorsát súlyosbítaná.

— Nem fogok róla beszélni senkinek.

---

aki a kegyetlen törvény szigorát enyhíteni törekszik. De én bizonyosnak mondhatom, hogy ez is, mint regényem többi alakjai, élő személy volt. Ismertem, jóságában részesültem, alakja teljesen hasonlított azon leíráshoz, amit Zsófi elmondott: egy magyar vicispán mintaképe.

J. M.

— Senkinek és semmi körülmény között.

— Lelkemre fogadom.

— S megtartsd a fogadásod, bármi nehezedre fog is esni valamikor.

— Amilyen suttyomban ide tudtam jönni, úgy haza is tudok kerülni. Otthon nem is sejti senki, hogy hol járok. Majd találok ki meséket. Óh, én már megtanultam jól hazudni.

— Elég, ha mi ketten tudjuk, hogy boldogok voltunk.

— Meg az Isten.

Odalent a folyosón a foglyok láncsörömpölése hangzott: azoknak kellett a kápolnába menni reggeli imára.

— Nekem nem szabad közülek hiányzanom — mondá Markóczy. — Te azalatt elosonhatsz észrevétlenül.

Azzal még egyszer megcsókolta a szerelme bálványát, s sietett a térparancsnokot a kancelláriában fölkeresni s vissza-kérni tőle a láncait.

Viola szerencsésen visszakerült postakocsival Tátra-Füredre, onnan lóháton Bártfára, egy kiránduló társasághoz csatlakozva. Útközben betanulta, hogy micsoda meséket kell neki majd otthon asztal fölött közrebocsátani, hogy a férjénél tett látogatást eltakarja vele.

HUSZADIK FEJEZET
A FEKETE ASSZONY

Azalatt, míg Viola eltitkolt útját végezte, Zsófi is visszakerült az anyósátul, Kecskemétről.

Nagy megpróbáltatáson kellett keresztülmennie. Csacsina napról napra, mikor délben, este összejöttek az asztalnál, rákezdte a példálózást, hogy hol jár most Viola asszony, hol találkozik Amadé úrfival. A Táttra nagy erdő: egészen szerelmespárok számára teremtve.

És Zsófinak mindezt türelemmel kellett hallgatni; nem volt szabad Viola védelmére elmondani a jól ismert valót. Lehet-e nagyobb kín egy asszonyi kebelre nézve, mint mélyen elzárni egy titkot, mely napfényre vágyik? És ő napjára ki tudta számítani, hogy Viola mikor jár Bécsben, mikor megy Josefstadtba, meddig maradhat ott, hogyan kerül vissza a Tátrába, onnan Bártfára, mikorra jöhet haza.

És a véletlen úgy hozta magával, hogy Viola és Amadé ugyanaznap érkeztek meg a Markóczy-kastélyba.

Csacsina fejében már meg volt fogalmazva a levél, melyet Markóczy Dezsőnek fog írni a börtönbe, tudatva vele a vétkes szerelmesek galambútját a Tátrában. Ugyan ennek a levélnek is ugyanaz lesz a sorsa, ami a másíknak, hogy a térparancsnok bontja fel, s aztán elzárja a többi nem kézbesített levelek mellé. De ha kezébe jutna is az árulkodó hamis tanúság Markóczynak, ő maga tudná azt legjobban, hol volt az ő felesége a nagy csillaghullás éjszakáján.

Mikor az asztalnál összejöttek mind a négyen, cinikus csipkedéssel kötött bele Amadéba.

— Nos hát, Amadé úrfi, meghalt már Zentai papa?
— Nem, de halálán van, velem kibékült, és végrendeletet tett az én javamra.

— Hát akkor mért hagytad ott a haldokló édesapádat?

— Rőgtön visszatérek hozzá: ő maga küldött most ide.

— Ne mondd? A haldokló apád küldött téged ide?

— Mindjárt meg fogod érteni. Azt tudod jól, hogy az én öregem teljes életében megcsontosult konzervatív volt.

— Magyarul „pecsovics”. Éppen, mint én. Becsültem érte. Átkozta a forradalmat, s gyűlölte a felszabadult népet. Akárcsak magam.

— Az is vitte a sír szélére, hogy a forradalom leveretése után nem állította vissza az osztrák kormány a régi jobbságot, a robotot, a dézsmát. Hát akkor mire való volt az orosz invázió?

— Azt én is sokszor kérdezem.

— Azt, hogy én is szolgáltam a forradalmi hadseregben, már megbocsátotta; hiszen segítettem elnyomni a tót parasztzendülést. Most azonban arról akar megbizonyosodni, hogy mit csináltam azóta, hogy Péterváradról kapituláció szerint szabadultam. Nem álltam-e az emigráció szolgálatában? Nem álltam-e be lengyelnek valami rebellis urasághoz? Én megmondtam neki, hogy tisztességes állást kaptam a Markóczyuradalomban, mint vadász. Becsülettel keresem a kenyeremet.

— No, ebben nem hazudtál.

— Az öreg azt kívánta, hogy erről neki hiteles bizonyítványt hozzak, mert csak akkor, ha ezt a szemével látja, kész megerősíteni a végrendeletét, melyben engemet nevez ki általános örökösévé. Ez hozott ily sietve ide.

Flórián úgy tett, mint aki mindezt elhiszi. Nyájas arcot próbált fintorítani.

— No jól van, bruderkám. Majd mindjárt adok én neked ilyen bizonyítványt. Meglátod, nagyon szép lesz. Ha azt elolvasta az öreged, még egy esztendővel tovább fog élni.

Azzal fölkelte az asztaltól, átment az irodába, megírni a bizonyítványt.

Az asztalnál maradtak összesúgtak.

— Ez a nagy készség nekem gyanús — mondá Zsófi.

— Bizonyos vagyok róla, hogy valami malíciát fog belevegyíteni — szolt Amadé.

Csak egy rövid hivatalos bizonyítványra lett volna szükség, melyben elismertetik, hogy Zentai Amadé a forradalom bevégezése óta a Markóczy-uradalomban van vadászati minőségben alkalmazva. Ehelyett Csacsina egy fantasztikus elbeszélést kanyarított, melyben nagy lelkesedéssel írja le Amadé hőstettét a medvével, úgy ahogy azt Markóczyhoz írott levelében is leírta; de még hozzátéve, hogy e vitéz tett után úgy tekintik őt, mint családtagot.

No, ha ezt a bizonyítványt elolvassa a haldokló Zentai, bizonyosan kitagadja a fiát az örökségből. Hisz ebből megtudja, hogy mi hivatalt visel az ő fia a Markóczy-uradalomban.

Amadé megköszönte Flóriának a szép bizonyítványt, és zsebbedugta.

Azután bement a helységbe, felkereste a csendőrfőnököt, attól kért hivatalos bizonyítványt, hogy ő felsőbb engedély mellett visel puskát a vállán, mint uradalmi vadász, ki az erdei vadászházban lakik. A medvét a csendőrfőnök is megemlíti, de mint hivatalos adatot, az elejtett dúvadért a megyefőnökség tíz forinttal jutalmazta a bátor vadászt. A kitüntetés szövege oda volt csatolva hiteles másolatban a bizonyítványhoz. Ezzel aztán biztosan mehetett Amadé vissza a haldokló apjához. A Flórián bizonyítványát odaadta Violának, amin aztán a két asszony nagyon jól mulatott.

Flórián pedig elkezdett Viola előtt példálózni.

— Jó volna talán betölteni a vadász állását. A vadállomány nem maradhat felügyelet nélkül.

— Hiszen ott van még két jáger és erdőkerülő.

— Azok maguk is vadorzókká lesznek, mihelyt hiányzik a felügyelő tiszt. Ném lehet hinni a parasztnak.

— De Amadé még nem mondott le a vadászai állásáról.

— De bizonyosan le fog mondani, ha az öreg meghal. Tessék csak elképzelni. Egyszerre egy nagy uradalom birtoka szakad a nyakába. Azt neki rendezni kell. Maga ura lesz. Csak nem marad itt idegenben háromszáz forintnyi konvenció vadászna.

Viola itt elfelejtkezett magáról. Neki nem kellett volna többet Amadéról beszélni Flórián előtt. Azt találta kiejteni a száján, hogy hiszen az egész Zentai-birtok bérletbe van adva, ott Amadé még soká nem intézkedhetik az apai birtokán.

— De jól van értesülve az asszonyság!

— A bérlőjétől tudom, aki a mi birtokunkat is ajánlkozott kibérelni. Én nem vettem figyelembe az ajánlatát.

— Pedig akkor tőlem is megszabadult volna az asszonyság.

— Én igen nagyra becsülöm az ön szolgálatait, s meg vagyok elégedve a jószágom felügyeletével.

— Minden jószágának a felügyeletével?

Viola nem akarta elérteni a kötekedő célzást.

Flórián tovább űzte-fűzte a kényes tárgyat: rátért annak a legérzékenyebb oldalára.

— De Amadé barátom fiatalember. A szív ilyenkor boldogságra vágyik. Becsületes lélek azt tilos úton nem keresheti. Amadénak az a rendeltetése, hogy családot alapítson, megházasodjék.

Most aztán Violán volt a sor, hogy felyülkerüljön.

— Magam is azt óhajtom. Én fogok számára feleséget kiszemelni.

Flórián fitymáló tekintettel nézte végig Violát.

— Maga fog keresni Amadénak menyasszonyt? Hát vannak magának nőismerősei itt a vidéken? Volt maga valaha a nemesi kastélyokban? Nem ingerkedésből mondom. De ismerem a helyzetét. Hisz maga, édes asszonyom, sohasem érintkezett

másokkal, mint parasztokkal és katonákkal. Nem az ön hibája. De amióta ennek a kastélynak és uradalomnak tulajdonosává lett, szegény urának előrelátó gondoskodása által, folyvást elzárkózva él az egész világtól, s ha Zsófi asszony ide nem vetődik, még csak asszonyi hangot sem hall maga körül. Hát honnan akarja megszerezni a nőismerősöket, akik közül Amadénak menyasszonyt válasszon?

— Azt is meg fogom önnek most mindjárt mondani. Van hazánkban egy előkelő hölgyekből alakult társaság, melynek legelső feladata az elítélt államfogyok sorsának enyhítése. Én ebbe a társaságba be fogok lépni egy ezer forintos alapítvánnyal. Ezért a nemes hölgyek engemet tagjaik sorába fogadnak, s ezzel megnyílik előttem az előkelő világ.

Flórián pénz dolgában zsugori volt; de ezúttal eltért a szokásától. Nem tett kifogást az ezer forint ellen, sőt készséggel följánlotta a szolgálatát.

— Nagyon helyes! Én meg fogom írni az alapítványi okiratot.

Zsófi asszony nyugtalankodni kezdett Viola miatt.

De Violának sok természetes esze volt. Keresztüllátott a jószágigazgató szándékán. Az csak meg akarja tudni, hogy kik azok a jótékony előkelő hölgyek, akiknek legelső feladata az elítélt államfogyok sorsának enyhítése. Ezt a titkot ő tudná gyümölcsoztetni.

— Köszönöm — mondá Viola. — Nem kell ide semmi írás. Ezt élőszóval lehet csak elvégezni.

El is végezte néhány nap alatt. Felutazott Budapestre Zsófi kíséretében, akinek tudomása volt felőle, hol lehet megtalálni azt a két előkelő hölgyet, akikkel a császári audiencia termében megismerkedett s Josefstadtig együtt utazott. Viola felkereste őket, s átadta nekik az alapítványi összeget, kinyilatkoztatva, hogy ezt évenként ismételni fogja. Ezzel egyszerre megnyílt előtte a magyar előkelő világ. Az ország színe-java fogadta tárt szívvel és karral.

S az új ismeretség meghozta az élénkséget a Markóczykastélyba is. Előkelő hölgyek jöttek látogatóba saját fogataikon Violához, s vendégül szálltak meg nála.

A látogatásnak magasabb célja is volt. Azokban az években jellemzetes divat: előfizetőgyűjtés.

A magyar költészet a forradalommal együtt tönkre volt zúzva. A lapokat megszüntették a kiadók, s új lap kiadására a hatóság nem adott engedélyt. Szerkesztőt sem lehetett kapni. Minden magyar író vád terhe alatt volt. Hogy mégis az újult irodalomnak némi életjelét adják a magyar költők, nagyobb szabású albumokat szerkesztettek, melyekbe a hazatért bujdokló magyar írók (többnyire álnevet véve föl) munkáikat összehordták, úgy adták ki népszerű cím alatt: „Losonczy Phönix”, „Reguly Album” Jótékony céllal volt összekötve az irodalmi alkotás. Forradalom alatt elpusztult város újból fölépítése, bujdosó hazafi segélyezése. Ezt megértette a közönség, s aláírta a gyűjtőívet. Az ilyen gyűjtőíveket aztán kezükbe vették a lelkes honleányok, házrul házra hordták, aláírták, ki mentül több előfizetőt gyűjtött, annál nagyobb volt a dicsősége; mert az album utolsó lapjain ki lettek nyomtatva az előfizetők nevei, a gyűjtő nevével együtt.

Az ilyen gyűjtőívek természetesen mind fölkeresték Viola kastélyát, aki a jótékony célú albumokra nemcsak a maga számára fizetett elő, de minden hozzátartozójának rendelt egy példányt díszkötésben. Ez volt a hajdani irodalompártolás rendje és módja.

Csacsina Flórián rosszindulatának ugyan ezek az úri látogatások bőséges alkalmat nyitottak rágalmi elhelyezésére. Minden vendégúrhölgyről tudott kalandos adatokat mesélni. Az egyiknek egy színész a szeretője; a másik egy énekessel folytat titkos (sőt nem is titkos) viszonyt; a harmadiknak öreg férje van, aki fiatal segédet tart a háznál, inkább a felesége, mint a maga számára. Példát vehet róluk.

Viola el hagyta hangzani a rossz beszédek, a száraz lelkű

ember pessimizmusának számította azt be, aki minden embert csalónak tart. Ennél a háznál különösen az asszonyok galád híre nagyon meg van rögzítve. Beszél erről az az üres képráma.

★

Egy délután ismét új vendég érkezett a kastélyba. Egy fiatal hölgy.

Hogy fekete ruhát viselt, az nem volt feltűnő. Hiszen a gyászruhaviselés általános divat volt ezekben a gyászszentendőkben Magyarországon hölgyeinél.

De felöltő volt a magaviselete a nőnek: oly alázatos volt; oly tartózkodó a cselédek irányában, akikkel az előszobában találkozott. S a méltóságos asszony felől tudakozódott.

Azok utasították, hogy csak lépjen be, az úrnő egyedül van.

Félve nyitott be az ajtón, többszöri kopogtatás után, de nem lépett előbbre, ott maradt állva és meghajolva, s valami bocsánatkérést rebegett.

Viola az ablaknál ült, s olvasott a Losonczy Phönixből.

Egyszerre ráismert a látogatójára, felugrott, a nevét kiáltva:

— Emília!

S vidáman eléje futott tárt karokkal.

De vendége visszatartó mozdulattal emelte maga elé karjait, s halkán rebegett:

— Kérem, ne öleljen meg, az nem lehet.

De Viola csak azért is keblére szorítá mind a két karjával, s összecsókolta az arcát.

— Hát miért nem lehet nekem téged megölelnem?

— Özvegy vagyok: szolgálatot keresek.

S a gyászruhás nő arcán meglátszott, milyen erőtetésbe kerül neki, hogy mikor ezt mondja, a könny a szeméből, a zokogás az ajkán ki ne törjön.

— Mit? Te, Emília! Szolgálatba akarsz állni nálam? Itthon vagy a háznál. Soha el nem bocsátalak. Amim van, mindegyet megosztom veled.

Azzal erőhatalommal vitte magával a pamlagra, kényszeríté leülni, s folyvást átölelve tartá.

Aztán megrántotta a csengettyűzsinórt, s a belépő szoba-leánynak parancsot adott:

— Hozzák fel az ozsonnát! A tekintetes asszony úti poggyászát az én hálószobámba kell vinni.

— Nagyon kevés az — suttogá a vendég.

Látott már Viola olyan vendéget is, aki batyuval a karján állított be hozzá.

— Tedd magad kényelembe — mondá Viola a vendégének.

Emiliának gyászfőkötő volt a fején, azt nem szokták letenni. Mindössze egy úti krispint kellett a válláról levetnie.

— Most ne beszélj semmit. El vagy az úttól tikkadva. Bizonyosan sírnánk afölött mind a ketten. S nem szabad, hogy egy fürkésző szem meglássa kisírt szemeinket. Előbb pihend ki s frissítsd fel magadat, özvegy vagy, én is az vagyok. Kinek nincs halottja manapság? Titokban megsirathatja: de csak titokban, mikor egyedül van. Még egy harmadik özvegy is van a háznál. Emlékezni fogsz rá ama kecserves hadjáratból. A jó Zsófi, az a mindig vidám menyecske; ő is itt van, most is olyan bohó, ha mások hallják. Tőle tanuljunk. A forradalom özvegyeinck belül kell viselni a gyászt: hadd higgye a világ, hogy vigasztalva vagyunk. Akármi idegen arcot fogsz látni magad előtt, el ne áruld, hogy nagy fájdalmad van. Majd az én Zsófi barátném fog rólad olyan meséket közrebocsátani, hogy magad is elbámulsz rajta. Mert ezt a rossz világot meg kell csálni; hadd higgyen felőlünk minden rosszat: csak a valót ne tudja meg.

(Ez a szegény fiatalasszony milyen nagy iskoláját járta már végig a keserű életnek!)

Eközben belépett Zsófi, hozatta a cseléddel az ozsonnát.

Első pillanatban feltalálta a helyzetet. Ismerős arccal lépett a gyászruhás vendéghez, nyájasan üdvözlöve:

— Humann Emília asszonyság.

Tehát már az első mese megvan. Nem Galliáné asszonyság, hanem családi nevén Humann Emília. Most már tudta a vendégnő, hogy kinek híják. A férje nevét el kell titkolnia.

Nevet hát már találtak volna ki a számára.

— Emília itt fog maradni nálunk állandóul — mondá Viola.

— Akkor valami címet is kell kitalálni a számára — indítványozá Zsófi. — Mint ének mesternő. Nem jó lesz?

— De nagyon jó lesz.

Ez még derűtséget is keltett mind a három nőnél.

— C, d, é, f, g, á, h, c — futtatá végig a skálán énekhangját Zsófi, amit rögtön utána csinált Viola, míg végül Emília is megismételte a futamot.

Ha valaki hallgatózott az ajtón, azt hihette, hogy ezek ugyan vidám hölgyek. A cselédek mind fizetett kémek voltak.

Az oszonna jó étvággyal lett elköltve. Emília megvallá, hogy tegnap óta nem evett semmit. Szegény asszony, csak fájdalommal táplálkozott.

— Akkor én megyek a konyhába, vacsoráról gondoskodni. Szereted a malacpörköltet? — kérde Emíliától.

Nem kellett annak semmi: azt mondta rá, hogy imádja.

— Tarhonyát, burgonyát, ugorkasalátát hozzá?

— Mindent.

Zsófi aztán eltávozott a szobából, a konyhába ment dirigálni, anivel azt a jót is elérte, hogy valamennyi cselédnépet mind kápicianyon tarthatott, hogy ne szemfüleskedhessenek.

Azzal ugyan nem is nyertek volna semmit, mert a vendégnő a zongorához ült, s remek játékaival tölté ki az időt a vacsoráig.

Az étkező asztalnál találkozniok kellett Csacsina Flóriánnal.

Mikor Viola bemutatta a jószágigazgatónak a vendégét, Flórián összeráncolta a honlokát, egyet rázott a fején:

— Humann, Humann? Nem ismerek ilyen nemesi családot a kerületben.

— Szülőim Oroszországból jöttek ide.

Egyebet akart volna kérdezni Flórián, de Viola félretolta, hogy helyet csináljon Emíliának maga mellett.

A pompás malacpörkölt ott párolgott már nagy tálban az asztalon.

Csacsina urat még cz sem engesztelé ki; pedig kedvenc étele volt. Zsémbelt a szakácsnéra, hogy nagyon megpaprikázta.

Pedig csak ő maga volt felpaprikázva.

Irgy volt, fősvény és gyanakodó. Minden új arcban egy büntártst szimatolt, ki Violát gonosz utakra vezeti.

Két asszonytársa már akadt.

Az egyik jókedvű, bohókás, könnyűvérű, a másik szomorú, melankólikus.

Az utóbbi a veszedelmesebb.

És szabad lesz megtudnom, hogy milyen hivatást méltóztatik e házban érvényesíteni? — tudakozódék a jószágigazgató.

Viola sietett a felvilágosítást megadni.

— Mint énekmesternő.

— No, erre igazán nagy szükség volt — gúnyolódék Flórián.

— Ha önnek nem fog tetszeni az éneklésem, rendelkezésére fog állni a kastély többi része.

— Sőt nagyon gyönyörködni fogok benne. Én csak mint jószágigazgató tettem észrevételt, a kiadások miatt.

— Azt hiszem, nem lehet önnek kifogása a pazarlásaim miatt. Ami különben az én gondom.

A vacsorát siettek a hölgyek bevégezni, hogy hálószobájukba vonulhassanak vissza.

Viola úgy intézkedett, hogy Emília az ő hálószobájában aludjék. Két ágy volt egymás mellett. Így suttogva is lehet beszélni.

Amint magukra maradtak, bezárták az ajtókat, levetköztek, lefeküdtek.

— No most beszél hetsz,mondj el mindent — szólt Viola.

— Odáig tudod a sorsunkat, amidőn a magyar hadsereg szétbomlása után elváltunk. Te hátramaradtál, hogy a férjed életéért könyörögj a kegyetlen főparancsnoknak. Bár én is követtem volna a példádat. De férjem azt mondta, hogy ő kicsiny ember, őt nem fogják üldözni: könnyen eltűnhetik a néptengerben.

Mikor a magyar seregek utóhada átkelt a török határon, mi hátramaradtunk Lugoson. Férjem a nevének három első betűjét tartotta meg. Gál név alatt jelenté be magát, mint francia nyelvmester. Lugoson akkor nagyon népszerű volt a francia. Minden ember onnan várta Magyarország felszabadítását. A legkalandosabb meséket adták szájról szájra. Hogy Fiumében már kikötött a francia hajóhad, s Ledru-Rollin jön százötvenezer franciával az oroszokat Magyarországból kiverni. Erre esküdött minden ember. Az uramnak jó keresete volt. Minden órája le volt foglalva. Tisztességesen éltünk, kétszobás szállásunk volt. Egészen megszerettük azt a kedves várost. Azt hittük, örökké ott fogunk élni, lappangva, de boldogul. Ekkor valami rossz ember följelentette a férjemet. Az átkozott ráismert, s tudta, hogy a kormány körözteti a férjemet. Bűne volt: az állami érczéslet kiszolgáltatása.

— Közös bűne az én férjemével.

— Meg kellett lakolni érte. Pedig híven megőrizte a kincset, a győztes hadvezérnek hiány nélkül általadva. S amit tett, a kormány parancsára tette. Fegyveres karhatalommal jöttek azt tőle elfoglalni: nem állhatott ellent.

— Hiszen ezt mind elmondhatta a védelmére.

— Védelmére? Emlékezel arra a napra, amelyen azt kérdezted tőlem, miért sírok oly keservesen? Nem mondtam meg az okát. Később aztán, mikor a férjem is odakerült hozzánk, s hárman voltunk együtt, őhöz intézted azt a kérdést, hogy elég jól meg tudja-e majd magát védelmezni, ha kérdőre

vonják a kincsek kiszolgáltatása miatt. A férjem olyan különösen mosolygott. Egy szép vontocsövű pisztoly volt a kezében, azzal játszott: a sárkányát csattogtatta. Az a pisztoly sohasem volt megtöltve, ott hevert az asztalán. „Óh énnekem nagyon jó védelmem van ezzel szemben!” Emlékezel arra a különös mosolygásra, amivel ezt mondta? Óh én soha el nem felejttem.

— Nagyon emlékezem.

— Egy este, későn, katonás lábdobogás hangzott a lakásunk előtt. Én az ablakfüggönyt félrehúзва kinéztem az utcára, s láttam, hogy az utcaajtónk előtt egy rendőrbiztos áll meg, egy irodaszolgával, akinek lámpás van a kezében. Mögöttük hat katona szuronyos fegyverrel; a szolgálja kopogtatott az ajtón. Elmondtam az uramnak. „Bocsásd be őket”. Magamnak kellett kimennem, hogy az utcaajtót kinyissam. Egyetlen bejáró cselédünk éjszakára hazament az urához, aki napszámos volt. Én kinyitottam az utcaajtót, mire betoppant a rendőrbiztos, a szolgálja az arcomba világított a lámpással. Mielőtt szólhattam volna, a biztos kemény hangon kérdezé, hogy itthon van-e a férjem, a nevét említve. Én feleltem, hogy odabenn van. Azzal a katonáknak adott parancsot, hogy lépjenek be, s álljanak fel az előszobában. Azok nagy csörömpöléssel hajtották végre a parancsát.

A beszélő asszony görcsösen kapaszkodott a figyelő nő kezeibe. A hangja elcsuklott.

— Ekkor egy durranás hangzott a mellékszobában. Én félretaszítottam magam elől a rendőrbiztos, s berohantam a szobába.

A zokogás crót vett rajta: — Ott láttam... nem bírta tovább mondani.

— Tudom, mit láttál! — suttogá Viola. — A szeretett férjedet halva!

Emília reszketett minden tagjában. Addig sírt, amíg a zokogása átfajult kacagógörccsé.

— Hahaha! Csak egy kicsiny kis kerek nyílás volt a homloka

közepén, akkora mint egy jegygyűrű, amiből vér szivárgott elő, ezen át szállt el a lelke. Hát elég ez egy erős férfinak, hogy meghaljon? Én felöleltem, magamhoz szorítottam, szóltam hozzá. Már nem hallotta. Halva volt. Mi történt azután velem, miket kellett átszenvednem, azt majd talán elmondom neked valamikor, de most nem látok magam előtt egyebet, mint azt a kis kerek véres nyílást a homlokon, azon a szép fehér sima homlokon, s hasztalan alszom el, ez a rémlátás oda is utánam jön, s nem látok egyebet, mint ezt a vérző nyílást, amit a jegygyűrűmmel akarok összeszorítani.

Az már nem sírás volt, hanem örjöngés, ami e szavakat követte. A boldogtalan nő a haját tépte a két kezével.

Viola hasztalan iparkodott őt lecsendesíteni. Mivel vigasztalhatta volna?

Enília végre erőt vett a fájdalmán. Tudta folytatni a rémregét.

— Mikor kiszabadultam a fogságból, mert letartóztattak, a férjemet nem vallathatták, hát énvelem feleltettek mindenféle nehéz kérdésre. Feleltem, amit tudtam. Ez napokig tartott. Ezután adtak valami hivatalos írást a kezembe. Az a címe, hogy ítélet. Abban kimondják, hogy a férjem elvonta magát a vizsgálat és elítéltetés elől, önkezével oltva ki az életét: minélfogva elkövetett hűtlenségeért csak a vagyona foglalható le. Én azonban a bűnrészesség alól fölmentetem, s egy öltözet ruhámat magammal vihetem, illetőségem helyére elutazhatom, az állam költségén. Amit úgy híznak köznyelven, hogy „per Schub”.

-- Te „per Schub” utaztál idáig?

— Jó szellemem azt súgta, hogy születésem helyéül e helységet nevezzem meg. Terád gondoltam: beállok hozzád cselédnek. Annyi időt sem engedtek, hogy a férjem sírját fölkeressem a temetőben! Nem az árokba temették-e el, mint öngyilkost? Nem! Rendes sírt kapott a lugosi temetőben, fejfát is mellé. A tanítványai gondoskodtak a temetéséről. Ezt a gyászruhát is ők küldték számomra a fogházba. Így kerültem ide tehozzád.

Viola keblére szorította a szerencsétlen asszonyt, s gyöngéden megcsókolgató az arcát, suttogott hozzá:

— Jó helyre jöttél. . . Itthon vagy nálam. . . Megvigasztal az Isten.

— Az Isten. . . az Isten. . . — rébégé Emília. — Te tudod, hol lakik, én nem tudom. Nem tudok imádkozni.

Viola azon volt, hogy barátnéja szemeit álomra csókolja. Ki volt az fáradva. Nemsokára elszunnyadt. Álomában motyogott: „Róbert, Róbert. . .” Otthon van már!

Akkor aztán Viola a saját vánkosára tette a fejét, két kezét imára kulcsolta a keblén: Istent hívta.

„Óh én mennybéli atyám! Legyen áldva a te szent neved azért a kegyelmedért, hogy az én jó uram számára olyan nyugodalmas sírt rendeltél, ahonnan még fel fog támadni. Soha nem panaszkodom előtted többé, bármi csapást mérjen rám a sors. Csak hálám szálljon feléd. Hisz én boldog vagyok: még él a halottam.”

Boldognak érezte magát e mellett a szerencsétlen társnéja mellett, aki már csak az álmovilágban találkozik a kedvesével.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

GYÓGYÍR-E HÁT AZ ARANY?

Asztalnál ült az egész család. (Hiszen családnak lehett nevezni, annyira össze volt a sorsuk növe.) Dél volt. Trombitás staféta hozott két levelet: külön Violának és Csacsinának. Amadé írta. Szomorodott szívvel jelenté, hogy szeretett édesatyja a mai nap reggelén, hosszas szenvedés után jobblétre szenderült. Földi maradványai holnap délután fognak a Zentaiak családi sírboltjában az örök nyugalomnak átadatni.

— Mindnyájan el fogunk menni a temetésre — mondá Viola, s aszerint tette meg intézkedéseit.

Igenis: szükséges volt intézkedéseket tenni a Zentai-kastélyhoz való utazásra. Maga a birtok ugyan szomszédos volt a Markóczyékkal, az utazás nem sok időbe került; hanem azután?

Flórián úr adott erre nézve fölvilágosítást.

— Amadé hozzám írt levelében arra kér, hogy a temetés után maradjak ott nála, s legyek hivatalos tanúja a végrendelet felbontásánál, melyet a járásbíró fog eszközölni. Ez mind nagyon szép. Hanem az köztudomású dolog: hogy az öreg Zentai teljes életében zsugori volt, maga is koplalt. Ha valaki ráfanyalodott, hogy az udvarára behajtasson, azt kérdezte tőle: „Hát atyafi, »fűves« a lovad, mert nálam szénát nem kapsz”; az ajtajára pedig fel volt írva krétával: „Ha gyüttök, lesztek; ha hoztok, esztek” Most mindezen Amadé barátunk egy kézfordítással nem segíthet a temetkezési szertartások zűrzavarában.

Majd elintézék én mindent — nyugtatá meg Viola a gyakorlati élet emberét.

Még aznap átküldé Zsófi asszonyt a szakácsnéval együtt Amadé birtokára, élelmiszerekkel jól megrakott szekéren: az majd gondoskodni fog a temetési torról. Az intézkedés nem volt fölösleges. Amadé mind ez ideig, hogy beteg atyját ápolta, a kocsmából hordatta az ételt.

Flórián úr már korán átkocsizott Amadé kastélyába. A végrendelet felől akarta magát előre beavattatni, aminek tartalmáról Amadénak értesülve kellett lenni.

Viola és Emília csak délután utaztak oda. Elég jókor érkeztek meg. Kevés hintó volt az udvaron. A megboldogultat senki sem szerette, úgy élte végig az életét, jó barátok nélkül.

A Zentai-kastély verandáján három férfialak állt: Amadé, Csacsina és egy hivatalos kabátba öltözött idegen úr; valószínűleg a járásbíró: kiborotvált képű, becsületese cseh hivatalnok.

Amint a hintó megállt a lépcsőzet előtt, mind a három férfi odasietett a hölgyeket lesegíteni a kocsiból. Előbb Viola szállt le, Amadétól emelve, ki tiszteletteljesen kezét csókolt a hölgynek. Azután jött Emília, kinek szokatlan udvariassággal nyújtá segítő kezét Flórián úr — és ő is kezét csókolt a nőnek. Ez tőle hihetetlen gyöngédség volt.

Még nagyobb bámulatba ejté Emíliát, mikor Flórián úr ama hivatalos kinézésű uraságnak bemutatatta az érkezett vendéget:

— Gallia Róbertné asszonyság.

„Gallia Róbertné”! Tehát nem „Humann Emília”, ahogy eddig ismerte.

Még jobban meglepte Emíliát, mikor a ravatalhoz felmentek a kastély címer-termébe, Viola Amadé karján, Emília Flóriánén. Ez a máskor oly merev, oly savanyú kedély most csupa lágy-ság, csupa édesség volt: kérdezősködött az úti fáradságairól. Aztán megpillantotta a hölgy övére akasztott kis bőrtáskát, amit az mindig magával hordott, s örvendező hanglejtéssel mondá:

— Áh, kegyed elhozta magával a kis táskát? Ez nagyon jól van.

Mi lehetett abban a kis táskában, amit Emília soha el nem hagyott magától? A szegény asszonynak egyetlen kincse: a lugosi vértörvényszék bizonyítványa férje szomorú haláláról s az ő maga fölmentetéséről.

De hogy honnan tudja ezt Flórián, s mi jót talál benne, hogy az kéznél van? Talán Viola beszélt róla?

A koporsó még nem volt leszegezve. A meghalt úr ott feküdt selyemvánkosán, kezeit mellén összetéve. Olyan jó képe volt. A halál szépít. A rossz indulatok ráncai mind elsimultak. Emília nem állhatta meg, hogy azt a magas homlokot meg ne csókolja, mire Flórián és az a hivatalos úr egyszerre hangoztatták: bravó, Amadé pedig odalépett hozzá, megszorítá kezét, s halkan suttogá: — Köszönöm a halott nevében.

Emília nem bírta megérteni a különös helyzetet. Már ő akárhol fog látni egy halottat, annak a homlokát megcsókolja: a magáéra gondol. Nem vár a halottul köszönetet.

A gyászszertartás lefolyt a maga ünnepélyes rendén. A sírboltajtó bezárult, a zsolozsmák elhangzottak: a gyászkíséret visszatért a kastélyba, a végrendelet hivatalos felbontásán részt venni.

A járásbíró előhozatta az öt pecséttel lezárt paksamétát, felnyitotta, s a tartalmát felolvasta.

Zentai összes ingó és ingatlan vagyona nézve általános örökösül egyetlen fiát, Amadét nevezi meg.

Kivételt csak egy bizonyos vasládára nézve tesz, melyben a készpénze fekszik, aranyban és ezüstben. Ezt az egész összeget hagyományozza a végrendelkező egy olyan özvegyasszonynak, akinek a férje a forradalomban való részvéte miatt öngyilkossá lett. S ha ilyen nem talátnék Magyarországon, akkor örököljék az összeget a szürke apácák.

Általános meglepetés hangzott fel a jelenlevők tömegéből. Hihetetlen volt ez!

Hisz a megboldogult teljes életében legjobban gyűlölte a forradalmárokat s azután az apácákat.

Végakaratóval kívánta-e kiengesztelni, amit ellenük vétett? Érthetetlen volt; de valóság volt.

A járásbíró előhozatta azt a bizonyos vasládát, s az asztalra téteté. Régi divatú alkotmány volt, furfangos závárral, a nagy, masszív kulcsot el lehetett benne forgatni jobbra is, balra is, a tető nem nyílt föl. A zárnak kettős ütközője volt: ha az egyik visszaugrott, a másik becsapódott, csak ha kitalálták a fortélyát, hogy a kulcsot félig kell elfordítani, akkor vonul vissza mind a kettő, s a tető felnyílik.

Mindenki előrenyújtá a fejét, hogy a ládába pillanthasson. A várakozás ki lett elégítve. A láda nagyobb felében volt az ezüstpénz papírba göngyölve, ráírva az összeg, egy födeles fiókban volt az arany, szintén tekercesekben. Azt hivatalosan számba kellett venni. Ennyi a húszas, ennyi az ötforintos tallér, a körmöci arany, a szuveréndór, az imperiál. Az összeg névértékben túlhaladta a tízezer forintot, nem számítva az ázsiót.

Ekkor a hivatalos úr szétnézett a vendégek között, keresett valakit. Majd a nevét hangoztatá a keresettnek: „Gallia Róbertné Humann Emília asszonyság”.

Emília a terem zúgában a fal mellett húzódott meg, a hívásra fölkel, s odalépett az elnöklő hivatalnokhoz.

— Ön a szerencsétlenül elhunyt Gallia Róbert körmöci pénzverő intézet igazgatójának hátramaradt özvegye?

— Én vagyok.

— Kapott ön valami ítéletet a lugosi katonai törvényszéktől?

— Itt hordom mindig magammal. — Azzal kivette a kis oldaltáskából az összehajtott iratot. — De azt én visszakérem, mert ez énnekem az egyetlen kincsem a világban.

— Csak addig kérem, amíg az írnok úr lemásolja s én hitelesítem. Erre szükség lesz a protokollum fölvételénél. Hallotta a tekintetes asszony a végrendelet intézkedését?

— Nem hallgattam oda. Engemet nem érdekelt.

— Márpedig nagyon érdeklí kegyedet, mert a megboldogult végrendelező az egész készpénz-összegét azon forradalmi férfiú özvegyének hagyományozta, ki önkezevel vetett véget az életének, s minthogy a tekintetes asszony az egyedüli kompetens, aki ideillő kvalifikációval fel van ruházva, annálfogva én ezt a ládát a benne levő összeggel együtt, mint hivatalosan kiküldött testamenti executor, asszonyságodnak átszolgáltatom.

Emília még most sem értette a dolgot. Csak az a szó ütötte meg a fülét, hogy „executor”.

— Engemet ekzekválának?

— Ellenkezőleg! Kegyed kapja meg az egész összeget, melyet a megboldogult Zentai úr kegyednek hagyományozott.

— De hisz én nem is ismertem Zentai urat.

— Ó bizonyosan tudott kegyedről. Hát csak fogadja el, mert különben a szürke apácáké lesz.

Viola is odasímult Emíliához, s odasúgott: — Fogadd el, kedvesem, ez a te jogos tulajdonod; hasznát veheted.

De Emíliának elfacsarodott a szíve: úgy jött neki, mintha most őtöle meg akarnák venni az ő kedves halottját aranyon, ezüstön.

A járásbíró aztán csak lezárta a vasládát, s odatette a kulcsát Emília kezébe.

— Nem! Nem! — szabódék az özvegy; azt a hideg tárgyat Flórián úr kezébe utalva át. — Én az írásomat akarom.

Csak akkor nyugodott meg, mikor azt a szomorú írást visszakapta s elrejthette. Enélkül ő aludni sem tudna. A vasláda rossz hálótárs. Talán éjfélénkint újra előjön a kísértő lélek, újra megszámlálni az aranyát, ezüstjét.

Felzavarta méla tompultságából Csacsina gratuláló szava.

— Tekintetes asszony, mondhatom, hogy ez szép szerencse. Tízezer forint aranyban, ezüstben. Hát még az ázsíó!

Szerencse? De a világ minden aranya nem képes eltakarni azt a kerek, piros nyílást azon a szép fehér homlokon.

Az egész gyászoló vendégsereg erről az esetről beszélt. Senki sem bírta megérteni ezt a csodálatos hagyományozást. Mi szállhatta meg az öreget utolsó napjaiban, hogy megsugorgatott, féltve őrzött pénzét egy ismeretlen alaknak testálja, akiről még nem is tudja, hogy létezik a világon. Egy özvegy nő, akinek a férje a forradalomban részvevés miatt öngyilkos lett.

Csak Violának éles esze tudta megtalálni e hihetetlen mesének a megoldását.

Összevetette, amit látott, amit hallott.

Csacsina a nők megérkezésénél kezét csókol Emíliának, aki iránt eddig csak lenézést tanúsított, aztán bemutatja őt a férjes-asszony-nevén a járásbírónak. Megkérdi tőle, hogy elhozta-e magával az oldaltáskáját, melyben az ítélete van. Ő tehát értesülve volt már arról, hogy mit tartalmaz a végrendelet.

Most ezzel összevetve azt, hogy Amadé ott volt folytonosan a beteg atyja mellett, s a haldokló lelkére ellenállhatlan befolyást gyakorolt, s Amadénak tudomása volt Galliáné balsorsáról Viola leveléből, nem volt nehéz rákövetkeztetni, hogy ki volt e rejtélyes végrendelet végső szakaszának sugalmazója.

Viola e naptól fogva letett róla, hogy Amadé számára az előkelő világ leányai közül feleséget szemeljen ki.

Emíliának is egészen megváltozott a helyzete a Markóczy-kastélyban; most már nem tekintették kegyelemkenyér-fogyasztó tehernek.

Pénz tisztesség!

Amadé sorsában is jobb fordulat állt be, amint atyai birtokának urává lett. Amit addig semmi utánjárással nem bírt elérni, most önkényt hozták eléje. Miniszteri kegy folytán visszaadták neki az ügyvédi diplomáját.

Most azután lemondott az uradalmi vadász hivataláról, ahelyett elfoglalta a korábbi hivatását, az uradalmi ügyész-séget. E minőségében aztán lehetett mindennapos látogatója a Markóczy-kastélynak.

A GYÓNÁS

Viola életében nagy fordulat állt be.

Az egész kedélye megváltozott, mintha kicserélték volna. Egész nap ideges, izgatott volt. Senkit sem tűrt maga mellett. Emíliát, Zsófit saját szobáikba utasítá. Nem ebédelt a társasággal, nem volt kedvére senki főzte, még a kedvenc ételei sem, amiket maga Zsófi készített a számára. Ellenben képtelen táplálékokra volt vágya. Éjjel nem tudott aludni, reggelig járt-kelt a szobájában álmatlanul. Hogy idegessége folyton nőtt, végre orvost hívatott magához. Az aztán felvilágosítá felőle, hogy mi baja. — A népajk úgy fejezi azt ki, hogy „kicsiny bántja a nagyot”.

Viola elrémült e tudatásra. Más nőnek örömhír ez: rá nézve iszonyat. Hiszen neki is boldogság ez. De a világ! A világ?

Viola lelki tépelődésében az atyjára gondolt. Ő volt a helység lelkipásztora: buzgó evangélikus ember. Odasietett hozzá. A tiszteletes úr nem járt a kastélyba: haragban volt a jószágitagzatóval, ki leánya házasságát mindenféle tisztességtelen úton igyekezett megakadályozni.

— Édesatyám — mondá Viola —, én egy kérdést jöttem intézni hozzád. A mi református vallásunkban van-e gyónás?

— A gyónás, mint szakramentum, a mi hitvallásunkba nincs fölvéve, s a papnak nincs hatalom adva, hogy a meggyónt bűnre abszolúciót adjon. Hanem ha valakinek nehéz teher nyomja a lelkét, az ezt elmondhatja a lelkipásztorának, aki a bűn nagyságához képest adhat neki bizalmas tanácsot, lelki vigasztalást. Mondd el, mi a bűnöd?

— Nem bűn az, de annál több: szerencsétlenség.

— Elrémítesz!

Viola közlebb húzódott az atyjához, hogy súgva mondhasssa meg.

— Én anyának érzem magamat.

A lelkipásztor a halántékához csapta a kezét.

— Szerencsétlen asszony!

— Az vagyok, szerencsétlen.

— S még azt mondd, hogy nincsen bűnöd! Férjed tizen-nyolc hónap óta a börtönben senyved, s te őt meggyalázod! Ki az a gonosztevő, aki bűntársad volt? S téged ily állapotba juttatott? Azt én ölöm meg! Meg én!

S a lelkipásztor, haragtól lángba borulva, indult a dupla puskáját a fogasról lekasztani.

— Lelövöm, mint a veszett kutyát! Aki a becsületedet tönkretette.

(A protestáns pap így osztja a gyóntatócédulát.)

— Mondd a nevét a gazembernek!

S már kattogott a kezében a puska sárkánya.

— Megmondhatom: Markóczy Dezső.

— Ne bolondozz! A férjed?

— Ezelőtt valami négy hónappal meglátogattam őt josefstadti fogságában, őfelsége kegyelméből, s ott töltöttem vele egy boldog napot és éjszakát. Most ennek a boldogságnak a kárhozatát viselem.

A pap az ágyra dobta a puskát, nevetve és mérgelődve.

— Akkor minek rémítesz engem agyon a gyónásoddal?

Azzal jobbrul-balrul pofonütötte a leányát; de mindjárt megcsókolta az ütés helyét, s megint leült mellé.

— Hisz akkor minden rendben van; csak tudatni kell a világgal, hogy ez időben ott voltál a férjednél a börtönben.

— De éppen ez az, amit nem szabad megtudni a világnak; amit nem lehet elmondani másnak, mint a lelki atyának, aki

azt megőrzi, mint gyónási titkot. S megbocsátja, mint feloldott bűnt, amiért nem büntet meg az Isten.

— Nem értem, amit beszélsz.

— Mindjárt meg fogod érteni. Amint én a felség engedelem-íratával megérkeztem Josefstadtban, s jelentkeztem a börtönfelügyelő térparancsnoknál, Hayman ezredesnél, ő rögtön maga elé bocsátott, leültetett, azt mondta, hogy várjak néhány percig, rögtön ide fogja vezetni a férjemet. Nem akarta, hogy én menjek hozzá a börtönbe. Azzal eltávozott. Én lesve hallgattam, hogy mikor csörren meg a lánc az ajtó előtt. Tudtam, hogy a foglyok láncot viselnek. Az ajtó megnyílt, az ezredes bevezette az uramat. Nem volt rajta lánc. Azt az ezredes saját maga oldotta le róla, úgy vezette fel hozzám. Nem szóltam, csak sírtam, mikor a férjem karjai közé szorított. Ekkor azt mondá az ezredes: „Maradjanak önök itt magukban: tekintsék a lakásomat sajátjuknak. Én holnap reggelig nem fogom önöket zavarni. Minden szükségéről gondoskodni fogok.” Azzal egyedül hagyott bennünket. Képzelheted örömlenket, atyám: oly hosszú, keserves távollét után ilyen pillanatokban. Éreztük, hogy most a paradicsomot lopjuk meg e boldog órákért. Hogy ez mind a végzet kijátszása, hogy szembe szállunk a sors akaratával, a hatalom ítéletével, mikor a börtön falai közé gyönyöröket merünk lehozni az üdvösségből, rövid gyönyöröket, de örökké elfelejthetlenekeket. S a sors nem hagy magával küzdeni. Itt a következetes ítélete. Viselem.

— Egész napot töltöttél a férjed mellett?

— A nap minden szakaszát. Senki sem látott bennünket. Amíg az egyik szobába be voltunk zárkózva, valaki felhordta az ételt, akit mi nem láttunk. Férjem megmagyarázta, hogy miért kell ily gondosan titkolózni. Ez a térparancsnok ezredes valódi jóltevő nemtője a felügyelete alatt álló foglyoknak. Minden módon igyekezik sorsukat enyhíteni. Szerez nekik eszközöket a munkához, tart esztergályozó-műhelyt, látszólag a saját multságára, ahol azok faragványaikat készítik, mert a

foglyoknak tiltja a börtöni rendszabály, hogy kést, vésűt, ráspolyt vegyenek a kezükbe. Ami munkát aztán elkészítettek, azt az ezredes kézbesíti a magyar jótékony hölgyeknek, kik azt idehaza ismerőseik körében elárúsítják, s az így nyert összeget aztán Havman ezredes a foglyok élelmének feljavítására fordítja, könyveket vásárol nekik, többnyire angol nyelvtant; a magyar államfoglyok angolul tanulnak. Az uram már jól tud angolul. Néha angol lapokat is juttat be hozzájuk az ezredes.

— Az hát egy nemes szívű ember!

— De mindezt mély titokban kell tartani; mert a nemesen érző térparancsnoknak van egy hatalmas feljebbvalója, a kormányzó, aki jó szerencse, hogy otthon lakik a birtokán, Magyarországön, gazdag főúr, aki csak havonkint szokott ellátogatni Josefstadtba, a börtönöket megvizsgálni. Ez egy kemény szívű potentát, aki azt akarja, hogy ami börtön, az legyen börtön, szenvedések helye, nem mulatságé. Mikor ideérkezik, akkor minden faragó eszközt el kell dugni előle a foglyoknak. Még evőkés, villa sem maradhat náluk. A foglyoknak csak olyan ételt szabad enni, amit kanállal lehet meríteni. A hatalmas úr még a konyhába is benéz, s belekóstol a foglyok ételébe, s ne adj Isten, hogy egy borospalack kerüljön a szeme elé. A foglyoknak nem szabad bort inni, se dohányozni. Még az angol nyelvtan miatt is házsártoskodik: „Minek az uraknak az a haudujudu? Azt hiszik talán, hogy majd Palmerston ide-repül az angol hajóhaddal az önök kiszabadítására? No azt várhatják!” Végül előhozatja a panaszkönyvet, melyben a foglyok kihágásai vannak feljegyezve, s kimondja a büntetéseket: magányfogság, sötétzárka, böjt. Figyelmezteti az urakat, hogy neki még más büntetésre is van hatalmi szava: ott a deres és a pálca. És ezeknek a nemes uraknak hallgatniok kell, lesütött szemmel, hogy őket valaki bottal fenyegeti.

— Ezt mind a férjedtől tudtad meg?

— És egy barátnémtől, akinek a férje szintén államfogoly.

A férjem azért mondta el mindezt nekem, hogy óva figyelmeztessen, nehogy valakinek elmondjam találkozásunk körülményeit. Az ezredes csupa fegyelmi szabálytalanságokat követett el a mi fogadtatásunk alkalmával. Először, hogy őt magát megszabadította a láncaitól, úgy vezette a felesége elé. Aztán, hogy egyedül hagyta a nejével, felvigyázó fegyveres őr nélkül, sőt a megvendégeléséről gondoskodott. Ez mind olyan flagránss megsértése a szigorú rendszabálynak, hogy ha ez kipattan, az ezredest imfámkaszírozzák, s nemcsak hivatalától megfosztják, de sőt sánccságra ítélik; az államfogyok aztán majd kapnak helyébe egy olyan térparancsnokot, aki éreztetni fogja velük a törvény egész szigorát.

— Rettenetes egy gondolat!

— Ezért nem szabad énnekem elhíresztelnem a jó hírnevem védelmére, hogy a férjemmel találkoztam a fogházban.

— Hát mit szándékozol tenni?

— Az járt az eszemben, hogy külföldre menekülök az itthoni üldöztetés elől. Elbujdosom oda, ahol senki sem ismer. Ott várom be nehéz sorsom bekövetkezését.

— Az nem jó gondolat, hisz ezzel a meneküléssel hitelesítenéd az ellened zúduló vádakat.

— Más miatt sem lehet ez. Hát a születendő gyermekemből mi legyen? Elhagyjam magamtól? Az én büszkeségemet? Azt a börtönvirágot? Hisz ha bűnös volnék, tudnám, hogy mit tegyek. Megölném magamat. De én élni akarok a szívem alatt viselt kincsemért, akit soha el nem hagyok magamtól, akit fölnevelek, amíg az atyját visszanyeri, aki miatt eltűröm a világ üldözését és minden kínszenvedést, ami a jövőben rám vár.

— És nem fogod védelmezni tiszta igazságodat?

— Lehetetlen azt tennem. Hogy az én átkozott becsülete mért annyi fogoly hazafinak súlyosítsam meg a láncait, tetézzem a szenvedéseit, elveszítsem a jóltevőjüket, az angyal szívű embert, aki egyedüli jóltevőm volt s a jövőben jóltevője

fog lenni a szenvedő férjemnek! Nem! Inkább vesszen oda a becsületedem! Le a fejemről, te meggyalázott csepesz! Hozzák helyébe a tollkoszorút! Megyek a templomajtóba ekléziát követni!

Azzal letépte a fejéről hitvesi főkötőjét, összegyúrte a két kezével, földre dobta, s a lábával rátaposott.

Az ősz lelkész fölvette az összegyúrt fejkötőt, kiigazította a csipkefodrait, s visszatette azt a leánya fejére.

— Nem fogsz ekléziát követni. Nem tollkoszorú, de töviskoszorú fogja ékesíteni a fejedet. Ha fájni fognak a tövissei, arra gondolsz, hogy az idvezítő is töviskoszorút viselt a fején, mikor a világ megváltójává lett. Mások javáért szenvedni boldogság.

Viola e szavakért megcsókolta atyjának a kezét.

— És most eredj haza nyugodtan, őrizd magad minden fölindulástól, hívass tudós asszonyt, aki ápoljon. Én megőrzöm a titkodat.

— Megengeded, hogy minden reggel eljőjsek a templomba imádkozni?

— Ha ez a te lelkednek könnyebbségére szolgál.

— Hiszen csak az Isten tudja és az atyám, hogy miért imádkozom.

— Egyelőre csak az életért. A jelenért és a jövőöért.

— Tarthatok egy szentképet a szobámban?

— Kánonaink nem tiltják. Mit ábrázol?

— Krisztust, amint a vállán hordott keresztfa terhétől összeroskad. Aláírva e sor: „Isten csak a saját fiára tett nagyobb keresztet, mint aminőt elbírt.”

— Hogy került ez a te kezédbe?

— A férjétől elvált anyósom feledte itten.

— Az ő keresztje még súlyosabb volt.

— Én sajnálom ezt a nőt.

— Méltán, mert sokat szenvedett.

— Üres képrámája most már az én örököm.

- A lelkipásztor egy atyai csókban adta áldását a leányának.
- Isten erősítse meg a te szívedet.
  - Mindennap látni fogsz templomi székekben, amíg egyszer csak eltűnök majd előled.
  - A keresztapa én leszek.
  - A közvéleménnyel dacolva, a férjem nevét fogod atyául beírni a matrikulába?
  - A törvény is azt parancsolja.
  - Ha fiam lesz, kereszteld őt Deodátnak. Majd ha eljön az ideje, nevezheti magát „*börtön virágának*”.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

A GOLGOTA

Ettől a naptól fogva megkezdődött a szegény asszonynak a Golgotája.

Más nőnél úgy híják e sorsot, hogy „Istentől megáldott”, nála úgy hitták, hogy „embertől megátkozott”

Mindennap elment a templomba: láthatta a gyülekezetet. Beszélhettek róla, szörnyűködhetnek fölötte.

Akadtak jóakarói, tapasztalt asszonyok, akik odasompolyogtak hozzá, adtak neki tanácsokat. Angyalcsináló, embergyilkoló tanácsokat, amiknek követésével a nagy botrányt ki lehetne kerülni. Iszonyattal utasította el azokat magától.

Egyszer csak elkövetkezett a válság. Egy szombaton Viola elmaradt a templomból. Vasárnap délelőtt aztán keresztelő volt a templomban. Fiúcskát keresztelt a pap, Deodát nevet adott neki; a keresztanyja Galliáné volt, ki a keresztvízre tartotta.

Nagy zúgás, suttogás keletkezett a gyülekezetben.

Ez a gyermek már viseli a vállán a keresztfát.

Halálos bünt hozott magával a világra: azt, hogy született.

Viola tudta jól, hogy ő ezzel ki van rekesztve az emberi társaságból, hogy mindenki követ dob rá. Nem fogja többet tisztességes ember a küszöbét átlépni, a nevét gúnyra fogják emlegetni.

És ő mégis boldognak érezte magát: az anyai öröm elnyomott minden fájdalmat. Nem érezte a szegénypírt az arcán, nem fáj a fejére hullott kövek sebzése. Az a kis bölcső a benne fekvő angyalkával kárpótolta az elvesztett világért. Semmi

másra nem volt gondja, mint ennek az édes gögicselésére. A világ átkait csak sejtette, de nem hallotta; hanem ennek a szívéből szakadt teremtsének minden hangját megértette már, s teste-lelke ezzel foglalkozott. Isten ajándéka volt az: vigasztaló üzenet az égből; ha azt a keblére ölelte, meg volt védve minden búbanattól.

Az atyja ellátogatott hozzá. Vidám hangulatban találta. A kicsikének herbatét főzött, amit a tudós asszony ajánlott. Mikor az arcaik egymás mellett voltak, úgy összcillettek.

Emília is odajött a betegágyához, és segített neki az ápolásban.

— Nem zavarom kegyeteket? — kérdezé.

— Nem titok, amit hoztam, bár súlyos üzenet, amit át kell adnom — mondá a lelkész. — A jótékony nőegylettől kaptam egy hivatalos levelet, melyben azt tudatják velem, hogy a leányom nevét kitörölték a választmányi tagok lajstromából, s visszaküldik hozzám az ezerforintos alapítványát, rám bízva, hogy azt neki kézbesítsem.

Viola nevetett, mikor a küldött levelet átvette az atyjától.

— Mármost egyenesen a jofestadt térparancsnoknak fogom küldeni az összeget, hogy fordítsa az államfoglók javára. Nincs semmi baj. Köszöntetem az előkelő hölgyeket.

— Egyéb kézbesíteni valóm is van ennél a háznál —, monda a lelkész, s a kabátja zsebéből kihúzott egy csomó levelet.

— Ezeket a leveleket a postás odahozta énhozzám. Hat levél. Úgy látszik, valamennyi összebeszélés folytán íródott. Így vannak címezve: „A Szent Léleknek Markóczfalván”. A postás azt gondolta, hogy legjobb lesz, ha ezeket a leveleket a papnak kézbesíti. Annak tudni kell, hogy kinek az adresszére szólnak. Kitaláltam az istentelen tréfát. A szentírást paródiázzák ezek a cudarok. A címzés maga is blaszfémia. Ezek mind Zentai Amadénak szólnak.

— Kérlek, Emília, keresd fel Amadét, ha itthon van, s hídd be hozzám — szólta Viola.

Emília visszajött Amadé kíséretében.

A fiatalember mély bókkal üdvözölte Violát, aztán a bölcső fölé hajolt, s az új ember szemébe nézett, aki bátran visszaneézett rá, s azt mondta: „bá bá”, ami annyit tesz, hogy „bácsi”.

Mert az újszülött embervakarcs már hatvannégy szót hoz magával a világra, amit senkisem tanított neki: bibi az, ami fáj; csecse, ami tetszik; bebe, amit megvet; cici a szopás; boti a fej; bábó a láb; kacsó a kéz; tente az alvás; táttá azt teszi, hogy elment, akit hív; tütü az ital; mámmám a tápszer; nyanya az anya; nenne az idegen nő. Ki tanította ezt neki odaát, valahol az ismeretlen világban? Mért nem téveszti össze azt, hogy „bábá”, azzal, hogy „papa”?

Azután kezét csókolt Amadé a papnak.

— Nézze, édes felebarátom — mondá a pap —, ilyen ostobaságokat küldöznek hozzám. Én azt hiszem, hogy ezek önnek szólnak. Vegye által.

Amadé általvette a leveleket.

— Ismerem a tartalmukat. Pasquillok. Mocskos fescenninák. Kapok a saját nevemre címezve is mindennap ilyeneket. Ez a specialitása a magyar társaséletnek. Névtelen levelekkel halálra sértegetés.

A kandallóban lobogott a tűz.

— Megengedi méltóságod, hogy a leveleket olvasatlanul a tűzbe dobjam?

— Sőt kérem.

— Mindennapi multságom ez nekem — monda Amadé felegyenesedve egész daliás alakjában. — Ismerem a boszorkánykonyhát, ahol ezt a mérget főzik. Még most nem bírom azt megsemmisíteni. Adatokat gyűjtök. Ismerem a célját a rosszakaróinknak. Tele akarják a világot kiabálni azzal, hogy én vagyok e család megrontója. Rágalmaikkal arra akarnak rákényszeríteni, hogy futva fussak ebből a kastélyból, melyet bűnömmel bemocskoltam. — De nem fognak célt érni. Én nem futok el innen mind e rágalmak miatt; hisz eltűnéssel csak elismerném a nehéz vádat. — Szemébe nézek a rágalmazó

világnak, s amivel tartozom, azt híven teljesíteni fogom. Megvédelmezni e ház asszonyát, a legnemesebb nőt, akit valaha e világ látott. Itt maradok, szembeszállok az egész fergeteggel, amit ellene támasztanak, s majd tapasztalni fogják, hogy ha megszűnt már Magyarországon minden jog, egy még megmaradt: az ököljog; s ha meg tudtam védeni tiszteletem tárgyát a dúvad ellen, meg tudom védeni a legádázabb fenevad: az ember ellen is.

Mindenki hallgatott, csak az a kis ember ott a bölcsőben sikongatott vidáman, két kis tenyerét egymáshoz csapkodva. Ő értette ezt legjobban.

Viola kezét nyújtá Amadénak csókolásra.

— Csak a férjem életét meg ne mérgezzék vele.

— Pedig nagyon törekesznek rajta — szólt Amadé; — de a fogházi fegyelem útját állja. A térparancsnok minden levelet, amit a fogolyhoz intéznek, elébb maga elolvas, s ha annak a tartalma nyugtalanító, félreteszi.

— Jó szerencse, — mondá a lelkész —, hogy jelenleg cenzúra uralkodik a sajtó felett. Minden rosszban van valami jó. A cenzúra kitörli a lapból a családi botrányok híreit.

— Kivált, ha azok politikai háttérrel bírnak — egészíté ki Amadé.

— Én már kitaláltam, mi módon fogom tudatni férjemmel ez örömhírt börtönében. Idéhívatok egy előkelő festőművészt a fővárosból, s lefestetem vele az anyalkámat.

— De az anyja ölében, mint madonna-képet — mondá Amadé.

— És azt küldöm hozzá a börtönébe.

— Az nagyon helyes lesz — mondá a lelkipásztor.

S a kicsike is beleegyezett, azt mondta „csecse”.

Hanem aztán rögtön kiigazítá a véleményét, s azt mondá, „cici”.

Amit az anya rögtön elértett, s kiemelve a bölcsőből csecsemőjét, odavette az ölébe és megszoptatá.

Lehet-e istenibb látvány, mint egy anya, aki szoptat?

A HÁZIPIKTOR

Ennek a fölséges tüneménynek a megörökítéséhez kellett volna egy festőművész.

Azon időkbⁿ pedig még nem volt Budapesten festőkölónia. Mindössze három vagy négy festő rejtőzködött a fővárosban, végzett öregurak, akik nem vállalkoztak arra, hogy messze vidékre elvándoroljanak arcképet festeni.

— Hej, csak a mi Károlykánk volna mostan itten! — fohász-
kodék fel Viola.

— Előkerítem én azt! — fogadkozék Amadé. — Itt kóborol
az a vidéken.

(De hát ki az a mi Károlykánk?)

A debreceni magyar kormánynak tagja volt báró Jósika Miklós, ő vezette a kultuszminisztériumot; maga is hírneves regényíró, nagy idealista. Az ő eszméje volt, hogy minden hadcsapathoz küldjön ki a magyar kormány egy költőt, egy festőt, akik a csatamező eseményeit írásban és képekben megörökítsék. Ezek hisztóriográf címmel és rendes fizetéssel lettek ellátva. Ezt a hivatalt viselte Markóczy Dezső hadcsapatjánál a mi Károlykánk a mi Kálmuskánkkal. Amaz volt a piktor, emez a poéta. A Kálmuska a debreceni lapokat látta el csatateri adomákkal, a Károlyka egy illusztrált Charivarit ékesített karikatúráival.

A poéta komoly, pathószos férfiú volt, a piktor ellenben tréfás, mulatságos gyerek.*

* Még most is olyan tréfás gyerek, még most is fest remek képeket.

J. M.

Aszerint érte őket utól a végzet.

Mikor vége volt a dicső napoknak, a poéta büszkén állt a kemény bírák elé, s bátran és okosan igazolta a működését a szabadságharc alatt. Igazságot adtak neki, fölmentették minden büntetés alól; hanem besorozták közkatonának, s elvitték Lombardiába, ami nem büntetés.

A piktor ellenben praktikus ember volt: nem várta be, hogy kérdőre vonják a karikatúráiért, amikkel annyi osztrák tábornokot tönkre silányított; hanem idejekorán megugrott, nyakába vette a világot, s bujdosott egyik faluból a másikba. Mindenütt vendégszerető házakra talált. Élénk kedélye megszeretteté. Egy vacsoráért egy egész társaságot lepingált, s aztán ha vette észre, hogy a szemfüles hatóság nyomában van, a neve megjelenik a statáriumtáblán, akkor nem búcsúzott senkitől, hanem odább szökött. Bebarangolta már a Bükköt, a Tátrát. Egyszer a rendőrbiztos meg is csípte: vacsoránál találta: szerencséjének tartotta, hogy kézbesítheti neki a hadbírótság ítéletét. A karikatúráiért elítélték harminc napi állami fogságra.

— Harminc nap, az sok! — mondá Károlyka, s azzal zsebre dugta a hadbírótság ítéletét. — Részemről a szerencse, mondá a rendőrbiztosnak, *mindjárt jövök, csak más csizmát húzok.* — Azzal átment a szomszéd szobába, s ott olyan alaposan váltott csizmát, hogy kilépett az ablakon, s úgy eltűnt, hogy nem hagyta hátra a lakcímét. Úthették már bottal a nyomát!

Majd bizony egy piktor fogja magát becsukatni harminc napra egy dohos börtönbe, akinek éltető eleme a szép szabad világ.

Azóta folyton bujdosott. Persze, hogy senki sem üldözte. Az ilyen kisebbfajta rebelliseket hagyták futni.

Amadénak könnyű volt a szökevény piktorra rátalálni. Forradalmi pajtás volt. Elcsípte, odahozta Viola kastélyába, fényes jutalommal és jó étellel kecsegtetve.

Egyszerre megértette a helyzetet Károlyka. Hisz ez éppen

neki való menedék: egy elátkozott kastély, melyet semmi vendég nem látogat. Készséggel fogadta a kondíciót. El hagyta magát raboltatni Amadé által, s amint a lábát betette a kastélyba, egyszerre vidám élet költözött a házba. A Károlyka tele volt bohókás élményekkel, amiket oly jóízűen tudott előadni.

Ezekben a válságos napokban, amikor az egész világ igyekezett Violát sértegetni, ez az egy fiú folytonos derűtségben tartá az egész házat. Délelőtt rajzolt, festett; elébb nagyobb méretben festé le Violát kisedével, azután miniatűrben, medaillonban hordozható képet. Remekül sikerültek. Délben aztán ebéd fölött mulattatá az egész társaságot: ki nem fogyott az adomákból. Még Csacsinát is megnevezteté.

— De ugyebár, Károly öcsém — mondá Flórián úr —, ezeknek a históriáknak fele is hazugság?

— Fele? Hát aztán a másik felével mit csináljak? Hiszen hazudni csak kötelesség. Aki igazat mond, azt megverik. Festőnek, poétának hivatása a hazudás.

— Nem merek vele disputálni, mert még lefest — mondá Flórián úr.

Azt úgyis megtette. Egész halommal állt már az asszonyok fiókjában Flórián úr mindenféle torzképe.

Különösen politikai hírek kifundálásában bírt a Károlykánk kifogyhatatlan talentummal. Azok között legtöbb elhívókra talált az ázsiai ősmagyarok legendája. A híres ázsiai utazó Reguly, a misszionárius Gützlavval szövetkezve, fölfedezte az ősmagyarok hazáját Kínában, akik otthon maradtak, midőn Álmos fejedelem magyarjai kiszakadtak közülök, Etele örökségét keresni. Azóta felszaporodtak tízmillió főre. Mostani fejedelmük Oldamúr. Ez, amint meghallotta, hogy elszakadt rokonait leigázta a barbár német, rögtön elrendelé, hogy ötszázezer ősmagyar fegyverbe öltözzék, s induljon el a magyarok felszabadítására. Már erősen közelítenek.

Flórián úr kinevette a Károlykát ezzel a mesével.

— Messze van az, Károly öcsém, nem lehet onnan ide-
lovagolni.

— Nem lóháton jönnek azok, hanem léghajón. Ők már feltalálták a repülés titkát. Onnan a magasból lövöldöznek, nem puskával, ágyúval, hanem villámsugarakkal. Senki sem bír nekik ellenállni.

No már ennek Flórián úr sem tudott ellenállni.

Mindennap tudott a Károlyka valamely örvendetes hírt szélnek ercszteni, amivel Flórián urat agyonbosszanthatá. S ő maga szentül hitte, amit hazudozott.

Ezalatt elkészültek az arcképek. Mindenki el volt ragadtatva a hasonlatosságától.

De mármost ezeket el kellene küldeni Josefstadtba a fogoly Markóczynak. Hogy lehet ennek kitalálni a módját, hogy útközben el ne sikkadjanak?

— Semmi sem könnyebb annál — mondá Károlyka.

— Elviszem én magam, s személyesen átadom a patrónusnak.

— Te viszed el? — mondá Amadé — de hát hogy jutsz te be a jofestadti államfogházba, miféle ajánlat mellett?

— Nem kell nekem oda semmiféle ajánlat: megvan a jussom hozzá. Itt van a zsebemben a haditörvényszék ítélete, melyben harminc napi állami fogházra vagyok elmarasztalva: most odamegyek, jelentkezem, s leülöm a harminc napot.

Mindenki helyeselte az ötletet. Ez az igazi Columbus tojása.

— Ott is jó társaságban leszek. Valamennyi fogollyal mind megismerkedem, s ezer anekdotát gyűjtök össze tőlük. Abbul megélek egy esztendeig. Lefestem az arcképét a térparancsnoknak, a porkolábnak, meg a leányának, akit már ismerek a Zsófi néni után. Azokat mind meghódítom. Aztán lefestem a Dezső bácsit, meg a Sándor bácsit, s a képeiket, mikor elbocsátanak, hazahozom.

— Óh, az Isten áldjon meg érte — mondá Zsófi, s két tenyerébe fogva Károlyka fejét, összeviszsa csókolá.

Violának sok mondanivalója lett volna Károlykához: de

azt mind elhallgatta. Még csak üdvözlő köszöntést sem bízott rá a férjéhez. Hisz enñek most, a világ ítélete szerint, a feleségét gyűlölnie kell.

A hebehurgya fiú azonban túljárt az úrnő gondolatain.

A piktoroknak, poétáknak a lelke, mikor a költészetet keresi, véletlenül, ösztönbül meglátja a valót.

— Meglátja, madonnám — mondá Violának, mikor mind együtt voltak az asztalnál —, miket fogok én elhíresztelni a világban, ha a börtönből előkerülök: hogy az én imádott asszonyom a megfelelő időben látogatóban volt a férjénél a josefstadi börtönben a kormányzó engedelmével, ami mindent megmagyaráz.

— Az Istenért! Ne tegye azt! — kiálta fel Viola.

— De bizony azt teszem.

— Ön nem is sejti, hogy micsoda rosszat fog ezzel tenni.

— Magamnak igen. Engem minden házból ki fognak ezzel a hírrel dobni, a vénasszonyok a szemem közé fognak ugrálni; de hát az nekem tetszeni fog. Azt fogják mondani, hogy hazudom. Ki hiszi el, amit én mondok. Hisz az mind költemény, fantázia. Pedig ez az egy igaz lesz.

(De hát használ az valamit, ha egy országos hazug mond igazat?)

Csacsina úr mérgesen hagyta ott az asztalt, magában gondolva: „Ez a szeleburdi kölyök még helyrerontja azt, amit más olyan jól elrontott.”

Ő már előkészíté az útját a megindítandó válópernek, házasságtörés alapján, a férjhez küldött levelei által. Csak annak a meghatalmazására várt.

Károlykát hagyták útjára menni.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

A NŐ, AKI ÚT

Violára nézve elkezdődtek az üldöztetés napjai. A névtelen levelek után azt gondolták ki a vidék úrhölgyei, hogy összebeszélésre naponkint ott hajtattak el a hintóikkal a Markóczy-kastély előtt, valóságos korzót tartottak előtte, a kastély előtt feltartották a napernyőiket, hogy az ablakokra ne lássanak. Viola nem mehetett ki kocsikázni, csak késő este felé, nehogy összetalálkozzék a hajdani barátnéival, akik most megvetésüket tudatják vele. És ugyanazok a hölgyek, mikor úri fogatuk a jószágigazgató ablaka alatt robogott el, azt tüntetőleg köszöntették, napernyővel, kendőlobogtatással.

És Violának mindezt némán tűrnie kellett.

Ki küzdhet női ellenségekkel szemben? Ami mérget a nő kever, azt meg kell inni az áldozatnak.

A jószágigazgatótól sem szabadulhatott meg. Ha az elhagyja a kastélyt, minden rágalom igazsággá lesz megpecsételve. A magára maradt házat bűnbarlangnak fogják kikiáltani. Erre a kiállhatatlan ábrázatra szüksége van az elkárhozottak.

Mi vigasztalást tudott neki adni a két barátnője, akik maguk is szerencsétlen teremtesek? Egyedüli menedéke az a kis bölcső volt. A gyalázata is az volt.

Ilyen volt az élete. S milyen hosszú lehet még ez az élet!

Amíg a börtön ajtaja megnyílik, amiért annyian imádkoznak.

Messze van az ég: mire az imádság oda eljut.

Egy kora délelőtt aztán valami rendkívüli esemény történt: egy urasági hintó hajtattott be a Markóczy-kastély udvarán. Belőle egy úrnő szállt ki, aki egyenesen felhaladt a lépcsőn,

szót sem váltva a cselédekkel: úgy látszott, hogy tudta itt a járást: csak azt kérdezte, hogy itthon van-e a méltóságos asszony. Viola eléje jött: rendkívüli szerencse volt rá nézve egy úri látogatónő.

Ismeretlen volt előtte az arca.

A vendégnőnek keserű mosoly villant át az arcán, mikor megszólalt.

— A nevem Markóczyiné. Én vagyok a férjed anyja.

Viola e szóra keblére borult a nőnek, s megcsókolá az ajkát.

— Nem ismertél rám? Sohasem láttál? — rebege a nő.

Viola nem tagadhatá, hogy úgy van.

A régi nő még most is szép volt. Karcsú, magas, telt idomokkal. Egyike azoknak a szerencsés alakoknak, akik fölött nyomtalanul futnak el a viszontagságok, nem vonnak arcaikra barázdát, szemeik megtartják a régi varázst, s arcuk pírja nem mesterkél: kedélyük derült és dacos. Dús hajzatába még egy ősz szál sem vegyült.

Az anyós gyöngéden megveregeté menyének a hátát.

— Régen voltam itten. *Azóta* sohasem. De hát most csak el kellett jönnöm, hogy meglássam az én kedves kicsikémet, az én unokámat.

(Hát van még valaki a világon, aki ezt a gyűlölt teremtetést kedves kicsikéjének nevezi?)

— Mostan alszik.

— Akkor nem háborgatjuk. Várunk, míg neszt ad magáról. Hozass be addig eleven parazsat és egy pohár vizet.

Viola csengetett a cselédnek: ő tudta már, hogy mire való az.

Az ilyen összeérő szemöldökű nőről, minő a nagyanya, azt suttogja a babonás paraszthit, hogy az megveri a szemével a kisgyermeket. E rossz szem verése ellen szokás ójtott vízben megmosni a gyermek orcáját.

A két nő leült egymás mellé a pamlagra, kezciket egymásba téve.

Sokáig nem találták ki a kezdő szót, amivel megkezdjék a beszédet.

Végre az éltes hölgy megszólalt: — Egyedül vagy-e a háznál?

— Van két jó barátnőm, akik szeretnek.

— Azok is szerencsétlen nők, akiknek nincs a világból egyebük, mint a szenvedés és a fájó emlékezés.

— Van gyermekem, akit szeressek.

— Ez a szeretet a bűnöd, amiért elítélnék. Ne szégyeld, légy rá büszke. Én is az a nő vagyok, akit az egész világ elítél, megtagad. De én nem viselem azt báránnytürelemmel. Ha ütnek, én visszaütök. Fullánkom van, szúrok; szarvam van, öklelek. Mindenkinek van fájó része, s én ismerem mindenkinek a bibéjét. Csak a kisujjammal érintem, s elhallgat, elbújik. No, hát idejöttem hozzád, hadd legyen egy rossz tanácsadód. Megtűrsz-e a házadban?

Itthon vagy benne.

Voltam egykor. Nagyon régen volt. Egy napot sem kívánok abból az életből vissza. De hogy most itt lehetek, annak örülök nagyon. Majd meglátod, milyen nagy öröm a világon bosszút állni.

A kis ember megszólalt az oldalszobában. Arra mindkettőjüknek át kellett menni. A gyermek toalettet akart csinálni. Abban segíteni kellett a nagyanyának.

Psz! Nem szabad gyermeket dicsérni! Attól megbetegszik. Inkább azt kell neki szemébe mondani: „hch, te csúnya!” Majd csak az anyának mondja azt el a nagyanya, hogy mit látott az unokáján. Szakasztott olyan, mint az ő fia volt, a Dezső, ilyen idős korában. Mi lesz belőle, mire megnő?

Ne beszéljünk erről. Az anya gondoskodott róla, hogy elhallgattassa a sivalkodó porontyot.

— Nem kell annyit csókolgatni: néha rá kell tapsikolni, mikor rosszakodik, attul iperedik a gyerek.

A kibékített gyereket aztán rá lehetett bízni a dajkára, aki értett a danoláshoz.

Emília és Zsófi is odakerültek a gyerekszobába, s itt kölcsönösen megismerkedtek a nagyanyával. Örömük igaz volt. Mentül több szerencsétlen nő van együtt a háznál, annál erősebb a vigasztalás. S ez a legszerencsétlenebb, mert ez nemcsak vádolva, de elítélve is lett. Ki tudja, igazságosan-e?

Viola valamit súgott a két barátnéjának, mire azok elhagyták a szobát.

— Tudom, mit súgtál a barátnőidnek — mondá neki az anyósa, mikor visszamentek az elfogadóterembe. — Szeretném, ha bizalmas volnál hozzám, s a nevemen szólítanál. Mária vagyok.

— Azt tudom.

— De kiejteni nem hallottad soha. Ezt a nevet átok-szitok mocskolja be ennél a háznál.

— Nem említik.

— Mikor beléptem hozzád, meglátszott az arcodon, hogy idegen vagyok rád nézve: sohasem láttál. Ebből megtudtam, hogy az arcképemet kidobták a családi címerteremből.

Viola hallgatással válaszolt.

— Vezess oda.

Violának teljesíteni kellett anyósa kívánságát. Pedig az a látvány fájni fog neki.

— Ne kímélgess: nem fáj nekem már semmi.

Azonban túlbecsülte a lelkierejét. Az az üres ráma nem lepte meg: arcképének eltávolítása még az elvált férjének az intézkedése volt; de az a három levél, mely az üres keret hézagaiba volt dugva, felbontatlanul: ezt már a fia tette. Ez fáj.

Mária leküzdötte nagy nehezen lelki felindulását.

— Még csak fel sem bontotta a leveleimet. Megvetett, nem akart rólam tudni. Most hát ezek a levelek az én tulajdonaim; mert én írtam őket. Visszafoglalhatom.

S az övén függő kis késsel felhasogatta a borítékaikat egymás után. A tartalmat felolvasta Viola előtt.

Az első, a feketepecsétetes, hálálkodó köszönetet hozott Dezsőnek azért a nagylelkűségéért, hogy a válóperben megítélt évi tartásdíj helyett annak a megfelelő tőkeösszegét küldé meg anyjának, s ezzel felszabadítá az újból férjhezmenetelre.

A második levél, a pirospecsétetes, azt tudatta a fiával, hogy találkozott egy rangjához illő kérőjce, ki őt kész az oltárhoz vezetni; de ő visszautasítá a szerencsét. Nem fogja a Markóczy nevet mással fölcserélni.

A harmadik, az aranyporos pecsétű nagy betegség közben keletkezett, melyben Mária arra kéri a fiát, hogy ha meghal, jöjjön el a halotti ágyához, s vitesse el a koporsóját a Markóczyak sírboltjába.

Egyik levél sem lett elolvasva az által, akihez íródott.

Némán eltette mind a hármat a keblébe.

Vannak nők, akik nem tudnak sírni; de vannak nők, akik tudnak nemsírni. S ez két különböző dolog.

Mária annyit tudott volna e percben mondani; de még koránlotta: majd később, ha itt marad, ha egymáshoz törődnek: ha szabad lesz a szíveiket egymás előtt megnyitni, ha megköthetik a kölcsönös frigyet, akkor, akkor!

E percben valaki érkezett a címerterembe. Nem vendég, nem cseléd; bejelentetlenül lépett be.

Amadé volt.

Egymásra bámultak, az ifjú ember és az öregasszony: idegen alakok.

Viola sietett őket egymásnak bemutatni.

— Anyósom, Markóczy Mária; ügyészem, Zentai Amadé.

Most még jobban egymás szemébe néztek:

„Hát ez az?”

„A bűn.”

„A megtestesült bűn!”

Az üres képráma előtt kellett találkozniok.

Végignézték egymást: Néhány percig némán.

Akkor Amadé egyszerre meghajolt Mária előtt, a keze után nyúlt, és azt megcsókolá.

Erre Mária mind a két kezével megszorítá Amadé kezét. Erősen megszorítá.

Ez már szövetség kényre-dacra.

Viola odalépett hozzájuk, s egyik kezét az egyik, másikat a másik vállára tette.

— Anyám itt fog maradni nálunk — rebegé Viola.

— Üdvözlöm e háznál — mondá Amadé.

Most nagy robajjal jött be a terembe a két asszony: Emília és Zsófi. Megtalálták az arcképet a családi kacattárban: nem bízták cselédekre, maguk hozták be a címerterembe. Művészi festmény volt, Rahl híres bécsi festő munkája. Ilyen volt Mária fiatal korában. Még most is hasonlított hozzá.

Mária átölelte a két asszonyt, kik arcképcét előhozták.

Amadé nem engedte másnak azt a feladatot, hogy az arcképet helyére visszailessze.

Viola köszönte azt meg neki.

Merész tett volt! Dacolás nemcsak a világ ítéletével, de a szentszék ítéletével is, mely kiadta pecsétetes okiratban az elkárhoztatását a vádlott feleségnek. Aki ezt a merényletet elkövette, annak az asszonynak a feje fölött is ott függ a vád.

Mindenki örült. Valami varázs vette körül ezt az öreg-asszonyt.

Csak egy ember vadult meg tőle. A jószágigazgató. Csacsina Flórián fel sem jött az ebédhez. Levélben tudatta Violával, hogy ő nem marad meg abban a házban, amelynek címertermébe Markóczy elvált feleségének arcképcét visszahelyezték, s nem ül ahhoz az asztalhoz, melynél ez a nő foglalja el az asztalfőt; hanem beköltözik az üresen álló ispánlakba, s nem avatkozik többet a család belső ügyeibe.

Ez tökéletes siker volt. Viola eleitől fogva tudta, hogy Flórián az esküdt ellensége. Ő a rágalmak kútfeje, melyek

a világba szétrepkednek, minden lépését ellenőrzi, minden szavát följegyzi: adatokat keres bűnös voltának bebizonyítására. És nem tudta kitalálni a módját a tőle való megszabadulásnak. Mint jószágigazgató fenntartója volt a gazdaságának, s abban kifogástalan volt. Vagyonát rendben tartotta. És a mostani kormány előtt *grata persona* volt, ami fődolog. És most ez a régi asszony az egyszerű megjelenésével megszabadítja őt e kízó rémtől. Az önkényt eltávozik a házból.

Most már aztán szabad a világ, senki sem ellenőrzi!

Mária tapsolt örömeiben, mikor egyedül maradtak, s Viola megmutatta neki Flórián levelét.

— Elfutott előlem. Ő volt a megölő gyilkosom, aki élve citemetett. Nem bírta kiállni sírból föltámadt áldozata tekintetét. Óh, ha én azt egyszer teneked elmondanám, miket szenvedtem egykor én ennél a háznál! Hogy éltem keresztül a poklot élő testben! A világ mindig csak az asszonyt ítéli el. Amit a férfi tesz, az nem megy bűnrovásra. Én nem bántam meg semmit. Ha Isten elé kerülök, azt mondom: te teremtettél ilyennek. Te adtad a szívet, te adtad a vágyat. Te kívántad, hogy asszony legyek. Az voltam. Mért nem teremtettél hozzám való férfit? — Nem gyűlölhetem őt, mert fiamnak atyja volt; de minden szenvedésemnek okozója. Durva természetű, erőszakos, verekedő. Garázda társaság tivornyái voltak mindennapi mulatságom, mocskos beszédek, trágár adomák. És ami legelviselhetlenebb egy nőre nézve a férjtől, megalázott mint hitvest, aljas kalandjairól beszélt az egész világ. Hogyne ébredne fel erre egy női szívben az ellenkező indulat, a jogos bosszúvágy? Nem védem magamat az ütésektől: visszaütök. S ki jobb nálamnál? Ezek a képmutatók, akik megosztotk az életen: a férj erre, a nő amarra. Kölcsönös a szabadság. Azoknak megbocsát a világ. De minket, akiket a szenvedés tört meg, bíró elé idéz, elítél, megbélyegez. Én ismerem az egész jó társaságot, s ha egyszer én elkezdek beszélni, az lesz az ítélet napja!

Viola megölelte a régi asszonyt. Ez lesz az ő védelmezője. Az egész ház rendje megváltozott, maga a cselédség is észrevette, hogy van már úrnő a háznál, aki parancsolni tud.

Máriának volt saját birtoka, amit a fiától kapott végkielégítéssel még szaporított. Az első napján az ideérkezésének felajánlotta Violának a nála teendő látogatást.

Látogatást! Ez volt az első, melyben Viola részesült.

Hiszen még kikocsizni sem mert, félve a szembetalálkozó hintók úrnőinek megvető elfordulásától.

És ezúttal, ahány úri fogat keresztezte az útjukat, mind önkényt kitért, s a benn ülő hölgyek nyájasan köszöntek: nem bújtak el napernyőik alá. Máriától féltek.

A harminc nap letelt, mely a piktornak büntetésül volt kiszabva. Károlyka jött, amint eleresztették. Egyenesen Markóczfalvára sietett. Megrakodva jött. A legelső, amit előadni sürgetősnek tartott, volt egy csörgettyű teakfából, melyet Markóczy Dezső maga faragott a kis Deodát számára, s amivel a kis surculus mindenkinek kegyeskedett egy-egy ütleget adományozni. A többi ajándékok azután kerültek sorra: a börtönipar remekei.

Azután következtek a nagy dolgok. Markóczy Dezső arcképe fél nagyságban. Ülő alak, kezében tartja azt a festményt, mely Violát ábrázolja kisleányként. A kép beszél: nem csak azért, hogy híven van találva a megszólalásig; de amit elmond, az is érthető; az apai öröm szól minden vonásából. Aki e képet meglátja, annak fel kell menteni a világtól elítélt asszonyt.

Azután következett a Sándor bácsi arcképe. Ezzel Zsófi lett boldoggá téve. Milyen sikoltozást követett el fölötte!

És azután volt még három lap, telerajzolva arcképekkel. Mindegyiken hat fej. Olyan fejek, melyek már a haláltól lettek megszabadítva: hősei, költői a forradalomnak. Mind a börtön lakói most.

— Hísz ez egy kincs! — mondá Mária. — Ennek nem szabad rejtekben maradni.

— Mit akarsz vele tenni? — kérde Viola.

— Megfordítom a világot. Majd meglátod.

És szavának állt.

Megírta az előkelő hölgyeknek, hogy minő megbecsülhetetlen kincs jutott a Markóczy-család birtokába: a jوسفstadti államfogylok híven talált arcképei. Ezeket sokszorozni kellene: ezekkel aztán hatalmasan lehetne az államfogylok számára megindított pénzgyűjtést előmozdítani.

A siker tökéletes volt. A magasrangú hölgyek erre a hírre kimozdultak tartózkodó helyzetükből, s az úri fogatok, melyek eddig elkerülték a Markóczy-kastélyt, most egymást váltva álltak meg a címeres kapu előtt, s úrnőik a ház úrasszonyának jelentették be magukat.

Az inas Mária lakosztályába vezette őket. Ami természetes volt. A felszólító leveleket ő írta, s itthon volt. Vele végezhetek.

De Viola nem jött ki a maga szobáiból az elfogadásukra.

Azokat a büszke hölgyeket, kik őt soraikból kitörülték, kik alapítványát visszautasíták, nem akarta látni.

Azok hozhattak magukkal fényképészt, sokszoroztathatták az államfogylok arcképeit, egynek kivételével: Markóczy Dezsőével. Hisz az rögtön meghozta volna Violának a felmentetést a gyalázat alól.

Neki kellett ez a gyalázat!

Inkább szenvedjen ő, mint szenvedjenek azok, kiknek úgyis elég súlyos a lánc.

HUSZONHATODIK FEJEZET
A LEGFŐBB RÁGALOM

Egy napon Amadé ünnepélyes látogatást tett Violánál. Feketébe öltözött, s fehér kesztyűt húzott. Látszott rajta, hogy valami nagy dologra készül.

— Mi jó hozza ide?

— Szívbeli ügyben jövök.

— S mennyiben érdekel az engem?

— Önnek a beleegyezése kell hozzá. Én nősülni akarok.

— Azt helyesen teszi. S kit kérjek meg a számára?

— Önnek a védencét, Emíliát.

— Ő beleegyezik?

— Úgy gondolom.

— Ah, tehát önök már megértették egymást? És mindez az én hátam mögött történt, anélkül, hogy én előmozdít-hattam volna, vagy — elronthattam volna.

— Az első fölösleges volt, az utolsó képtelenség.

— Jól van. Én beleegyezem a házasságba, de csak egy föl-tétel alatt, ha önök itt maradnak a kastélyomban, amíg ön a birtokát átveheti a bérlőitől.

— Nekem semmi sem volna kellemesebb. De tessék meg-gondolni, hogy akkor nekem itt kell maradnom éjjel-nappal a kastélyban.

— No, csak elfér ön feleségstül a lakosztályban, mely a jószágigazgató után üresen maradt.

— De annak az embernek a szelleme ott repked most is denevérszárnyakon, s keresztülnéz a falakon éjjellátó szemével.

— Ah! Ön félti a jó hírért? Lássa, én nem félttem az enyimet.

Viola átizent Emíliához, hogy jőjön be hozzá.

Az özvegy nő folyvást mély gyászt viselt.

— Emília — szólt hozzá Viola —, téged el akarnak tőlem rabolni. De én nem adlak oda. Inkább még azt is lefoglalom, aki magáévá szándékozik tenni. Nézd, itt van a vakmerő ember, aki kezedet bátorkodik kérni.

Emília szemlesütve emelé föl a kezét, amit Amadé mohón ragadott meg két kézzel, s csókjaival halmozott el.

Emília visszahúzta a kezét.

— Legyen türelemmel — mondá Amadénak. — Amíg ezt a fekete ruhát viselem, addig én új örömekre nem gondolhatok.

— Várok, míg a gyászév letelik — mondá Amadé.

— Akkor áldásom reátok.

De a gyászruha is eltűri a vigasztalást. Amadé egészen otthonos lett a Markóczy-kastélyban.

Ekkor aztán megindulhatott a legfőbb rágalom. Majd hogy elkövetkezett az egybekelés napja, a kastély ablakai sorba ki voltak világítva késő éjszakáig, s vidám élet hangja hallatszott keresztül rajtuk, akkor lehetett aztán szabad futást engedni a mendemondának. Nem is titok már többé. Flórián egész estéken át elleskelődött a kastély körül, s amit látott, amit hallott, azt mind sietett torzítva, megtoldva, kiszínezve megírni Markóczy Dezsőnek.

Levelei ott rekedtek a börtönfelügyelő fiókjában.

Ellenben kezéhez jutottak a nejétől írott levelek, melyekben Viola az otthon történekről értesíti.

Violának vigasztalásul szolgált az, hogy mások boldogságát láthatta. Az övé volt a legnagyobb kincs, az édes kicsike. A fejlődő gyermek úgy be tudja tölteni a napot. Az anya sohasem unatkozik. Mit mondott a gyermek? Az első szót, mely a világból való. Azt följegyzik, és a többit utána. Aztán négyen is vannak, akik jogot tartanak hozzá. A nagyanya tanítja az első lépésekre: „jár a baba!” A bohókás Zsófi paripa lesz a ked-

véért, s lovagoltatja a nyakán: „gyi cocó!” Ez is egy mondas. Így szól az, akiből huszár akar lenni. Emília árnyképeket mutogat neki a falon, nyulacskát, kacsát. Majd mikor elkövetkezik az emberéletnek első keserves csalódása, amit úgy híznak, hogy „elválasztás”. Amikor az anyát kicserélik a szárazdajkával. Ez a szerep jut a Zsófinak; ő tud komédiázni. A gyermek sír, akaratoskodik, nem akar belenyugodni a zsarnokságba: követeli az élet kútforrását. „Csincs”. — „Táttá!” A Zsófi főz neki drága jó pépeket, és kínálja édes tengerihagyma-szörppel. Nem kell neki: eltaszítja a kiskanalat a szájától, míg nagy kérésre, unszolásra meg hagyja magát etetni. Majd inni is megtanul, csévés edénykéből cukros tejet. Míg egy hét múlva mint kész ember lép be a világba, s bámulatra ragad mindenkit, mikor a kiskanál nyelét ökölre fogva, sajátkezűleg rakja a csészéből a szájába az édes kását. Soha életében ennél nevezetesebb hőstettet nem fog elkövetni.

Esténkint aztán, mikor a házi zsarnok (a gyermek) mély álomba merült: a két anya még fennmaradt, s a félsötétben elbeszélgetett a múlt időkről.

Mária elmondott a menyének mindent, ami vele e háznál történt. Házasságuk eleinte boldog volt. Gazdagok voltak, minden élvezetet megengedhettek maguknak. Hanem a férjnek szenvedélyei voltak, s azokon nem tudott uralkodni. Rossz cimborák közé keveredett. Egyetlen fiúkat gyöngé suhanc korában katonai iskolába küldték, hogy ne lássa otthon a rossz példát.

Aztán beszélt Mária a férjről, akit reggelenkint holtrészegen hoznak haza a lakásába. Ha pedig itthon rendezi a tivornyát, akkor három nap, három éjjel pihenés nélkül folyik a dorbézolás, a trágár beszéd. Félbeszakítja csupán a kártya: ez a munka!

Beszélt a férjről, aki jövedelmét elvesztegeti a kártyaasztalnál, s mikor hitele is elfogy, a felesége ékszerait ragadja magához, s azokat zálogosítja el.

Beszélt a férjről, aki a feleségét hitvesi érzületében megsérti. Nemcsak azzal, hogy ő maga minden csábító szirénnek kész martalékja, akikkel nyíltan mulat; de a legfőbb megalázással, mely egy nőt férje részéről érhet: azzal, hogy árulja a nejét. Ő maga hozza eléje a világfiakat, akik pazarló milliomosok hírében állanak, s alkalmat ad nekik a kísértésre. Mutatja, hogy nem féltékeny.

Hát nincs-e joga a nőnek a megtorlásra?

Viola összehasonlítja a saját sorsát az anyósáéval. S mikor egyedül maradt a termében, a gyermekszobából száműzve, leborult a férje arcképe előtt, és imádkozott. Imáját meghallgatta az Isten.

HUSZONHETEDIK FEJEZET
VIGALOM A FÖLD ALATT

Az idő múlt a nagy imádkozásban. Aki kiejtette a fegyvert a kezéből, mit tehet egyebet, mint hogy összeszi a kezeit és imádkozik?

Már a kis Deodát is megtanult imádkozni. Mi volt a könyörgeése? Az, hogy az Isten hozza haza apát.

Már futni is tudott a kisiú, sarkantyús csizmát is kapott. De apa még mindig nem jött, hogy kis lovackát is adjon a sarkantyús csizmához.

... Egy szép estén nagy vigalmat rendeztek a josefstadti várbörtönben.

A nagy dolgozóműhelyt rendezték be lakomázó helyül. Mind a húsz lakója a szomorú háznak együtt volt.

Hayman úr, a térparancsnok ült az asztalfőn, mint házigazda.

Ízletes volt a lakoma, a boroshordó csapra ütve.

Szabadon folyt a társalgás, a poharak összecördültek, felköszöntők hangzottak, élénk visszhangra találva.

Markóczy Dezső a térparancsnok jobbján ült. Széles jó kedvében volt. Az asztaltársak odajártak hozzájuk, az áldomások után poharat koccintani.

Egyszer Markóczy mámoros kedvében nagy fennhangon ezt a szót ejté ki:

— Hej, ha most mindezt hallaná a *tutma öreg!*

Abban a pillanatban felpattant az ajtó, s ott állt a vigadozók előtt a rettegett kormányzó.

Hej, hogy elcsendesült egyszerre minden lárma.

A hatalmas főúr hallgatózott az ajtón keresztül.

Odalépett feltett kalappal az asztalfőhöz, s megszólalt azon az ingerkedő orrhagyon, amiről oly ismerős volt:

— Ki volt az önök közül, aki azt mondta: „tutma öreg?”

Markóczy Dezső fölállt a helyéről, mellére tette a kezét:

— Én voltam.

— No hát én előhozatom a derest, s olyan ötvenet váगतok önre, hogy még a csillagokat is lerúgja az égből.

Ekkor felállt a helyéről a térparancsnok, s ő állt szembe a kegyetlen zsarnokkal.

— Nem, kegyelmes úr, ön nem fog senkit ez urak közül a megszégyenítő büntetéssel fenyegetni többé; őfelsége, a mi császáruk királyunk, a mai nappal legkegyelmesebben elengedte az elítélteknek hátralevő fogságukat, s amnesztiát adott nekik a múltakért. Itt nincsenek többé államfogylok, hanem szabad urak, az én vendégeim. Uraim! E poharat a mi felséges uralkodónk egészségére!

Együtt hangzó „éljen” harsogott föl rá.

E szóra a kormányzó is lekapta a fejéről a tollas tábornoki kalapját.

Kicsinyeskedéshez volt kedve.

— S kinek a költségére adatik ez opulens lakoma? Hisz itt folyik a bor.

— Nem az állam rovására. Egy nagylelkű úrhölgy küldött a térparancsnoksághoz ezer forintot a megkegyelmezett foglyok hazautazási költségeire.

— Szabad e nagylelkű úrhölgy nevét kérdezniem?

— Markóczy Dezsőné.

— Tehát e nagylelkű úrhölgynek hamarabb volt tudomása a császári amnesztiáról, mint nekem.

— Kegyelmességed is egyidejűleg értesítettett róla. Levelet hivatalból ide küldték a várba, melynek kormányzatával megbízott. Magammal hordom. Tessék átvenni tőlem.

Azzal elővette zsebéből a pecsétetes levelet, s átnyújtá a főúrnak.

A kormánytól jött a levél.

A főúr fölbontotá: arca elsápadt, amíg elolvasta. Feloldották a kormányzói hivataltól, mellékelve volt az a bizonyos kék ív: a nyugdíjat elrendelő.

— Ez hát a jutalmam! — rebegé. Azzal felcsapta a kalapját, sarkon fordult, s eltávozott.

A szabaddá lett foglyok kardala hangzott utána, a magyar himnusz: „Isten áldd meg a magyart”.

Nagy volt az öröm a föld alatt!

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET

A SZÉTROBBANT METEOR

Hiszen ha egy ilyen búcsúlakomával be lehetett volna fejezni a tragédiát!

Az elítélteknek a hátralevő büntetését elengedték kegyelemből. Szabadoknak nyilvánítottak, láncukat levették: súlyos bilincsek voltak. El is hagyhatták a zárkáikat, s ötszáz szerint sétálhattak a vár bástyáin belül. De a várat még nem hagyhatták el.

Előbb be kellett várniok a Bécsből kiküldött kormánybiztos rendelkezését. Elmenni a börtönbül! Könnyű szó! De hová menni?

Ez a földi gondviselés gondja.

Az államhatalom rendeli el, kinek hol kell majd ezután lakni.

A rendőri bölcsesség szerint kinek-kinek ott az illetékes lakhelye, ahol született.

S a josefstadi vár foglyain kívül még százával vannak az osztrák várakban és a magyarországiakban az elítélt s most már felszabadult hajdani nagyságok. Igen: nagyságok a régi Magyarországon, de semmik és senkik az újonban.

A legtöbb közülök vezéri vitézségeért lett elítélve. Katonatisztek voltak. Ezredesek, hadnagyok. Vállrózsa nem vár a számukra. Érdemrendeiket belül a kabát alatt viselhetik. A legtöbb halálra volt ítélve s hosszú, nehéz fogságra meggyelmezve.

De a társadalom minden osztálya képviselve volt a börtöni nevezetességek között.

Volt ott plébános, protestáns lelkész, tábori lelkész, piarista szerzetes, kanonok, esperes, akadémikus, kollégiumi tanár, tábori orvos, bíró, törvényszéki ülnök, bányamérnök, vasúti mérnök, levéltárnok, lengyel technikus, pénzügyminiszteri titkár, színész (magyar és német), lapszerkesztő, poéta, rendőr, nyomdász. És egynehány földbirtokos úr is.

Mindezekre mi vár, ha szabadulnak?

Kinek van otthona?

S akinek van, nem fáj-e rá gondolni? Örülni fognak-e a megjelenésén, mikor betoppán a házba, vagy rémülten riadnak fel, mikor eléjük jön a sírból föltámadt kísértet, akit már elfeledtek?

Boldog az olyan ember, mint a Sándor bácsi, akinek van egy öreg édesanyja, aki meleg szobával, meleg öleléssel várja. Az anyai szív nem felejtett.

De van közöttük egy másik boldog ember is: egy fiatal százados, akire otthon hűséges menyasszony vár. Annak az atyja dicsekedve enlegeti ismerőseinek, hogy az ő leányának a vőlegénye olyan derék ember, hogy most került ki a börtönből.

Ellenben minden fogolytárs aggódva lesi Markóczy Dezső arcvonásait.

Ez olyan okos ember volt, hogy idejekorán eladta a birtokát szabály szerint a feleségének. A birtok tehát megmaradt, a feleséggel együtt; de a család megnövekedett az ő börtönben léte alatt.

Mit fog tenni, ha hazakerül? Gyilkol-e, avagy elbujdosik?

De hát kinek fájjon a más szíve?

Minden egyes szabadon bocsátott hazafinak útitársa volt a nehéz gond.

A kötelezettség, amit az állami rend rájuk diktált, arra kényszeríté őket, hogy születésük helyének megyei székvárosában húzódjanak meg, ahol rendőri felügyelet fogja magukviséletét ellenőrizni.

Hogy miből éljenek meg? Az az ő gondjuk.

Napszámosra mindenütt szükség van, s a koldulás sem tilalmas.

S ha a hajdani honvédezredes az utcán fát fog fűrészelni, s a plébános, az esperes házrul házra fog zarándokolni az alamizsna-kenyérért, az igen jó buzdítás lesz az új nemzedékre nézve, hogyan kell a hazát, a szabadságot szeretni.

Olyan volt ez a börtönből kikerült társaság, mint egy szétrobbant tűzmeteor, melynek minden egyes szikrája külön fénylik még lehulltában sokáig. S minden egyes sziporkának a lehullása egy külön tragédia.

BÖRTÖNI EMLÉKEK

Markóczy Dezsőnek nem kellett várnia a hosszadalmas rendőri intézkedésekre. Ő rögtön elhagyhatta a börtönét: neki volt otthona.

Mielőtt útra kelt volna, kötelességszerűen jelentkezett búcsúvételre a térparancsnoknál.

Szivélyes volt a búcsúvétel.

— Ön igaz barátom volt, valódi jóltevőm. Mindent elfelejtek, amit e szomorú napokban átéltem, csak az ön jóságát soha.

— És ezt már most nem is kell önnek tovább titkolnia.

Markóczy elérte a célzást. Mármost szabad a védelem.

— Én is nagyon megszerettem önt. Nekem hiányozni fog. De vigasztalni fog a tudat, hogy boldog életet fog otthon találni.

Őszinte volt a kézszorítás, az ölekezés, a férfias csók.

— És most még holmi apró emlékeket kell önnek átadnom. Itt vannak mindenekelőtt egy csomagba kötve azok a levelek, melyeket önnek a háza felügyelésével megbízott igazgatója küldött; a foglyokhoz érkező leveleket a börtönfelügyelőnek hivatalból fel kell bontani, s ha tartalmuk veszélyes, félretenni. Én valamennyit visszatartottam. Jobb volt önre nézve. Most utazása alatt előszedheti őket és elolvashatja.

Markóczy közömbösen rejté kabátzsebébe a levélcsomagot.

— Azután megajándékozom önt azzal a bilincessel, melyet ön éveken át e házban viselt.

Ez is drága emlék!

Markóczy megcsókolta a nehéz bilincset. Hű társa volt.

— És azután még egy emléket ajánlok önnek elfogadásra. Egy pár pisztolyt. Sima, lovassági pisztolyok. S hogy hasznukat is vehesse, mellékelem hozzájuk a szabályszerű fegyvertartási engedélyt.

Markóczy Dezső megköszönte ez eméket.

Azzal búcsút vett, és eltávozott.

A térparancsnok lekísérte a börtön kapujáig, ott a fülébe súgá:

— Aztán azon légy, hogy ide vissza ne térj.

— Talán jó kedvemből, látogatóba.

— Fordítsd le magyarra ezt a német közmondást: „Wo man dich gut aufgenommen, sollst nicht bald wiederkommen”.
„Ahol jól lettél fogadva, hamar vissza ne jöjj oda.”

Könnyű volt már tréfálkozni!

HARMINCADIK FEJEZET
A HALOTTAIRÓL FELTÁMADT

Markóczy Dezső, mielőtt börtönét elhagyta, lovas stafétával küldött izenetet a feleségének, kiszabadulása hírével, s jelezte a napot és órát, melyen Markóczfalvára meg fog érkezni. Az a nap éppen vasárnap volt.

Viola e nap délutánjára összehívta minden gazdasági tisztjét, nejeikkel együtt, külön levélben kérte fel Csacsinát a megjelenésre, s az édesatyját személyesen értesíté.

Mindnyájan eljöttek idejére, még olyanok is, akik nem voltak hivatalosak, de régibb ismerősei a családnak.

A termeket virágokkal díszíték fel a kertészek.

A megérkezésnek egész csendben kellett megtörténni. Így parancsolta a hatóság. Semmi küldöttség, bandérium, népcsőtület. Még hintóknak sem szabad az érkező volt államfogyoly elé kivonulni. Az meg fog érkezni postai relais-vel pontban négy órakor délután, s a postakürt fogja jelezni megérkezését.

A címerteremben foglaltak helyet a meghívottak, a mellékteremben várakoztak a szorosabban egymáshoz tartozók.

Idekinn szabad volt a véleménycserélés. Mindenki talál-gatta, hogy mi fog történni a férj és feleség találkozásakor.

Flórián úr vitte a nagy szót.

— Az előrelátható. Markóczy most jön a börtönből. Hozza kezében a nehéz bilincseit, amiket emlékül megtartott. Mikor meg fogja látni a felesége mellett azt a háromesztendős porontyot, azzal a nehéz bilincsel fogja agyoncsapni mind a kettőt. És azután a csábító gavallért, utoljára az anyját, aki protegálta

a bűnös viszonyt. Nagy vérengzés lesz itt! Amilyet még nem látott a komédia-ház. Én meg nem akadályozom.

A többiek sem ajánlkoztak erre.

— Feltűnő dolog — mondá Flórián —, hogy a megérkező családfele elfogadására a tiszteletes nem jött fel a kastélyba, az asszonyságnak az atyja. Ő sem akarja útját állani a büntető igazság kezének.

Egy fiatal uradalmi írnok bátorkodott felvilágosítással szolgálni.

— A tiszteletes izent az egyházfi által, hogy csak az isteni tisztelet után fog feljöhetni.

— Lárifári! Délutáni prédikációt elrebegethi a rektor. Nincs kedve jámbor páternek a mártírok sorába belekeveredni. Van esze. Bűnhődjön, aki vétkes.

Végre ütött az óra, s arra pontosan megharsant odakünn a postakürt. A kocsik megérkezett.

A családtagoknak most rohanni kellett volna ki a szobából, le a lépcsőkön, a kedves visszatérő fogadására. Nem tették.

Ezen mindenki megütöközött.

— Ahá! — mondá Flórián. — Nem mernek szeme elejbe kerülni. Rettegnek sírból jövő kísértettől: érzik bűnösségüket.

Pedig egyszerű magyarázata volt zárkózottságuknak. A hatóság tudatta az úrnővel, hogy két fegyveres zsandár fog a kapuban őrt állani, akik minden csoportos kirohanást az érkező államfogyoly elé meg fognak akadályozni.

Tehát zárt ajtók mögött kellett az érkezőre várni.

Ez így szokás egy jól rendezett államban.

Az ablakot sem szabad kinyitni, s kikönyökölni, kendőket lobogtatni.

Hangzott már a hazatérő lábdobogása a folyosón.

Felnyílt az ajtó.

Belépett rajta az úr.

Nem hozta kezében a súlyos rabbilincseket, hanem egy csomó pecsétetes papírost.

Csacsina Flórián akart első lenni, aki fogadja.

Vesztére!

Amint őt meglátta az érkező, arca lángvörös lett, szemei szikráztak. Dörgő hangon kiálta a szemben állóra:

— Nesze a gyalázatos leveleid, árulkodó, rágalmozó Júdás!

— S azzal az egész levélcsomagot az arcába vágta. — Takarodjál ebből a házból! Majd még leszámolok veled!

E dörgő szavakra gyorsan megnyílt a mellékterem ajtaja, ott volt az egész család.

Legelől Viola, kézen fogva a kis Dódikát.

Dezső odarohant hozzájuk, s legelső volt a gyermek, akit karjára kapott, arcához emelt, csókjaival elhalmozott.

— Te édes angyalom! Gyermekem! Börtönvirágom!

Alig akart tőle megválni.

A fiúcska is átölelte kicsi karjaival apjának a nyakát, s megcsókolta az orcáját, hogy azt gyönyörűség volt nézni, s hogy ő is mondjon valamit, azt petyegé:

— Né! Már sarkantyús csizmám is van.

Azután került a sor Violára.

Dezső gyöngéden, melegen ölelte keblére nejét. S csak annyit súgott neki:

— Te mártírnőm! — A többit elmondták a csókok.

— Mátul fogva nem az többé — mondá biztos, hallható hangon az asszony.

A vendégek bámulata egyre növekedett.

Dezső meglátta az anyját. Nejét karjára fűzve odament eléje, s megcsókolta az arcát.

— Te nőm védangyala! Köszönöm, amit érte tettél.

— Én köszönöm — mondá Mária —, amit ő tett velem.

— Visszahozott régi otthonodba. Most már együtt maradsz lünk.

A meglepetések még mindig nem fogytak el.

Amadé lépett Dezső elé, karján Emíliával, akit e rövid szóval mutatott be:

— Nőm!

Dezső kezét nyújtá neki, határozott hangon mondva:

— Derék ember vagy! Igaz barátom!

Tehát nem „címerem bemocskolója”! Nem „bűnös szerető”, hanem derék ember, igaz barát. Nejének hűséges őre ennél a háznál.

Leghátul maradt a jó Zsófi. Sírt örömeiben.

Dezső tekintete őt kereste.

— Hát te, kedves Zsófi! Nem mégysz az urad elé? Odalenn van a postakocsinál, a bagáziát leszedettni.

— Az én Sándorom is itt van? — kiálta Zsófi. S nem sírt már, hanem sikoltozott örömeiben, s rohant a vendégcsoporton keresztül, jobbra-balra taszigálva, akit útban talált. Bizony azt a zsandárt is a kapufélhez vágta, aki nem akarta neki megengedni, hogy az ő kedves Sándorját megölelje.

Eközben megérkezett a lelkipásztor, tiszteletes Széplaky Ezékiel uram. Azon módon, ahogy a szószékről leszállt, sokrácú reverendájában sietett ide.

— Bocsánat, hogy elkéstem — kezdé mindjárt, ahogy az ajtón belépett. — Nem lehettem itt fiamuram örvendetes fogadtatásán. De urát adom a mulasztásomnak.

Dezső eléje sietett az apósának, s lelkesen megölelte.

— Tudjuk az elmaradás okát — mondá —, a lelkészi kötelesség.

— Több annál — mondta a lelkész —, az apai kötelesség. Ma szabadult fel az ajkam a gyónás titkának tovább őrzése alól. E titokkal leányom, a te nőd, terhelte meg a szívemet, amidőn atyai feloldást kért tőlem azon bűnvád alól, mellyel őt az emberek társasága terheli, meggyónva, hogy egy napot férje börtönében töltött, s ez a nap Istentől meg lett áldva. Erről a börtönben töltött boldog találkozásról nem volt tudomása senkinek, még a hozzá legközelebb álló személyeknek sem. És neki nem volt szabad ezt közhírré tenni, hogy a hatalmasok kegyetlen bosszúját rá ne zúdítsa a szenvedőkre és

azokra, kik a szenvedők ínségét enyhíteni törekeshetnek. Inkább szenvedni kellett őneki magának minden megítéltetést, kárhöz-tatást, gúnyt, csúfondároskodást, amit a világ reá szórt. Ma ezt a szégyent letörültem az arcáról: nyilvános gyülekezetben a szent szószerkről prédikáltam ki az egész valóságot. Tehettem már: a hatalmasok elmúltak, s a szenvedők kínzása megszűnt. Áldassék az Isten!

A jelenlevők mind meg voltak mélyen hatva a lelkész szavaitól, s mikor elvégezte, odasiettek hozzá sorba valameny-nyien, és megcsókolták a kezeit. Viola a nyakába borult és sírt.

— És te ezt mindnyájunk előtt el bírtad titkolni — szolt gyöngéd szemrehányás hangján Mária —, még nekem sem fedezted fel, ami fölmentett volna.

— Nem szoltam, de bizonyosságot adtam. Látjátok ezt a gyermeket a karjaimon: nem hirdeti-e ennek az arca, hogy hűséges voltam az én uramhoz?

— Igaz! Igaz! — zúgák mindannyian.

A tisztartó vállalkozott a vendégcsoport érzelmeinek tolmácsolására. Ünnepestyes meghatottsággal intézé szavait Violához.

— Méltóságos asszonyom! Mi mindannyian vétettünk ön ellen, amidőn nem tudva az igazat, ítéletünkben megtévedtünk. Most bocsánatot kérek mindnyájunk nevében, és lábai elé teszem hódolatunk mirtuskoszorúját.

Azzal ajkaihoz emelé Viola kezét, és alázatosan megcsókolá.

Példáját mindnyájan követték. Előbb a nők, azután a férfiak. A nők a kis Dódinak is kezet csókolnak, aki egész öntudatos méltósággal nyújtogató apró kacsóit a hódolók elé. Viola öleléssel fogadta az asszonyságokat.

Utolsó üdvözlő volt a fiatal írnok.

— Én is jövök kezet csókolni, de nem bocsánatot kérni; mert én tudtam az igazat, hirdetem is mindenfelé: nekem mindent elmondott a piktor, a Károlyka, kár hogy most nincs itt, mikor Josefstadtból hazakerült.

— Hiszen többeknek is elbeszélte azt a piktor: csak hogy annak egy szavát sem lehet elhinni, mert mindig hazudik; de most már a tiszteletes úr ajkairól halljuk, s az szent ige.

— És a méltóságos úr cselekedeteiből látjuk — sipegé a tisztartóné. — Hogy kapta ölébe a fiacskáját.

— S hogy vágta a szeme közé Csacsinának a rágalmazó leveleit! — egészíté ki az írnok.

Erre kezdett csak szétnézni a vendégtársaság, mi lett azokból a levelekből? Már nem heverték a földön.

De a családfőt sem látták sehol, sőt Amadé is eltűnt valamerre.

A tiszteletes megható beszéde alatt senki sem ügyelt arra, hogy az előteremben mi történik.

HARMINCEGYEDIK FEJEZET
A VÉGZETES KIMENETELŰ LAKOMA

Az történt e rövid időköz alatt, hogy Markóczy Dezső meglátta Sándort, ki éppen belépett az ajtón, Zsófit hozva a karján s kezében a pisztolytokot. Hirtelen megfogta Amadé kezét s kivitte magával az előterembe, elállva Sándornak az útját.

— Ne menj most be: ne zavarj a papot. Ráérsz.

Sándor értett belőle.

Majd meg Zsófinak adott utasítást Dezső.

— Édes Zsófi. Ez az egész vendégsereg itt lesz ma nálunk lakomán világos virradtig. Légy gazdasszony: rendelkezéssel szakáccsal, kulcsárral, pincemesterrel: hozasd fel a legjobb borokat. Vigasság legyen ma az egész háznál!

Zsófinak is elég volt ennyi. Rögtön futott, gazdasszonyi küldetését teljesíteni. Eleme volt ez neki.

A három férfi aztán, magára maradván, elkezdett suttogni. Kevés beszéd volt, hamar megértették. Sándor felszedte a fatális leveleket a padlóról, s a zsebébe dugta.

Azzal mind a hárman kimentek a szobából az előcsarnokba, ahonnan hosszabb idő múlva, Markóczy Dezső egyedül tért vissza, a másik két férfi nélkül.

Neje előtt azzal igazolta rövid távollétét, hogy házigazdai feladatait járt foganatosítani.

— Ma a mi kedves látogatóink mindnyájan a mi vendégeink lesznek. Innen reggelig senki el nem megy.

Viola duzzogott is ezért egy kicsit.

Oly hosszú távolszakadás után, egy börtönéből hazaszabadult fogoly talán másra is gondolhatna, mint dínom-dánomra.

Hanem aztán magától rájött, hogy nincs igaza.

Minden családi örömnél előbbvaló a társadalmi szokás. Dezsőnek meg kell mutatnia, hogy a hosszú börtönbenlakás alatt nem felejtette el, hogy ő magyar főnemes, s ismeri a magyar erényt, a vendégszeretetet. Ennek fel kell áldozni a viszontlátás első óráit.

Egy magyar háziasszony tudja ilyenkor a maga kötelességét.

Az éjjeli nagy lakomát megelőzi a délutáni ozsonnázás.

A férfiak a pipázószobában, a nők a kávézóban, akik a dohányfüstöt nem szeretik. Kávén, teán, csokoládén kívül gazdagon megrakott asztal csemegével, körömfaladékkal, hideg sülttel, sajttal, főléséges gyümölccsel, dinnyével, ami mind itthon termett; még az édes likőröket is itthon főzték.

Eközben előkerült a két eltűnt férfi is: Amadé és Sándor.

Sándor csak most jutott hozzá, hogy tiszteletét tegye a háziasszonynál.

— Hol járt ön, hogy oly soká késett?

Sándor pátri megfelelt a nehéz kérdésre:

— A jószágigazgatónál voltam, elkérni a pincekulcsokat.

Ugyanezt mondta Amadé is a maga feleségének.

Dezsőnek csak annyit súgtak mind a ketten:

— Reggel hat órakor.

Pontban az esti harangszóra aztán megkezdődött a vacsora aminőt csak a magyar földön lehet élvezni.

Egyik áldomás a másikat követte, a legelmésebbek Violát és Dezsőt emelték egekig. Éjfélkor hozatta fel az asztalra Zsófi a puncsot. Ekkor a hölgyek elhagyták a társaságot. Azért nem lett ebből asztalbontás. Viola a kisiához sietett, a többi hölgyeket a vendégszobákban várták a vetett ágyak. A férfiak magukra maradtak. A nők közül csak Zsófi maradt ébren, akinek még majd hajnalhasadtakor az elmaradhatlan korhelylevelet kell felszolgáztatni. Beállt az az állapot, amit a régiek „szeretetre-méltó zűr-zavarnak” neveztek: amikor egyszerre mindenki beszél, anekdotázik, egymással ingerkedik, majd rákezd a

maga nótáját danolni, a többiek utána dalolják. Zeng bele az egész ház. Messze kihangzik a Sándor pátri basszushangja. Közben óriási kacaj harsan fel. Bizonyosan a Zsófi emlékezetes audienciáját bocsátá valaki közre. Végre aztán maga Zsófi is nyugalomra tér. A férfiak egészen magukra maradnak bratinázni. A lárma lassankint megszűnik: — Ma már holnap van, mondogatják egymásnak; egyenkint elszökdösnek, míg utoljára üresen marad az ivóterem. Annyira üresen, hogy még Dezső, Amadé és Sándor sem láthatók sehol.

Azok is elmentek.

Mind a háromnak felesége van; de azok hiába vártak a férjeikre; a fényes reggel sem hozta őket elő.

És másnap is hiába vártak rájuk. Délben sem kerültek meg. Mi történhetett velük?

A kapus annyit tudott mondani, hogy a három úr a vendégek eltávozta után kocsira ült és elhajtattott; nem vittek magukkal semmit, csak az Amadé úr takargatott valamit a köpönyege alá.

HARMINCKETEDIK FEJEZET

VISSZA A BÖRTÖNBE

Az asszonyok kétségbe voltak esve. Hová lettek hát a férjeik? Az a kettő, aki most szabadult ki a börtönből, akire itt az édes otthonban ölelő karok vártak, hogy nem sietett örömének virágát tele kézzel szaggatni? Évek óta elnémult csókoknak hangot adni! Mi okuk lehetett rá, hogy híradás nélkül elfussanak: együtt mind a hárman?

A három úr kora reggeli órában a megyei székvárosba hajtattott.

Együtt mentek fel a megyefőnök hivatalos helyiségébe, s a szolgálattevő tiszt által bejelentették magukat a megyekormányzónál.

Scheferik úr derék, becsületes cseh uraság volt: egyike az új rend által behozott idegen hivatalnokoknak. Jóakaratóról volt ismeretes. Megkedvelték már csak azért is, mert ide származása óta megtanult magyarul, ha kissé törve beszélt is a nyelvet. Azonkívül köztudomású volt róla, hogy a denunciationsokat gyűlöli; az árukkodást nem jutalmazza; feladás miatt senkit nem üldöz; ellenben a meggyanúsított hazafit maga figyelmezteti, hogy vigyázzon magára.

A megyefőnök a bejelentett három úr közül legelsőnek Markóczy Dezsőt hívatta elfogadó szobájába.

Mikor belépett, fölkel az íróasztalától, eléje sietett, s kezét nyújtja neki. Markóczy keze remegett, mikor a megyefőnök kezébe tette.

Scheferik úr sietett őt megelőzni.

— Tudom az idejövetele okát. Semmi hivatalos feszesség.

Őn bejelenti, hogy hazaérkezett az államfogságból: hátralevő fogságát elengedvén a legfelsőbb kegyelem. Gratulálok hozzá.

— Ne tessék üdvözölni a kiszabadulásomért, én vissza fogok menni a börtönömbé.

— Nono! Ne beszéljen ön ilyen bolondokat! — szólt hátra-hökkenve a megyefőnök. (Értesítve volt mindazon mende-mondákról, melyeket Markóczy feleségéről híreszteltek, s azt gondolta, hogy valami családi tragédia ment végbe a kastélyban.)

— Én megöltem egy embert — mondá Markóczy.

— Mi módon?

— Párbajban.

— A megölt neve?

— Csacsina Flórián.

Scheferik úr a két tenyerét összecsapta. Ez úgy hangzott, mint egy taps. Még az arca is felvillant. De nagy hamar észrevette magát, s hivatalos feszességgel kérdezé:

— Pisztollyal párbajoztak?

— Igenis.

— Volt önnek fegyvertartási engedélye?

— Itt van nálam.

— Az a másik két úr önnek a párbajsegéde?

— Idejöttek magukat följelenteni méltóságod előtt.

— Ne fárasszák magukat velem. Ha fegyverengedély nélkül használták volna a pisztolyokat, akkor az én hatáskörömbé tartoznék ez az ügy, s ön visszamehetne jofestadi börtönébe állam elleni vétségért. Így azonban az ügy a pesti rendőrség ítélezése alá tartozik, az itteni rendőrség majd jelentést tesz odafenn, s önök meg fogják kapni az idézést. Addig várhatnak. Ön valószínűleg kapni fog hat heti porkoláb-fogságot, de meglehet, hogy a legfelsőbb kegyelem, tekintve a párbaj okát, az alól is fölmenti. Most menjen ön ki a barátaihoz, s mondja meg nekik, hogy siessenek vissza a feleségeikhez. Ne aggódjanak hiába a szegény asszonyok.

UTÓHANG

Elmondtam e történetben mindazt, ami valóság.

A benne szereplő alakokat mind láttam, ismertem.

Hűsz esztendő múlva, hogy a regény befejeződött, én beutaztam azt a vidéket, egy tudós barátom kíséretében.

A tudós családi leveleket kutatott egy történelmi munkájához, én adatokat és helyszíni tájékozást egy regényemhez.

Mindkettőnk szíves kalauza és gazdája volt Zentai Amadé: ő vitt bennünket megyéről megyére a saját kocsiján, s more patrio minden megállási ponton elhelyezett a rokonainál, ismerőseinél.

Zentai Amadé még húsz év után is daliás alak volt. Évek óta özvegyember. Kitűnő jó mezei gazda, a halastavak meghonosítója a felföldön. Amellett országos képviselő is (a szabadelvű párton). Innen a barátságunk.

Szép birtoka tőszomszédságában volt a Markóczy-uradalomnak.

Markóczy Dezsőné is özvegyasszony volt már. Dezső korán elhalt.

Zentai gyakran átlátogatott hozzá, tartotta a rokonságot: Markóczynét „nagyéné”-nek nevezte.

Engem is elvitt hozzá tudós útitársammal együtt, s bemutatót neki, igaz vendégszeretettel lettünk fogadva.

Markóczy Dezsőné még húsz év múlva is szép volt, csak kissé halavány, sohasem járt kinn a szabadban, szobáit rendezte be kertnek.

Kocsira sem ült, látogatásokat nem tett.

Láttam egy levelét egy nőismerőshez, melyben így írta magát alá: „az élőhalott”.

Egyetlen fia, Deodát, már akkor szolgabíró volt, ritkán került haza.

Útitársammal siettünk az időt felhasználni. A tudós előtt megnyílt az érdekes családi levéltár, én pedig Amadéval a régi várromot kerestem föl, amit úti albumomba lerajzoltam.

Útba esett a vadász-leskunyhó is. Amadé itt beszélt el nekem emlékezetes vadászkalandját a medvével.

Azután még lerajzoltam magát a Markóczy-kastélyt is úti albumomba.

Munkáinkat befejezve, együtt ebédeltünk négyen.

A társalgás hol megindult, hol felakadt, az úrnő keveset beszélt. Én ültem a jobbján, s igyekeztem olyan témát találni, amellyel beszédre bírjam. Bal felől ült a tudós, szembe az úrnővel Amadé.

Egyszer a tudós is megszólalt — vesztére. Ismeretes volt a nagy szórakozottságáról. Amadéhoz intézte szavait, ezen kezdve:

— *Kedves nőd!* — s poharát Viola felé emelte.

Amadé elnevette magát, az úrnő arca elpirult, a tudós megijedt. Szerette volna már visszanyelni, amit kiszalasztott.

Ez a két szó elárulta a világ véleményét. Igazolta azt, hogy ez a nő élőhalottnak címezi magát.

Hasztalan minden védelem, minden igazság!

Uralkodók adhatnak az elítéltnak amnesztiát, a világ nem ad kegyelmet soha.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

Ék	Életképek.
é. n.	év nélkül
HhM	Jókai Mór Hátrahagyott Művei. 1—10. k. Bp. 1912. — Börtön virága: 10. k. 1—166.
JCB	a jelen kritikai kiadás <i>Cikkek és beszédek</i> ciklusa
JKK	a jelen kritikai kiadás
K	Kézirat (a Börtön virága kézírata)
NK	Jókai Mór Összes Művei. Nemzeti kiadás 1—100 k. Bp. 1894—1898.
UI	Uj Idők
[ ]	szögletes zárójelben a sajtó alá rendező kiegészítései
<ékszárójelben>	a K-ból Jókai által törölt szöveg

KÉZIRAT, KIADÁSOK

A regény teljes kézirata 1973 őszén — vétel útján — az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került. (Addig csupán a kézirat első sorainak — kiadásunkban az 5 : 1—20 soroknak — facsimileje volt ismeretes. Ezt a UI 1904. máj. 8-i száma a 164. lapon közölte.)

A K Jókai jellegzetes lila tintás kézírása; néhány kisebb beszúrás és javítást fekete ceruzával, utólag vezetett rá az író a K-ra, amelyben egyébként az írás közben, tintával végzett javítások száma is rendkívül csekély. A szöveg folyamatosan fut végig a K lapjainak mindkét oldalán, csupán 3 lap (39—40. lapok és 67 B lap) versoja maradt üresen. A K lapjait Jókai szemmel láthatólag csupán utólag számozta meg, s a számozás során többször tévedett, de azután kijavította a hibát. Ezzel magyarázható, hogy a K lapjainak nagyobb részén kétszeres, ill. háromszoros — de egyaránt Jókai kezétől származó — számozás vonul végig. A végleges számozás szerint a K 208 lapra terjed. Az 1—68. lapokon még csupán egyetlen szám található. (A 66. lap után két, speciális számmal ellátott lap következik — mégpedig előbb a 67 B, majd a 67 A lap. Ez utóbbinak versoja a 68. lap.) A 69. lap sorszámát 72-ből, a 70. lapét pedig 71-ből javította át az író. A 82. és a 85. lapok (a XVI. fejezet vége és a XVII. fejezet eleje) között két — 83. és 84. számokat viselő — üres lap helyezkedik el. A 83. lapon mindössze egy cím olvasható: „A kegyelem előtt.” (Az író — a K tanúsága szerint — két kötetre akarta felosztani regényét. Az első kötet a I—XVI. fejezeteket foglalta volna magába. Lehetséges — bár semmivel sem bizonyítható —, hogy a második kötetnek szánta a 83. lapra beírt címet. Az első kötet élén viszont efféle külön cím nem található.) A K 87—92. lapjait (JKK 70 : 21—75 : 21 sorok) az író eredetileg nyilván kifejejtette a számozásból, majd a 86 A—F számokkal látta el őket, utóbb pedig ezeket a számokat a végleges számokra javította. Innentől kezdve már a K valamennyi lapján többféle sorszám található: a 93—208. terjedő végleges számokat áthúzott lapszámok alá írta be, ill. helyenként korábbi lapszámokból javította át az író.

A fejezetek címe mellé Jókai eredetileg csak a „fejezet” szót írta

be, és későbbre hagyta a sorszámozást. (Úgy tűnik: helyenként magát a fejezetekre osztást és a fejezetcímek beiktatását is csak utólag végezte el.) A fejezetek számozását ugyancsak ismételtelen elvétette: a IX. fejezetet ismét VII.-nek számozta, és a további fejezetek élére szintén téves (rendszerint a helyes számnál kettővel alacsonyabb) sorszám került. Később ezt a hibát az író ceruzával korigálta: így a legtöbb fejezet élén kétféle: egy tintával írt téves és egy ceruzával írt helyes sorszám szerepel. (A XX. és XXXI. fejezetek élén kizárólag ceruzával írt sorszámot találunk.)

Először megjelent az Uj Idők c. hetilap (Szerkeszti: Herczeg Ferenc) 1904. máj. 8.—szept. 25. (X. évf. 33—53.) számaiban, *A nagy költő utolsó regénye* megjelöléssel, 21 folytatásban, az alábbi részletezés szerint:

1. máj. 8. 33. sz. 161—162. Az I. fejezet és a II. fejezet az „Odadugta a felbontatlan levelet . . .” kezd. mondatlall bezárólag.

2. máj. 15. 34. sz. 166—168. A II. fejezet az eml. résztől végig és a III. fejezet az „Előbb elajándékozzátok a parasztnak . . .” kezd. mondatlall bezárólag.

3. máj. 22. 35. sz. 189—192. A III. fejezet az eml. résztől végig és a IV. fejezet az „Egy jó gazdasszony sokat lendít a háznál.” mondatlall bezárólag.

4. máj. 29. 36. sz. 217—219. A IV. fejezet az eml. résztől végig, az V. fejezet és a VI. fejezet a „Harcolni nem való az asszony: de a harcolókat felbuzdítani.” mondatlall bezárólag.

5. jún. 5. 37. sz. 241—243. A VI. fejezet a „Már tudta, hogy az meg van sebesülve . . .” kezd. mondatlall bezárólag.

6. jún. 12. 38. sz. 265—267. A VI. fejezet az eml. résztől végig és a VII. fejezet a „Jó, ha estig elkészülnek vele.” mondatlall bezárólag.

7. jún. 19. 39. sz. 289—292. A VII. fejezet az eml. résztől végig és a VIII. fejezet az „Amikor egy ilyen hadcsapat útnak indult . . .” kezd. mondatlall bezárólag.

8. jún. 26. 40. sz. 313—316. A VIII. fejezet az eml. résztől végig.

9. júl. 3. 41. sz. 342—343. A IX—XII. fejezetek és a XIII. fejezet az „Az a tied.” mondatlall bezárólag.

10. júl. 10. 42. sz. 367—370. A XIII. fejezet az eml. résztől végig, a XIV—XVI. fejezetek és a XVII. fejezet a „Rettenetes nyugalom uralkodott az egész világrészen.” mondatlall bezárólag.

11. júl. 17. 43. sz. 394—396. A XVII. fejezet az eml. résztől végig és a XVIII. fejezet az „Addig könyörgöm, amíg beeresztenek.” mondatlall bezárólag.

12. júl. 24. 44. sz. 414—415. A XVIII. fejezet az eml. résztől az „Ezek a derék asszonyságok . . .” kezd. mondatlall bezárólag.

13. júl. 31. 45. sz. 440—443. A XVIII. fejezet az eml. résztől a „Most dobszó hangzott az udvaron . . .” kezd. mondattal bezárólag.

14. aug. 7. 46. sz. 455—458. A XVIII. fejezet az eml. résztől végig, a XIX. fejezet és a XX. fejezet a „Nyájás arcot próbált fintorítani.” mondattal bezárólag.

15. aug. 14. 47. sz. 479—482. A XX. fejezet az eml. résztől az „A legalkalmasabb meséket adták szájról szájra.” mondattal bezárólag.

16. aug. 21. 48. sz. 503—506. A XX. fejezet az eml. résztől végig és a XXI. fejezet az „A járásbíró aztán csak lezárta a vasládát . . .” kezd. mondattal bezárólag.

17. aug. 28. 49. sz. 528—531. A XXI. fejezet az eml. résztől végig, a XXII. fejezet és a XXIII. fejezet az „Egyéb kézbesíteni valóm is van ennél a háznál.” kezd. mondattal bezárólag.

18. szept. 4. 50. sz. 554—556. A XXIII. fejezet az eml. résztől végig, a XXIV. fejezet és a XXV. fejezet az „Ezt a nevet átokszitok mocsolja be ennél a háznál.” mondattal bezárólag.

19. szept. 11. 51. sz. 579—582. A XXV. fejezet az eml. résztől végig, XXVI. fejezet és a XXVII. fejezet a „Hisz itt folyik a bor.” mondattal bezárólag.

20. szept. 18. 52. sz. 599—601. A XXVII. fejezet az eml. résztől végig, a XXVIII—XXIX. fejezetek és a XXX. fejezet a „Bizony azt a zsandárt is a kapufélhez vágta . . .” kezd. mondattal bezárólag.

21. szept. 25. 53. sz. 623—625. A XXX. fejezet az eml. résztől végig, a XXXI—XXXII. fejezetek és az *Utóhang*.

KÖTETKIADÁSOK

- I. *Börtön virága — A hol a pénz nem isten*. Bp. 1912. Révai Testvérek. (Jókai Mór hátrahagyott Művei 10.) A regény az 1—16. lapokon.
- II. *A börtön virága*. Bp. é. n. [1919] 64 l. Az Érdekes Ujság kiadása. (Legjobb könyvek 33.)
- III. *A mi lengyelünk — A börtön virága*. 1—2. k. Bp. 1932. (Jókai Mór művei. Centenárium kiadás 94—95.) A regény a 2. k. 97—224. lapokon.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

A *Börtön virága* keletkezési körülményeire vonatkozólag csupán néhány adat áll rendelkezésünkre. Valamelyes támponttal maga az író szolgált, amikor az előszó funkcióját betöltő első fejezetet (ebben a regényről mint még csak képzeletében élő, megírásra váró műről beszél) a „Siófok, 1903. júl. 5.” keltezéssel látta el. (Feltűnő, hogy ez a keltezés a HhM sorozatában publikált kötetkiadás szövegében olvasható első ízben, a UI-beli folytatásos közlésből viszont hiányzik.) Így tehát a munka megkezdésének időpontjaként bizonyára ezt a dátumot kell elfogadnunk — annál is inkább, mert Jókai levelezéséből és a korabeli lapok közleményeiből is tudjuk azt, hogy 1903 nyarát Siófokon töltötte. A Vasárnapi Ujság 1903. aug. 30-i száma adott hírt arról, hogy a Siófokon nyaraló író „új nagyobb alkotáson” dolgozik.

1903 júliusából való Jókai egyetlen olyan ismert levele is, amelyben szó esik a *Börtön virágáról*. A boríték nélkül fennmaradt levélen (amelyet az OSzK Kézirattára őriz) a címzett neve nem szerepel, ám a tartalom alapján kétségtelennek kell tartanunk, hogy az író azt kiadójához, Révay Mór Jánoshoz intézte. (Egyébként a regény német nyelvű kiadására, amelynek tervéről a levél beszámol, ténylegesen nem került sor.) A levél szövege a következő:

„Kedves Barátom

Ma itt járt nálunk Jásznigi (Oscar von Krücken) az iránt értekezni, hogy a most készülő nagyobb regényem (*Börtön virága*) német kiadását és lapnál s más kiadónál elhelyezését, a fordítással együtt bizzam ő rá. Mi tudattuk vele, hogy nekem pontosan megtartandó szerződés van Te veled, s annál fogva a külföldi kiadásokat illetőleg is okvetlenül a Te beleegyezésed mellett lehet engedélyt adnom, s csupán a Te Általad fogalmazott és helybenhagyott szerződést lehet aláírnom. Megértette. Nehogy újabb komplikációk szakadjanak fejemre.

Azért kérek, hogy ha Jásznigi elmegy Hozzád, értekezzél vele ebben a felfogásban és biztosítsd érdekeimet. A regényen erősen dol-

gozom, s Augustus végeig remélek vele elkészülni, míg az utolsó lap meg nem lesz írva, kezemből ki nem adom.

Kedves Nőm üdvözetét is magaméhoz csatolva maradok

Siófok 1903 Jul 19 én

igaz barátod

Dr. Jókai Mór

Mikszáth szerint a regény 1904-ben, Nizzában készült el. Mint írja, ez év elején Jókai „Nizzába utazott és csak a tavaszon tért vissza Pestre feleségével és annak családjával. Április 17-én készülődtek fel a hazautazásra, de a vasúti sztrájk miatt csak 25-én érkezhettek Budapestre. . . .” Az utazás „annyira megviselte a hetvenkilenc éves költőt, hogy hazaérve, mindjárt betegségéről panaszkodott s házi orvosa egyelőre influenzát állapított meg. De még kijárt vele, végezte dolgait, apró bevásárlásait, járt a kiadójánál, beszámolva, hogy nem töltötte hiába az idejét Nizzában, megírta »A börtön virága« című regényt és írt egy csomó verset is.” (Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Bp. 1960. 2. k. 181.) Állapota csak máj. 2-án vált aggasztóbbá, de 5-én már végzett vele a tüdőgyulladás.

Mikszáth életrajzát nagyszámú pontatlansága és zavaró tárgyi tévedése miatt erős kritikával kell kezelnünk. Idézett állítása, amely szerint a *Börtön virágán* még 1904-ben, Nizzában is dolgozott volna az író, szintén nem látszik kellőképpen megalapozottnak. Azt, hogy egy ilyen rövid lélegzetű mű megírására csaknem egy teljes évet fordított volna Jókai, még akkor is eleve valószínűtlennek kellene tartanunk, ha a fentebb közölt levél nem szólna az ellenkező értelmű feltevés mellett. Ismerjük továbbá az 1904 első hónapjaiban a magyar sajtóban megjelent híreket, amelyek arról számolnak be, hogy a Nizzában üdülő Jókai *A világ teremtése* címmel ír nagyobb munkát. Ezért úgy véljük, hogy a valóságos tényállást nem Mikszáth sorai fedik, hanem Jókai kiadójának, Révay Mór Jánosnak alábbi kijelentése: „A nyarat abban az esztendőben [1903-ban. O. A.] Siófokon töltötte Jókai, ősszel Pesten tartózkodott, megírta utolsó munkáját, a *„Börtön virága»* című regényt, azután elutazott Nizzába, ahonnan tavasszal hazajött meghalni.” (Révay Mór János: *Írók, könyvek, kiadók*. Bp. 1920. 1. k. 310.)

Az UI szerkesztőségével is már 1903 folyamán meg kellett állapodnia az írónak arra nézve, hogy új művét először a hetilapban fogja publikálni. Az 1903. dec. 27-i számban (IX. évf. 53. sz.) a 615. lapon közölt előfizetési felhívás szövegében ui. a következő mondat is szerepel: „Még a jövő esztendő folyamán regényt közlünk Jókai Mór tollából, amelyben ugyanaz az ifjú tűz lobog, ugyanaz a hatalmas

fantáziát a festi a szívhez szóló képeit, mint a magyar költőfejedlem előbbi műveiben.” Az 1904. jan. 3-i szám (X. évf. 1. sz.) A szerkesztő üzenetei c. rovatban, a 20. lapon még egyszer felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy „Jókai Mórtól meg ebben az évben közöl regényt az Uj Idők”.

Műve kéziratát Jókai feltehetőleg még Nizzába való elutazása előtt (amire 1903. november végén került sor) átadta az UI szerkesztőségének. (Jóval kisebb a valószínűsége annak, hogy ez csak a hazaérkezése utáni napokban, 1904 áprilisának végén történt volna meg.) A lap a regény publikálását nyomban Jókai halála után, már a máj. 8-i — részben az ő emlékének szentelt — számban megkezdte. Úgy hiszünk, hogy a szerkesztőség eredeti szándéka szerint ez csak később — a már régebben megkezdett folytatásos regény közlésének lezárulta után — lett volna esedékes. Minthogy azonban a Jókai halála után kibontakozó országos gyász légkörében az író utolsó befejezett nagyobb munkája a közönség körében nyilvánvalóan különleges érdeklődésre tarthatott számot, a hetilap — érthető módon — nem hagyta az alkalmat kiaknáztatlanul, s azonnal belefogott a közlésbe.

JÓKAI 1880-I FELVIDÉKI ÚTJA

A cselekmény valóságalapjának, a szereplők életbeli mintáinak felderítésére irányuló kutatás azon a nyomon kell hogy elinduljon, amelyet maga az író jelölt meg a regény végére illesztett *Utóhangban*. Jókai itteni utalásait más, rendelkezésünkre álló adatokkal és dokumentumokkal (többek között az író zsebkönyveinek anyagával) összevetve, mind Markóczy Dezső, mind pedig Zentai Amadé modelljének kilétére — sőt egy-két mellékszereplőére is — úgyszólván százszázalékos bizonyossággal mutathatunk rá.

Az *Utóhangból* megtudjuk, hogy azt az asszonyt, akiről Markóczy-né figuráját mintázta, Jókai egy felvidéki útja során ismerte meg. Az út fő célja az volt, hogy egy tervezett regényhez szerezzen „adatokat és helyszíni tájékozódást”. Szokása szerint nem egyedül utazott, hanem egy tudós barátjának és egy szabadelvű párti képviselőnek (a regénybeli Zentai Amadénak) társaságában. Az utóbbi — aki rokonságban állt Markóczy-néval és birtoka is „tőszomszédságában volt a Markóczy-uradalomnak” — vitte el őket látogatóba az immár özvegyi sorban levő és teljes visszavonultságban élő asszonyhoz. „Úti-társammal siettünk az időt felhasználni. A tudós előtt megnyílt az érdekes családi levéltár, én pedig Amadéval a régi várromot kerestem föl, amit úti albumomba lerajzoltam . . . Azután még lerajzoltam magát a Markóczy-kastélyt is úti albumomba.” Az utazás és a Mar-

kóczynéval való találkozás időpontját nem határozza meg közelebről; mindössze annyit mond, hogy azt a regényben ábrázolt eseménysor lezárásától húsz esztendei távolság választotta el.

Jókai azonban nem csupán egyetlen alkalommal tett utazást a Felvidéken. A kutatás eddigi állása szerint négy ízben: 1879-ben, 1880-ban, 1883-ban és 1884-ben járt ott. (Vö. JKK 42. k. 259—63.) További tisztázásra szorul tehát az a kérdés, hogy a regényt inspiráló élmény, a hősnővel és sorsával való megismerkedés e négy út közül melyikhez kapcsolódik. Az utazások lefolyásáról és állomásairól az egykorú sajtó híradásai, valamint az író saját beszámolóí és feljegyzései eléggé pontos és részletes tájékoztatással szolgálnak. Fennmaradtak azok a rajzok is, amelyeket az útjai során látott nevezetesebb tájakról és történelmi épületekről készített: a 18. sz. zsebkönyv az 1880-ban a Vág völgyében tett út, a 21. sz. zsebkönyv az 1883-i Gömör megyei, a 23. sz. zsebkönyv pedig az 1884-i Abaúj-Torna megyei utazás anyagát tartalmazza. (E három zsebkönyv lapjait szinte kizárólag rajzok töltik be, följegyzések csak kis számban találhatók bennük. Nyilván ezért ír Jókai az *Utóhang* fentebb idézett soraiban a magával vitt „úti albumról”). Mármost a továbbiakban látni fogjuk, hogy a regény Markóczy Dezsőjének sorsa és Madocsányi Pál Árva megyei főispán és kormánybiztos életútja között igen szoros megfelelés áll fenn. Ezért az *Utóhang* közléseit az 1880-i felvidéki útra kell vonatkoztatnunk — ennek programján ui. a madocsányi kastély meglátogatása is szerepelt. Már itt — mielőtt még Madocsányi Pál személyével kapcsolatos adatainkat részleteznénk — felhívjuk a figyelmet arra, hogy a helység neve (Madocsány) és a birtokosok családnéve (Madocsányi) között összefüggést a regényben nekik megfelelő fiktív hely- és személynevek (Markóczyfalva, ill. Markóczy) is tükrözik. Erre az eljáráásra más példa is akad Jókai életművében: így *A kiskirályok* c. regényben (amelynek alapanyagát a Szabolcs megyei Kállayak viselt dolgai szolgáltatták) a Tanussyak (= Kállayak) megyéjének székvárosa a Tanusvár (= Nagykálló) nevet viseli. (L. erről JKK 48. k. 346.)

Az író 1880-i felvidéki útja, amelynek egyes emlékeit két évvel később *A pánszlávok földjén* c. cikkében (Nemzet 1882. szept. 1.) idézte fel, aug. 24. és szept. 8. között folyt le. (Az időpont meghatározását elsősorban az teszi lehetővé, hogy Jókai az út folyamán készült rajzaira a dátumot is rávezette. Vö. JKK *Följegyzések* II. 611.) Az a tervbe vett regény, amellyel kapcsolatban az író környezetrajzi tanulmányokat kívánt végezni, kétségkívül a *Szeretve mind a vérpadig* volt — de ez alkalommal (mégpedig éppen Madocsányban) tett szert a *Páter Péter* témájára is. (Az összefüggésre utal a 25. sz. zsebkönyv alábbi, az NK

tervével kapcsolatos bejegyzése is: „*Páter Péter* előszó Madocsányi.” *KK Följegyzések* II. 403. A mű „kulcsát” felfedő előszó azonban ténylegesen nem készült el.) Az úttal az egykorú sajtó nem foglalkozott olyan részletesen, mint az író előző évi, Pozsony és Trencsén megyei utazásával. (Erről l. *JKK* 39. k. 426—35.) Csak néhány, lényegében azonos tartalmú rövid újsághírre (*Pesti Napló* 1880. szept. 9.; *A Hon* 1880. szept. 9.; *Fővárosi Lapok* 1880. szept. 10.; *Vasárnapi Ujság* 1880. szept. 12.) támaszkodhatunk, ám ezek a mi szempontunkból igen értékes információkkal szolgálnak. A *Pesti Napló* közleménye (a Különlélék c. rovatban) az alábbiakról tudósít: „*Jókai Mór a felvidéken*. Jókai Mór pár nappal ezelőtt Andaházy Pált látogatta meg Kolacsinban. Ugyanakkor Andaházy vendége volt Schwarz Gyula jeles tudósunk is. Mint lapunknak írják, a két vendég házigazdájok szíves kalauzolása mellett bejárta a felvidék nagy részét. Andaházy Pálnak Trencsénben, Árvában, Liptóban számos nagy birtoka és tömérdek úri összeköttetése lévén, Jókai útja Andaházy Reismarschallsága mellett egész sorozatává lett az ovációknak Vágújhelyen, Vágbesztercén, Bitsén, Podhrágyon . . . Besztercén — és különösen Rózsahegyen valódi népünneppel fogadták.” (Idézve *JKK* 39. 440—41.) Nyilvánvaló, hogy a közleményben megnevezett Schwarcz Gyula azzal a tudóssal azonos, akiről a regény utóhangja is említést tesz. S amit ugyanezen a helyen a maga Zentai Amadéjáról mond Jókai, az szinte szó szerint egybevág az idézett újsághírnek Andaházy Pálra vonatkozó részével: „Mindkettőnk szíves kalauza és gazdája volt Zentai Amadé: ő vitt bennünket megyéről megyére a saját kocsi-ján, s more patrio minden megállási ponton elhelyezett a rokonainál, ismerőseinél.”

A Madocsányban tett látogatásra 1880. szept. 4-én került sor. Az ott készült, e napról keltezett két rajz — amelyekre a regény is utal — a 18. sz. zsebkönyv 31. és 32. lapjainak rectóját foglalja el. (*JKK Följegyzések* II. 206. A madocsányi kastélyt ábrázoló rajz reprodukcióját l. uo. a II. sz. képmellékleten). Egyébként az útra elkísérte Jókait fogadott leánya (a későbbi Feszty Árpádné) is, aki egyik írásában a madocsányi tartózkodásról is szót ejt: „Első pihenőnk Madocsányban volt Andaházy kastélyában”, itt látták a kolostor romjait, amelyhez a *Páter Péter* meséje fűződik. (Feszty Árpádné: *Regényes utazás Jókai Mórral Felsőmagyarországon*. Magyar Hírlap 1925. febr. 17.) Bár Fesztyné negyvenöt év távolából visszatekintő elbeszélése, amelyben az 1879-i és 1880-i felvidéki utak emlékei keverednek, korántsem teljesen megbízható, az idézett közlést mégis hitelesnek fogadhatjuk el. Szempontunkból különösen figyelemre méltó, hogy Fesztyné Madocsányról szólva „Andaházy kastélyáról” ír. Ha

tévedésére magyarázatot keresünk, a legnagyobb valószínűséggel azt tételezhetjük fel, hogy *Madocsányban* időző vendégek irányában Andaházy Pál látta el a házigazda teendőit. Amennyiben ez csakugyan így volt, úgy Andaházyt szoros kapcsolatnak kellett fűznie a kastély valódi tulajdonosához: özvegy Madocsányi Pálnéhoz. Éppen ilyenek festi Jókai a regény *Utóhangjában* a Markóczy Dezső özvegye és Zentai Amadé közötti viszonyt, és (tudós ismerősének elszólását idézve) azt is érzékelteti, hogy e kapcsolat jellege félreértésekre is okot adott.

Andaházy Pál személyére vonatkozólag pontos életrajzi adatokkal ugyan nem rendelkezünk. (Mindössze azt tudtuk megállapítani, hogy a politikai életbe az 1860-as évek végén kapcsolódott be. Az 1869-i választásokon szerzett először képviselői mandátumot, bal-középpárti programmal.) Annyi azonban kétségtelen, hogy a Madocsányi családdal valóban rokonságban állt. Kempelen Béla család-történeti munkájából (*Magyar nemes családok*. XI. k. 220.) ui. kiténik, hogy édesanyja Madocsányi Mária volt. Minthogy azonban a Madocsányi családnak Nagy Iván által összeállított leszármazásrendjén Madocsányi Mária neve nem szerepel, a Madocsányi Pál és Andaházy közötti rokonság fokát nem tudjuk meghatározni. Egyébként *A budapesti társaság* (Bp. 1886.) c., névtelen szerző (v. szerzők) tollából származó kiadvány — amely lényegében a korabeli magyar társadalmi és szellemi élet notabilitásainak arcképcsarnoka — megemlékezik Andaházy Párról is. „A felvidék Adonisa, leendő Krösusa és jogtudor” szavakkal mutatja be őt, ám adatszerű, konkrét tényeket nem közöl róla. Jókai és Andaházy kapcsolatáról itt a következőket olvashatjuk: „Most látom csak, minő nagy úr vagy te Pali!” Így szólott hozzá Jókai Mór, midőn fenn a magas bérczetetön a Lietáva vár romjai közt pezsgőztette meg e gavallér képviselő vendégeit, és a merre csak a szem látott, és a fül hallott, mindenütt az ő kopói, vizslái csaholtak és az ő egyenruhás vadász legényei kergették a vadat.” (140.) Az OSzK Kézirattára (Fond. V/11) őrzi Andaházynek Jókaihoz intézett, 1880. aug. 4-i dátumú rövid levelét, amelyben kizárólag az író tervezett felvidéki útjával kapcsolatos tudnivalókról esik szó.

Az 1880-i felvidéki út és közelebről a madocsányi látogatás emlékét *A lélekidomár* c., 1887/88-ban írt regény egyik epizódja is őrzi. A mű hőse, Lándory Bertalan hűséges segítőtársával, Kalthahn Péterrel a lietavai várromok közé elrejtett Traumhold-féle kincsek felkutatására indul. „Visszaemlékezett rá Lándory, hogy amikor először járt Lietava romjait megtekinteni, éjjelre a radnai várkastélyban volt szállva. A nagy, tízezer holdnyi uradalom erdősége közepett fekszik a nevezetes várrom, s ez tulajdona a radnai földesuraságnak. A bir-

tokos úrnő, egy a szabadságharcban kiváló szerepet vitt kormánybiztosnak az özvegye, ki ősi kastélyában a világtól teljesen elvonulva él: magáról sem ad hírt, a másokét sem adja tovább.” (JKK 51. k. 169.) Lándory tehát ismét felkeresi Radnát, és Kalthahnnal együtt a kastélyban száll meg. (Följegyzéseinek tanúsága szerint Jókai is előbb Radnán fordult meg, majd innen rándult át Lietavába. A radnai kastélyt ábrázoló rajzán ui. dátumként aug. 31. szerepel, a Lietavában készült rajzok pedig szept. 1-től vannak keltezve. Vö. JKK *Följegyzések* II. 205.) „Az özvegy úrnő most is egyedül volt, mint mindig. A környék lakossága is csak jótékonyágáról tudja, hogy él. Maga is kivételes lény. Az egész élete cselekvő jóság és tűrő szenvedés.

Az úrnő nagyon örült, hogy Lándory ismét meglátogató. Ritkaság az ő hajlékában a látogató; kivált az olyan, aki másodszor is eljön.” (JKK 51. k. 171.)

Aligha lehet kétséges, hogy az idézett sorokban felvillanó nőalak — a „tűrő szenvedés” példaképe — a *Börtön virága* Markóczy Dezsőnéjével (azaz voltaképpen özvegy Madocsányi Pálnéval) azonos. (Lakóhelyeként nyilván azért jelöli meg Radnát az író, mert a cselekmény szempontjából Lietavával szomszédos várra volt szüksége, és mert Madocsány említése túlságosan is nyilvánvalóvá tette volna a modell kilétét.) A rövid, de őszinte rokonszenvre és tiszteletre valló jellemzés újabb bizonyítéka annak, hogy a madocsányi kastély úrnőjével való találkozás maradandó benyomást hagyott Jókai emlékezetében.

MADOCsÁNYI PÁL

Madocsányi Pál (1808—1875) nevét és legfontosabb életrajz adatait ugyan a nagyobb lexikonokban (így a néhány éve kiadott Magyar Életrajzi Lexikonban is) megtaláljuk, de tüzetesebb, pályafutásának részleteit is nyomon követő feldolgozás nem készült róla. Különbőféle forrásokban szétszórt adalékokat kell tehát egymás mellé illeszteniünk, ha életútját (és kiváltképpen a szabadságharc idején kifejtett tevékenységét) rekonstruálni kívánjuk.

Szüleinek nevét (Madocsányi Imre és Marczibányi Teréz) Nagy Iván családtörténeti munkájából (*Magyarország nemes családjai* 7. k. Pest 1860. 322—23.) ismerjük. (Madocsányi Imrét egyébként Nagy Iván még az élők között tartja számon.) Fiatalságára és 1848 előtti működésére vonatkozólag legtöbbet abból a nekrológból tudhatunk meg, amelyet a Vasárnapi Ujság 1875. ápr. 25-i száma (259—62.) közölt. Életrajzának ez a szakasza még nem vág egybe azzal, amit Jókai a maga regényhősének ifjúkoráról elmond. Markóczy Dezső katonai akadémiát végez, tisztként szolgál, és csak édesapjának halála

után — a rászállt örökséget átvéve — tér vissza a polgári életbe. Madocsányi Pál viszont sohasem volt hivatásos katonatiszt, hanem már egészen fiatalon megyei funkciókat vállalt, és kivette részét a reformkor politikai küzdelmeiből. Tanulmányait Rózsashegyen kezdte meg, a pozsonyi jogakadémián folytatta, majd a híres ellenzéki politikus: Borsiczky István trencsényi alispán mellett patvaristáskodott. Hivatali pályáját mint Liptó vármegyei jegyző kezdte meg. 1836-ban már a vármegye főjegyzőjévé választották Madocsányit, aki rövid idő alatt a lipitói ellenzék elismert vezéralakjává emelkedett.

A Vasárnapi Ujság névtelen cikkírója az alábbi portrét rajzolja róla: „Hatalmas oroszlanfejét férfias nyugalommal hordta széles vállain, melyekhez arányosítva volt minden tagja. Mozdulatai nem élénkek, de határozottak. Hangja mély, ha fölemelte, hatalmas és átható, túlkiaítani képes a legnagyobb zajt. De ez izmos testet izmos lélek is lakta, ment minden beteges érzélgéstől, a való s a gyakorlati felfogás szolgálatában.”

1840-ben első alispánná választották, és a következő, 1843-i tisztújításon ismét ő nyerte el ezt a rangot. A rendi országgyűléseken két ízben (1832—36-ban és 1847—48-ban) képviselte követként megyéjét. 1848-ban a Batthyány-kormány Árva megye főispánjává nevezte ki, és fontos feladatokat ruházott rá már e kinevezést megelőzőleg is. A minisztertanács ápr. 12-i ülésén hozott határozat értelmében ő is azok között a személyek között volt, akiknek a Felvidéken kibontakozó, „vétkes irányú” szláv mozgalmakat kellett szemmel tartaniuk, s ugyanekkor azzal is megbízták, hogy a részére kiutalt 150 00 forintért „vetéshez való gabonát vásárolván”, azt — mint királyi biztos — „Magyarország felső vidékén [. . .] a szűkölködők között ossza ki s gonddal legyen, hogy a kiosztott gabona csakugyan vetésre fordíttassék.” (*Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban*. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Bp. 1957. 23—24.) Néhány hónappal később, jul. 27-én azt az utasítást kapta a kormánytól, hogy a Szepességben összegyűlt és „az alvidéki pártütők ellen” harcolni kívánó lengyel menekültekből szervezzen nemzetőrcsapatot. (Uo. 627—29.)

Még sokkal jelentősebbé vált Madocsányi szerepe 1848 őszétől fogva, amikor a hét északi megye és a bányavárosok teljhatalmú kormánybiztosa lett. Erről a szerepről pontos képet ad a később ellene hozott haditörvényszéki ítélet, amely a másik oldal: a Habsburg-kormányzat szemszögéből vonja meg kormánybiztosi tevékenységének mérlegét. Az ítélet — amelyből csak a számunkra különösen érdekes részleteket idézzük — megállapítja, hogy Madocsányi „1848 sept. havától kezdve mint kormánybiztos Árvamegyében az ujonczó-

zást vezette, szabadcsapatokat organizált, nemzetőröket mozgóvá tett és Pothoráig, december havában pedig Zariváig előmozdította, fegyverek és töltnyek beszerzése végett a fölkelőereg számára előintézkedéseket tőn, a cs. k. seregek előnyomulása idején menekült, azon vidékeknek a forradalmiak általi ismétli elfoglalásával azonban mint Árva, „Thurócz, Trencsin és Liptóme gyék teljhatalmú főbiztosa 1849 máj. 13. a függetlenségi okiratot Selmeczen ünnepélyesen kihirdette és magyarázta, a kivert és veretlen érczeket úgy az álladalmi pénztárakat is az előrevonuló cs. k. seregek elől a forradalom javára eltakarította [. . .] még arra nézve is intézkedéseket tett, hogy egy lázadásra és a forradalombani részvétre izgató fölhívás a lengyel zsidókhoz Galicziába átcsempésztesék; a guerillák szervezését előmozdította s a törvénytelen országgyűlés 1849 april 14. határozata által területére és 50 000 ujoncz kiállítására felügyelt, a forradalmi kormány-
nak a cs. kir. austriai és orosz hadseregek mozdulatai iránt számos tudósításokat tett, és ezen s más hasonló forradalmi czélokra 123, 892 pftnyi összeget kincstári pénzekben fölhasznált.” (Magyar Hirlap 1851. okt. 8. 581. sz. 2670.) Már első pillantásra szembetűnik, hgy a regénybeli Markóczy Dezső lényegében ugyanazokat az akciókat hajtja végre, mint amelyeket a haditörvénytörvényesség ítélete Madocsányi, Pál terhére ír. Markóczy is nemzetőrséget és szabadcsapatot szervez, proklamációt csempésztet át Galiciába, ezenfelül pedig (amire az író, mint a legnehezebb és legfélelősségteljesebb feladatra, különösen erős hangsúlyt tesz) lefoglalja és a forradalmi kormány székhelyére szállít-
tatja a bányavárosok érc- és pénzkészletét. Meg kell azonban jegyez-
nünk, hogy Jókai — gyakori szokása szerint — eléggé önkényesen bánik a szabadságharc eseményeinek kronológiájával. A regény sehol sem utal pontos dátumokra, de a szövegből az vehető ki, hogy a bányakincsek lefoglalására még a fegyveres harc első szakaszában, a kormány Debrecenbe való leköltözése előtt került sor — holott ez a lépés tény-
legesen csak a következő periódusban, 1849 folyamán vált idősze-
rűvé.

Egyébként az idézett haditörvényességi ítéletben foglaltakat a Honvédelmi Bizottmány iratanyagához tartozó, Madocsányi Pál személyével kapcsolatos dokumentumok is megerősítik. Kossuth több ízben meleg hangon fejezte ki elismerését Madocsányinak, aki erélyes fellépésével nagy szolgálato-
kat tett a szabadságharc ügyének. 1848. nov. 25-i, hozzá intézett levelében a következő sorokat olvashatjuk: „. . . a honnak sok kormánybiztosai között igen kevés van, ki hiva-
tását úgy felfogta és a közcélnak elérésében annyi lelkeséggel s buz-
gósággal törekedett volna, mint éppen főispán úr, s ép ezért legyen biztosítva, hogy mind én, mind a honvédelmi bizottmány olly teljes

hatalommal és méltánnyal vagyunk főispán úr iránt, milyenben kevesek részesülnek.” (*Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. Sajtó alá rendezte Barta István. I. k. Bp. 1952. 555.) Másnap a Madocsányi körzetének szomszédságában működő Beniczky Lajos kormánybiztosnak is megírja: „... Madocsányi főispán intézkedései a honvédelmi bizottmány teljes méltánylatát kiérdemelték.” (Uo. 565.) Hasonló dicséretet tartalmaz 1849. jan. 11-i hivatalos levele is, amelyben felhatalmazza Madocsányit arra, hogy Árva vármegyében szabadcsapatokat alakítson. (Id. mű II. rész, Bp. 1953. 93.) A pénzügyminisztériumhoz intézett, 1849. márc. 28-i leiratában, amelyben Madocsányit — a tőle nyert értesülésekre hivatkozva — az árvai sóbányákkal kapcsolatos új hatáskörrel ruhazza fel, szintén nyomatékosan kiemeli politikai érdemeit. „E tárgyat [ti. az Árva megyei sóbányák helyzetét. O. A.] Árva ügyének érdekében, melyet kötelessége érzetében ő tartott meg a nemzetnek, előttem felnyitotta.” (Uo. 752.) A forradalmi külügyminisztérium 1849 tavaszán kibocsátott iratait regisztráló jegyzéken többek között az alábbi tétel szerepel: „Madocsányi Pálnak küldött levél a galicziai, sziléziai és morva határszéli közlekedés iránt”. (*Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp. 1955. 356.) Magát a levelet nem ismerjük, de az adat ebben a formában is igazolja: Madocsányi egyik feladata abban állt, hogy fenntartsa az ellenségtől körülzárt országnak a külvilággal való összeköttetését.

A szabadságharc kormánybiztosainak sorában természetesen nem ő volt az egyetlen, aki tevékenységét a Felvidéken fejtette ki. Már iménti adatainkban is felbukkant egy másik, ugyancsak alispánból és ellenzéki politikusból lett kormánybiztosnak: Beniczky Lajosnak a neve. Beniczky Lajos (1813—1868) ekkori szerepét azóta látjuk teljes pontossággal, amióta fogsága idején írt visszaemlékezései napvilágra kerültek. (*Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról*. Sajtó alá rendezte Steier Lajos. Bp. 1924.) De már életében is jóval közismertebb személyiség volt Madocsányinál; pályafutása is mozgalmasabb, fordulatokban gazdagabb volt, mint amazé. Tudjuk, hogy Jókai közeli kapcsolatban állt Beniczkyvel. *Az új földesúrhoz* írt (a regénynél jóval későbbi keletű) *Utóhangban* maga mondja el, hogy Garánvölgyi Aladár alakját róla mintázta. (JKK 13. k. 346.) Az *Akik kétszer halnak meg c.* regényről a kritikai kiadás mutatta ki, hogy a mű szereplői közül kettőt is (Illavayt és Görömbölyit) Beniczkytől kölcsönzött vonásokkal ruházott fel az író. (JKK 39. k. 464—69.) Elképzelhető tehát, hogy a *Börtön virága* Markóczy Dezsőjének portréjába is belevegyült egy-két olyan mozzanat, amely a valóságban Beniczky Lajos szemé-

lyéhez fűződött. Akárcsak Markóczy, fiatal korában Beniczky is — habár csupán egy évig — hivatásos katona volt: mint huszárhadapród szolgált a hadseregben. Életírója, Steier Lajos (i. m. 225.) kiemeli, hogy Beniczky — ugyanúgy, mint a regénybeli Markóczy — lényeges módon járult hozzá Görgey 1849. januári stureci átkelésének sikeréhez. „Görgey stureci átkelését Beniczky csapatai nyitották meg. Beniczky készítette elő és szervezte meg ezt az átkelést. Ő szállotta meg az árvai határt és biztosította az átkelők zavartalanságát.” (Arra nézve, vajon Madocsányi Pálnak is volt-e valamilyen része ebben az akcióban, nem találtunk utalást forrásainkban.) Ámde nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy kormánybiztosi működésük során Beniczkynek és Madocsányinak gyakran azonos jellegű — mert azonos helyzet diktálta — feladatokkal (a szlovák felkelők elleni harc, a bányavárosok értékeinek megmentése) kellett szembenézniük. Ez a természetes magyarázata annak, hogy Markóczy Dezső regénybeli tetteinek jelentős hányada mind a Madocsányi Pál személyére vonatkozó adatokkal, mind pedig Beniczky Lajos életrajzának tényeivel összhangban áll. Másrészt a regény *Utóhangja* arra vall, hogy a *Börtön virágát* inspiráló alapélmény az írónak az egykori kormánybiztos özvegyével (a mű voltaképpeni hősnőjével) való találkozása volt. Mint-hogy pedig Beniczky Lajos nőtlen emberként halt meg (tudjuk: gyilkosság áldozata lett), eleve nem lehet szó arról, hogy a *Börtön virága* tematikai magvát az ő életrajzának anyagából próbáljuk kihüvelyezni, ill. hogy Markóczy Dezső alakját az ő személyével azonosítsuk. Így a továbbiakban ismét az igazi modellre, azaz Madocsányi Pálra összpontosítjuk figyelmünket.

A forradalom bukása után a megtorlás természetesen őt is utolérte; a rémuralom legelső hullámát azonban még ki tudta kerülni. A Vasárnapi Ujság már hivatkozott nekrológja erről így ír: „Leveretvén a forradalom: részeseinek menekülni kellett. Madocsányi az orosz hadsereg kellő közepében találta magát. Míg mások az ellenség *elől* futottak, ő merész hidegvérrel, nejjével kocsijába ült — s csupán annyi elővigyázattal, hogy egy pápaszemet biggyesztett orrára, nekihajtott a muszka hadseregnek. Nem tartóztatták föl, s szerencsésen megmenekült a rögtöni elfogatástól.” E sorokat elsősorban azért tartottuk érdemesnek idézni, mert Madocsányi megmenekülésének históriája feltűnő — bár talán csak véletlen jellegű — hasonlóságot mutat a *Politikai divatok* egyik epizódjával (JKK 14. k. 177—83.). Lávay Béla és felesége pontosan az itt leírt módon menekülnek el Aradról: kocsijukon a felvonuló kozák lovascsapatok közé hajtattak, s a kozákok háborítatlanul útjukra engedik őket. Az író a következőképpen kommentálja hőseinek vakmerő, de sikeres tettét: „Béla meg-

menekülése a csodával volt határos; pedig oly egyszerű az, mint a Columbus tojásának története. Egy utazó, ki egész bizalommal jó szemközt az ellenségre, ki annak közeledtére nem fordult vissza, mint a többiek, s folyvást nyugodt, közönyös arcot mutat, nem gerjeszthet maga ellen semmi gyanút. Annyi mégis bizonyos, hogy ez minden csatai rohamnál nagyobb merénylet volt! Keresztülmenni *hosszban* az egész orosz táboron, mikor körös-körül semerre sem lehet többé menekülni.”

Néhány hónappal a világosi fegyverletétel után, amikor a terror már valamelyest enyhült, Madocsányi — számos sorstársához hasonlóan — önként jelentkezett a hatóságoknál. A haditörvényszék halálra ítélte, de az ítéletet kegyelmi úton 16 évi várfogságra változtatták. Josephstadtba vitték — mint regénybeli megfelelőjét: Markóczy Dezsőt is —, és itt raboskodott egészen 1855-ig. (Beniczky Lajos, aki már 1849 augusztusában a császári hatóságok kezébe került, szintén hosszú időt töltött börtönben, de az ő fogságának helye nem Josephstadt volt, hanem Pétervárad, Komárom és Kufstein.) A josephstadti vár nagyszámú magyar foglya körében — sőt még a börtönhatóságok előtt is — Madocsányi különleges tekintéllyel rendelkezett. Egy másik volt josephstadti rab, Deák Farkas így jellemzi őt a börtönéveket felidéző könyvében: „A magyarok főnöke pedig, mikor mi Józsefstadtdba mentünk, *Madocsányi Pál* volt, kit általánosan mindnyájan (olaszok, németek s még tisztjeink is) *Directornak* nevezünk, s a társalgásban soha másként nem beszéltünk róla. 1848-ban főispán volt, s általában megnyerő módon rokonszenves, tanult és művelt ember volt. A nagy ur, a fogoly, a jó barát, sőt jó czimbora, és művelt lélek szerencsés vegyülete.

Mindenki szerette, és senki se volt, aki ne tisztelte volna! Mikor az előljárásának valami közleni valója volt, azt először vele közölte, valamint ő adta elő az összes foglyok véleményét és kérését; a czivakodókat kibékítette, a szegényebbeket segítette, szóval főnökünk volt a mennyire a viszonyok engedték, s mikor elszabadult, az egész fogda örvendett s mindenki csak jót mondott róla!” (Deák Farkas: *Fogságom története*. Pest 1869. 154.)

Ismételten felbukkan Madocsányi Pál neve azokban a feljegyzésekben is, amelyekben Földy János (1811—1886) nagyváradi jogakadémiai tanár rögzítette a josephstadti börtönélet kisebb-nagyobb eseményeit. (Földy fogságának első szakaszát Olmützben töltötte, innen szállították át 1852-ben Josephstadtba, ahonnét csak 1856-ban szabadult.) Földynek a fogság éveiben vezetett naplója — amely e jellegénél fogva még hitelesebb és értékesebb forrás, mint Deák Farkas utólag készült memoárja — nem maradt fenn teljes egészében. (A napló-

író maga mondja el, hogy — a börtönhatóságok megtorló intézkedéseinek kikerülése céljából — több év anyagát meg kellett semmisítenie.) Az MTA Kézirattárában K 685—686 számok alatt őrzött kézirat csak az 1849 végén keletkezett, továbbá az 1854 november—decemberéből és az 1855-ös év első hat hónapjából származó feljegyzéseket tartalmazza. (Az a kiadvány, amelyet — Földy kéziratát alapul véve — Balassa Imre bocsátott közre [Földy János: *Világostól Josephstadtig* (1849—1856). Bp. 1939.] korántsem a filológiai hűség igényével készült. Balassa — amint előszavában maga is megvallja — az anyag könyvvé formálása során nagy fokú írói szabadságot engedélyezett magának: nemcsak stiláris tekintetben alakította át a szöveget, hanem a mindössze nyolc hónapot felölelő jegyzeteket — közöttük a Madocsányi Pál személyével kapcsolatosakat is — önkényesen szétbontva és átcsoportosítva, egy hat évet átfogó folyamatos naplót konstruált belőlük. Éppen ezért Balassa Imre tudományos célokra nem használható kiadványát teljesen figyelmen kívül hagytuk, és kizárólag az eredeti kéziraatra támaszkodtunk.)

Madocsányi Pál személyéről mindig az őszinte tisztelet és rokonszenv hangján emlékezik meg a napló írója. 1855. január 29-én arról a névnapi ünnepségről számol be, amelyen Madocsányi látta vendégül fogolytársait, és ez alkalommal hosszabb jellemzést is ad róla. Madocsányi — állapítja meg — „a magyar politikai közéletből sokkal ismeretesebb egyéniség, hogy sem leírásomra szorulna. A megyei közélet közepett nőtt fel és képződött ki, és pedig Liptó megyében hol egy negyed századig szolgált már mint jegyző és alispány. 1848^{ik} évben neveztetett ki Árva megye főispánjának, és későbbben kormánybiztosnak; e minőségben sok ügyességet és tevékenységet a legszigorúbb becsületességgel párosulva, fejtván ki, a magyar kormány hatalmát 8 felső megyére terjesztette ki. A magyar ügy elárulása és megbukása után 6 évi várfogságra és vagyonvesztésre elítéltetett. — Madocsányi Pál tiszteletre méltó egyéniség, magán úgy mint közéletben, jelleme tiszta, hazafiúsága szeplőtelen, politikai nézetei higgadt-átgondolt és praktikusok. Ismeretei alaposak. Társalgása kedves és lekötelező. Én sok kellemes órát tölték vele, ő a legkedvesebb sétatársam, és a Schachban ellenem de kedves ellenem.”

A Madocsányival folytatott sakkjátszmákról több ízben is szó esik a naplóban, ám e mozzanatoknál jóval érdekesebb a mi számunkra Földynek az a rövid közlése, amely Madocsányi Pálné josephstadti látogatására vonatkozik. Az 1854. november 6-i dátumú feljegyzésben erről az alábbiakat olvashatjuk: „Megérkezett az általam is óhajtva várt *Madocsányiné*. Dobogó szívvel vártam férje visszajöttét, reménylve, hogy kapni fogok általa kedves nőmtől tudósítást. Ő vissza-

jött, de kérdésemre e lesújtó választ kaptam: *Semmi. Reményeim semmivé lettek.*” (Madoesányi személyes ügyeire, családi életének alakulására egyébként sehol sem tér ki Földy naplója, amelyben pedig — más sorstársaival kapcsolatban — ilyen természetű értesülések is nemegyszer helyet kaptak.)

1855-ben Madocsányi — amnesztia révén — szabadlábra került. Bach rendszerének bukása után ismét szerepet vállalt a közéletben, és 1861-ben Trencsén vármegye főispánja lett. 1865-ben és 1869-ben Deák-párti programmal választották meg országgyűlési képviselővé. (Jókai és Madocsányi — mint képviselőtársak — bizonyára személyesen is ismerték egymást. Az író egyik, ebből az időből való zsebkönyvben más politikusok neveinek szomszédságában a Madocsányi is előfordul. [JKK *Följegyzések* II. 417.] Ellentétes pártállásuk folytán azonban nem valószínű, hogy sűrűbb érintkezés alakult volna ki közöttük.) Az 1872-i választáson — elhatalmasodó betegsége miatt — már nem lépett fel, és utolsó éveit otthonában, a politikai tevékenységtől visszavonulva élte le.

A felsorakoztatott adatok — úgy hisszük — elegendő fényt vetnek Madocsányi Pál életpályájának fontosabb állomásaira. Ám forrásainak éppen arról a mozzanatról hallgatnak, ami a mi szempontunkból a legérdekesebb volna: ti. a börtönben fogant gyermek ügyéről. Tekintettel a dolog kényes voltára, ez tulajdonképpen érthető is. Meggondolkoztató viszont, hogy a Vasárnapi Ujság nekrológja kifejezetten hangsúlyozza: Madocsányi Pál gyermeket nem hagyott hátra, és vele a Madocsányi-család is kihalt. „... Fájdalom! a Madocsányi ház kandallójának tüze örökre kialudt. S a tisztelt névnek nincs örököse, hogy azt új lángra gyujtaná!”

Hogy bebörtönöztetésekor gyermektelen volt, az a haditörvényszéki ítéletben olvasható személyi adatokból tűnik ki. De Nagy Iván genealógiai munkájának megfelelő köteté már Madocsányi Pál kiszabadulása után látott napvilágot, és a családfán itt is az övé az utolsó név. (Feleségének leánykori neve is megtalálható Nagy Ivánnál, de csak az „Akay N.” rövidített formában.) A nehézséget a legegyszerűbben úgy hidalhatjuk át, ha feltételezzük, hogy az 1850-es években született gyermek csak rövid ideig élt (sőt: talán már a férj hazatérését sem érte meg). A Jókai megformálta történet jellegével és kimentelével azonban egy ilyen fejlemény semmiképpen sem volt összeegyeztethető. Nem csoda tehát, hogy az író a regény *Utóhangjában* említést tesz Markóczyné fiáról is, bár egyúttal azt is érzékelteti, hogy ő maga Markóczfalván (azaz Madocsányban) tett látogatása során nem találkozott vele. „Egyetlen fia, Deodát, már akkor szolgabíró volt, ritkán került haza.”

Okfejtésünk egész menete úgyszólván kényszerítő erővel követelte meg a korán meghalt gyermekre vonatkozó hipotézis beiktatását. Teljességgel elképzelhetetlennek tartjuk ui., hogy a cselekmény közép-pontjába állított rendkívüli élethelyzetet kizárólag az írói képzelet önkényes játéka kapcsolta volna össze egy ismert és könnyűszerrel azonosítható kortárs személyével. Azt viszont már nem memnének kategorikusan leszögezni, hogy az eset összes körülményei is pontosan ugyanúgy alakultak magában a valóságban, mint Jókai regényében. Számításba kell vennünk azt az eshetőséget is, hogy a Madocsányi fogsága idején született gyermek apja ténylegesen *nem* a férj volt, és csupán utólag, a botrány elpalástolása végett gondolták ki és terjesztették el a házastársak börtönbeli együttlétéről szóló történetet. (Egy ilyen értelmű feltevés mindenesetre hihetőbb magyarázatot adna arra, miért sújtotta a tekintélyes politikus özvegyét még öregkorában is a közvélemény megbélyegző ítélete.) Egyébként is mindaz, amit a josphstadti várbörtönben uralkodó viszonyokról, a foglyokkal szemben alkalmazott bánásmódról tudunk, szinte kizárja annak lehetőségét, hogy egy ott őrzött elítélt a regényben ábrázolt körülmények között találkozhatott volna feleségével. (A Vasárnapi Ujság nekrológja szerint 1854-ben Madocsányit Josephstadtból Budára szállították át, hogy lábbaját a Császárfürdőben gyógyíthassa. Minthogy azonban Földy János 1855 első feléből való naplójegyzetei még egyértelműen Madocsányi josphstadti raboskodásáról tanúskodnak, ezt az adatot ebben a formában semmiképpen sem fogadhatjuk el helytállónak. A Vasárnapi Ujság állítása — ha egyáltalán van valami ténybeli alapja — csakis Madocsányi fogságának utolsó hónapjaira vonatkozhat, amelyeket ezek szerint már nem Josephstadtban, hanem Budán, az addiginál kedvezőbb körülmények között töltött.)

Akárhogyan történt is a dolog a valóságban, Jókai mindenesetre a Madocsányiné becsületére jó fényt vető verziót fogadta el hitelesnek — noha a felvidéki út során bizonyára az úri társaságból kirekesztett, erkölcsi anatómia alá helyezett özvegy ellenségeinek érveit is alkalma volt megismernie. A regény első fejezetében maga utal rá: a választott téma kétféle — éppen ellentétes előjelű — megközelítés lehetőségét kínálta, és őt csakis az igazsághoz való ragaszkodás készítette arra, hogy az első pillantásra kevésbé valószínűnek ható beállítás mellett döntsön. Egyébként egy egészen hasonló — ugyancsak a Bachkorszakban lejátszódott — esetet Jókai már régebről ismert, és annak idején íróilag is kiaknázott. Annak hősnője Táncsics Mihályné Siedel Teréz volt, aki férjét nyolc esztendeig saját házukban, a föld alatt rejtgette. Eközben gyermekük is született, s az asszonyt természetesen nyomban célba vette a rosszakaratú pletyka. Ő azonban inkább vál-

lalta a szégyent és megvetést, de nem fedte fel az apa kilétét. Nagy Miklós mutatott rá arra (Jókai. Bp. 1968. 228—29.), hogy Táncsics életrajzának ezt a mozzanatát — amelyről később az *Életpályám* lapjain ő maga is beszámolt — Jókai *Politikai divatok* c. regényébe építette be. Táncsics Mihályné sorsának példája alighanem közrejátszott abban, hogy az író Madocsányiné esetében sem a vele szemben ellenséges közvélemény álláspontját tette magáévá, hanem a szerinte igaztalanul vádolt asszony pártjára állt.

Madocsányinéval való találkozása idején azonban még aligha gondolt arra, hogy új ismerősének alakjából regényhősnőt formáljon — hiszen már a kötelező tapintat szempontja is tiltotta a hajdani, kínos emlékü ügy megbolygatását. Zsebkönyveinek anyagában sem az 1880-i felvidéki úthoz kapcsolódó jegyzetek között, sem egyebütt nem találunk olyan feljegyzést, amely a *Börtön virága* témáját rögzítené. Csak évtizedekkel később (ekkor özvegy Madocsányiné már nyilván nem volt az élők sorában) szánta rá magát a tárgy feldolgozására. Elhatározását kétségkívül szubjektív, önéletrajzi jellegű indítékok motiválták. Második házassága következtében őt is — akár csak a kései regény főalakját — erkölcsi bojkott alá helyezte addigi környezete, neki magának is meg kellett ismernie a társadalmi előítéletek erejét. A *Börtön virága* témaválasztása semmiképpen sem független azoktól a lehangoló élményektől, amelyek Jókai életének utolsó éveit beárnyékolták. Az ő egyéni fájaldalmát, csalódottságát sűrítik magukban a regény keserű hangú zárómondatai: „Hasztalan minden védelem, minden igazság! Uralkodók adhatnak az elítéltnak amnesztiát, a világ nem ad kegyelmet soha.”

A MELLÉKSZEREPLŐK MODELLEI

„A benne szereplő alakokat mind láttam, ismertem” — jelenti ki regényéről az író. Valóban: nem csupán a főszereplőkről, de egyik mellékalakról is ki tudjuk mutatni, hogy Jókai a maga személyes ismerőseiről mintázta őket — mégpedig olyan módon, hogy a részleteket illetően is elég szorosan tapadt a hiteles életrajzi tényekhez, sőt: még a nevek azonosságával, ill. hasonlóságával is jelezte az összefüggést.

A mű nyolcadik fejezetében találkozunk először — a Markóczfalvára érkező „daltársulat” tagjainak sorában — „Sándor pátri”-val, az ügyvédből lett operaénekesssel, aki a szabadságharc idején visszatér eredeti jogász hivatásához, hadbírói funkciót vállal, a bukás után pedig Markóczy Dezsővel együtt raboskodik Josephstadtban. Fontos szerep jut a cselekmény alakulásában feleségének, a „daltársulat”

népszínmű-énekesnőjének, Zsófinak is, aki Violának lesz hűséges barátnője. Azt a kulcsot, amellyel e két figura modelljeinek kilétét felfedhetjük, Jókai önéletrajzi visszaemlékezései adják kezünkbe. Ezekben ismételten felbukkan egyik hajdani pápai diáktársának: Kőrösi Sándornak a neve. *Az én iskolatársaim* c., 1893-ból való írásában még csak ennyit mond róla: „... sokszor összetalálkoztak az életutaink egymással; nagy tehetségű, válságos időkben ő is derék, kiváló férfi lett, Debreczen képviselője, nekem különösen jó barátom.” (*Az én életem regénye*. HhM 5. k. 171—72.) Jóval érdekesebb a mi szempontunkból az 1899-ben írt *Emlékek a szabadságharcból* egyik részlete. Itt ui. beszámol róla, hogy a szabadságharc utolsó napjaiban Aradon találkozott a Kőrösi-házaspárral. „Mikor a szállásomra megérkeztem, a feleségemet teljes készülődésben találtam: a bőrdönt csomagolta az útra. Itt nem maradhatunk. Ott volt nála egy kedves jó barátnéja, a derék Zsófi. Kardalnoknő a színháznál, aztán az én kedves iskolatársamnak, Kőrösy Sándornak a felesége. Sándor hadbíró volt a honvédségnél.” (Uo. 135—36.)

Kőrösi Sándor (1824—1895) már röviddel ügyvédi oklevelének megszerzése után a szabadságharc hadbírájaként működött. Világos után felségsértésért halálra ítélték, majd az ítéletet kegyelmi úton börtönbüntetésre változtatták. Ebből öt évet Josephstadtban ki is töltött. 1861-ben Komárom főjegyzője, később pápai, majd debreceni jogakadémiai tanár lett. 1881-től országgyűlési képviselő is volt, szabadelvű párti programmal. Több jogtudományi munkát írt. Az azonos keresztnév, a hadbírói tisztség és a josephstadti rabság tényei kellőképpen bizonyítják: a regénybeli „Sándor pátri” nem más, mint Kőrösi Sándor, felesége — az egykori kardalnoknő — pedig a *Börtön virága* Zsófiája. Az író csupán egyetlen kitalált vonással gazdagította modelljének arcképét: ti. Kőrösi Sándor sohasem volt hivatásos operaénekes. De még ez a fiktív mozzanat is egy valóságos tényen alapul: Kőrösi ui. csakugyan szeretett énekelni. Deák Farkas, aki könyvének egyik fejezetében sorra veszi a josephstadti vár nevezetesebb magyar foglyait, róla mindössze annyit tartott érdemesnek megjegyezni: „Az énekesekhez tartozott egy *Kőrösi Sándor* nevű is, kinek aztán ez volt legfőbb érdeme; különben semmi kiváló tulajdonnal nem bírt.” (Deák Farkas: *Fogságom története*. Pest 1869. 157.)

Ebben az összefüggésben utalnunk kell Jókainak egy — a tizenyolcadik fejezetben elhelyezett — szerzői közbevetésére is. E fejezet nagyobb részét Zsófi elbeszélése teszi ki, amelyben beszámol róla: miképpen eszközölte ki a császárnál, hogy meglátogathassa férjét a börtönben. Zsófinak a Burg-beli audencia lefolyását részletező, naív hangú előadásához az író hozzáfűzi, hogy az „valóban igaz történet,

kár volna, ha elveszne az utókor számára". Az eddig mondottak alapján azt kell feltételeznünk, hogy a császári kihallgatás históriáját annak idején Kőrösi Sándornétól hallotta Jókai. Erre vall az a tény is, hogy ő fogalmazta meg Kőrösi Sándor édesanyjának és feleségének nevében azt a Ferenc Józsefhez intézett, 1852. jún. 6-i dátumú felségfolyamodványt, amely az elítélt gyógyíthatatlan betegségére hivatkozva kér kegyelmet Kőrösi számára (szövegét l. Pesti Napló 1893. dec. 10. és JKK *Levelezés* 1. k. 237—38.), és amelyet Kőrösiné bizonyára személyesen adott át az uralkodónak. (Jókai nyilván azért szötte bele regényébe ezt a Ferenc Józsefet fölöttébb előnyös megvilágításba helyező jelenetet, mert így újból kifejezést adhatott az uralkodóház iránti — pályája utolsó évtizedeiben számos alkalommal feltűnő módon hangoztatott — tiszteletének.)

A regény egy másik mellékalakja, a körmöcbányai pénzverde vezetője a ritka és szokatlan Gallia vezetéknevet viseli. Ez a név is az író diákkorának egyik emlékét őrzi. A már idézett *Az én iskolatársaimban* a Kecskeméten töltött évekről szólva, megjegyzi: „A zsidókkal igen jó pajtáságot tartottunk. Gallia Fülöp a hangversenyünkön is énekelt.” (*Az én életem regénye*. HhM 5. k. 173.). Az *Én és a zsidók* c. cikkben is szót ejt erről az 1842-ben Kecskeméten rendezett műkedvelő előadásról, amelyen — mint írja — Gallia Fülöp a *Belizár* c. opera „Reszkess, Byzantium!” kezdetű áriájával szerepelt. (*Életemből*. NK 96. k. 301.) A regénybeli Galliáról is megtudjuk, hogy „igen szép, iskolázott baritonhangja volt; csupán operaáriákat énekelt”, s közelebről itt is a *Belizár* szóban forgó áriáját említi az író. Nyilvánvalóan ezúttal is — akárcsak a Kőrösi-házaspár esetében — az énekési adottságok emléke indította el Jókai tudatában azt a képzettársítást, amelynek eredményeképpen a szóban forgó figura a Gallia nevet kapta.

Az író a 96. lapon külön lábjegyzetben mutat rá arra, hogy a josphstadi vár tőrparancsnokának, Hayman ezredesnek alakja szintén nem az írói fantázia szülötte: „... ez is, mint regényem többi alakjai, élő személy volt. Ismertem, jóságában részesültem, alakja teljesen hasonlított azon leíráshoz, amit Zsófi elmondott: egy magyar vicispán mintaképe.” Ez a célzás már önmagában nyomra vezet, és egyértelműen Jókai 1863-i sajtóperének és elítéltetésének (a szakirodalomból már kellő alapossággal ismert) időszakára irányítja figyelmünket. Az írónak csak ekkor kellett — és ekkor is mindössze négy heti időtartamra — személyes tapasztalatból is megismernie az önkényuralom politikai elítélteinek sorsát, csakis ekkor részesülhetett (és részesült is) egy osztrák börtönparancsnok „jóságában.” Mint tudjuk, lapjának, *A Honnak* egy közleménye miatt a haditörvény-

szék egyévi nehéz börtönbüntetésre ítélte „közcsendháborítás” címen. Ezt a legfelsőbb törvényszék hat hónapra szállította le. Ténylegesen azonban csak egy hónapot (1863. ápr. 24-től máj. 24-ig) kellett a budai József-laktanyában kitöltenie — a büntetés hátralevő részét ui. az uralkodó kegyelmi úton elengedte. Az ő bíróság elé állítása és bebörtönöztetése így nem az abszolútizmus legsúlyosabb időszakára: a Bach-korszak első éveire esett, hanem a Schmerling-provizórium idejére, amikor a bécsi kormányzat a magyar liberális politikusokban már nem kizárólag a megrendszabályozandó rebelleket, hanem egyszerűs mind a lehetséges jövőbeli partnereket is látta. Emellett Jókai vádlott-társa, A Hon inkriminált cikkének szerzője: gróf Zichy Nándor a legfelsőbb körökben is kiterjedt összeköttetésekkel rendelkezett, és az ő helyzetének könnyítése érdekében befolyásos ismerősei minden lehetőet elkövettek. Voltaképpen Jókai is elsősorban ennek a körülménynek köszönhette azt az enyhe bánásmódot, amelyben fogása idején része volt. (L. erről részletesebben *Takáts Sándor: Jókai politikai pályafutása. = Jókai Mór politikai beszédei.* Bp. é. n. I. k. LXXIV—LXXX., továbbá Szekeres László jegyzeteit a *Politikai divatok* kritikai kiadásában. JKK 14. k. 499—504.)

Öregkorában Jókai két alkalommal is felidézte a József-laktanyában töltött hetek emlékét — mindenekelőtt a börtön térparancsnokának humánus, segítőkész magatartását. „Térparancsnokunk, a jó Haymerle, kívül-belül valóságos mintaképe volt egy magyar vicspánnak” — szögezi le a *Politikai divatok* 1894-ben írt utószava. (JKK 14. k. 475.) A *Gróf Zichy Nándor és a Hon* c., 1896-ból való visszaemlékezés pedig részletekbe menő pontossággal számol be Haymerle jóindulatának megnyilvánulásairól. „A térparancsnok, Haymerle ezredes, egész szívéllyességgel fogadott, a legszebb utcai szobát nyitatta fel a számomra, a szomszéd szoba várt a büntársamra. Az ezredes tökéletes magyar viczispáni arcz és alak volt: tréfás, adomázó, kedélyes úr; a mint megtudta, hogy faragó ember vagyok s (rabok szokása szerint) a börtönben faragással szándékozom tölteni az időt, kölcsön adta a saját faragó szerszámait: ő is szenvedélyes faragó volt. (Itt készítettem el a feleségem mellszobrát fából.) Aztán délutánonként feljött hozzám, kihúzott az íróasztalom mellől: »ne dolgozzék már, jöjjön sétálni velem!» S vitt magával a hegyek közé. Mikor megtudta tőlem, hogy feleségem odafenn lakik a Svábhegyen, azt mondta, hogy »no, hát látogassa ön meg: ne búsuljon szegény asszony: menjen ki hozzá vacsorára: csakhogy akkor vigye magával a porkolábot is, proforma.« — Éltem az engedelemmel, a porkoláb is igen derék ember volt, hat gyermek apja.” (*Emlékeimből.* HhM 4. k. 151—52.) Az idézett passzusok kétségtelenné teszik, hogy a regény-

beli Hayman térparancsnok — akinek jellemzéséből az sem marad ki, hogy „maga is fúr-farag” és a foglyoknak megengedi, „hogy az ő esztergályos-műhelyében dolgozzanak” — voltaképpen Haymerle ezredes hasonmása. Az összefüggést maga a regény a legvilágosabban a nevek hasonlóságával, továbbá azzal a megállapítással érzékelteti, hogy a josphstadi térparancsnok „egy magyar viczispán” mintaképe volt.

KORRAJZI ELEMEEK

„Emlékeim után dolgozom” — mindössze ennyit mond munkamódszeréről Jókai a mű élén álló *Tájékozáshoz*. Minthogy olyan történelmi korszakot jelenített meg regényében, amelyet kortársként élt át és már számos alkotásában ábrázolt, forrásmunkák használatára csakugyan nemigen volt szüksége. (Ami a cselekmény időbeli határait illeti, azokat — noha Jókai, szokásához híven, ezúttal sem közöl évszámokat — úgyszólván teljes pontossággal vonhatjuk meg. A történet 1847-ben indul: a harmadik fejezetben, Markóczy és Csacsina disputájában a „tavaly Galíciában” lefolyt események is szóba kerülnek. Markóczy Dezső visszatérését a fogságból, amivel az elbeszélés lezárul, az 1850-es évek közepe tájára kell tennünk — a császári kormányzat ui. ekkoriban hozott először érdemlegesebb, nagyobb számú elítéltet érintő kegyelmi intézkedéseket.) Legfeljebb az látszik elképzelhetőnek, hogy a szabadságharc eseményeinek szentelt fejezetek papírra vetése közben olykor felütötte — amint ezt már *A mi lengyelünk* írásakor (vö. JKK 66. k. 477—78.) is tette — Gracza György közkezen forgó népszerű munkáját. (Egy-két megfelelésre a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetben mutatunk rá.)

A josphstadi börtönélet rajzánál az író kitűnően hasznosíthatta volna Deák Farkas *Fogságom története* c. (a fentiekben már többször idézett) munkáját — ám ez a könyv a jelek szerint nem fordult meg kezében. Valószínűleg elegendőnek érezte azt a tájékoztatást, amellyel barátja és képviselőtársa: Kőrösi Sándor szolgálhatott annakidején a josphstadi vár foglyainak helyzetére vonatkozólag. A regény idevágó részletei különben a lényegyet tekintve összhangban állnak a Deák Farkas művében, valamint Földy János kéziratos naplójában foglalt hiteles tényekkel. Deák Farkas (aki mint a „székelyföldi összeesküvés” néven ismert mozgalom egyik résztvevője, 1854-től 1857-ig raboskodott Josphstadtban) beszámol róla, hogy a politikai elítéltek helyzete egészen más volt, mint az ugyanott őrzött, „sáncosoknak” (Schanzsträfling) nevezett közöseség bűnözőké. Az előbbiek — akiknek részére a kormányzat bizonyos összegű napidíjat is kiutalt — rend-

szeresen kaphattak pénzt otthonról, és saját költségükön élmezhet-
ték magukat. „Az ebédet a profósok főzték, s kiki olyan ebédet
hozott, a milyenre pénze telt. [. . .] A vacsorát azonban minden
szoba, vagy minden clubbocskó maga főzte.” (I. m. 101.) A foglyok
közül sokan fordították idejüket nyelvtanulásra. „Különös szorgalom-
mal üztük a nyelv tanulást. Volt iskolája a francia, angol, magyar,
olasz és német nyelvnek.” (Uo. 106.) Mások különböző kézműves
mesterségekkel foglalkoztak. „A ki nem ment tanulni, az ment az
iparos szobákba, mert a drótosoknak, selyem és hárász munkások-
nak, meg az asztalosok, és esztergályosoknak külön 3 szobájuk volt,
s ott készítették az akkori időben országszerte ismeretes aczéldrót
gombokat, és óraláncokat, a selyem, (hálózott) s a hárász (bogyó-
zott) kicsiny és nagy kendőket; s ott azt a sok mindenféle famunkát.”
(Uo. 110.)

Mind Deák Farkas, mind az önkényuralom politikai foglyainak
életét felidéző másik memoár írója: Barsi József megemlékezik azok-
ról a pénzküldeményekről és egyéb ajándékokról, amelyek — a tár-
sadalom együttérzésének jeleként — Magyarországról érkeztek a
börtönökbe. „E tekintetben fölemlítendőnek tartom minden vidék-
nek lelkes honleányait, kik az azon időkben mondhatni mindennapivá
vált fogolyélet szánalmas állapotát nagy igyekezettel enyhítették —
és lelkesedésük az évek folytán sem csüggedett” — írja Deák Farkas.
(Uo. 110.) Ő emellett azt is elmondja, hogy a foglyok egy része a bör-
tönben készített munkadarabok értékesítése útján tett szert jövedelem-
re: „. . . a mint valaki selyem, drót vagy famunkát s szabó és cipész-
mesterséget tanult, mindig akadt vásárlóra; részint olyanok, kik ott
helyt megvették, [. . .] részint olyanok, kik a kézmunkákat Pestre,
Szegedre, Aradra, Kolozsvárra szállították, s itt tették pénzzé.” (Uo.)
Barsi József, aki 1849-től 1856-ig az olmützi várban raboskodott, ki-
emeli könyvében: „Fogságunk első éveiben a haza sok vidékéről ér-
keztek a felebaráti szeretet és a honfiúi áldozatkészség számtalan ado-
mányai élmezési és öltözeti czikkeiben, sőt készpénzbeli segély is,
gyűjtve otthon egyes buzgó hölgyek és urak által, beküldve egyes
jobb ismerős vagy rokon czíme alatt amaz egyszerű, de az adakozók
nemeslelkűségét legszebben jellemző utasítással: »Fogadd szívesen a
küldött csekélyégeket és oszszad el legjobb belátásod szerint azok
közt, kikre leginkább rá fér.» (Barsi József: *Utazás ismeretlen állomás
felé 1849—1856*. Bp. 1890. 401—02.) Az efféle küldemények egy idő
múlva a bécsi kormánysszervek gyanúját is felkeltették. Földy János
naplójának 1854. dec. 28-i bejegyzése egy, a josphstadt foglyok előtt
kihirdetett császári rendeletről emlékezik meg, amely többek között
előírja, „hogy a foglyok számára érkezendő pénzeket figyelemmel

kísérje a várparancsnokság, nevezetesen, ha a pénz nem a rokonoktól, hanem a rokon- s így gyanús érzelmű emberektől érkezne az a parancsnokság azonnal jelentse fel. . . .” Jókai regényében azonban nem ilyenfajta egyéni akciókról, hanem egy kifejezetten a foglyok helyzetének javítására irányuló és szabályos szervezeti keretek között folyó átfogó társadalmi megmozdulásról esik szó — márpedig az abszolútizmus viszonyai között erre nyilvánvalóan nem volt lehetőség.

Deák Farkas megemlékezik könyvében a josephstadti elítéltek fölötti fennhatóságot gyakorló osztrák főtisztekről is. (Ismételjük azonban, hogy az ő közlései csak az 1854-től 1857-ig terjedő időszakra vonatkoznak, és így nem nyújtanak útbaigazítást arra nézve, vajon az 1850-es évek első felében, Madocsányi Pál fogsága idején, volt-e a börtönnek a regénybeli Hayman ezredeshez hasonló emberséges térparancsnoka.) „A vár parancsnoka, mikor mi 1854-ben oda mentünk gróf *Spanucki* volt egy vén feldmarschallieutenant. Volt neje és leánya. Nagy úr volt és öreg ember, velünk nem sokat törődött, tőle az alsóbb tisztek akárhogy bánhattak velünk, másfél év alatt csak tán kétszer volt a zvingerben, alig egy-egy félórára.” (I. m. 96. — A regényben szereplő várkormányzó nem osztrák, hanem kemény szívű — és saját honfitársaival szemben különösen kíméletlen — magyar főúr.) „Térparancsnok volt báró *Borosini* ezredes — egy vén, régi divatú, osztrák strázsamester fajta — ki minket hátunk megett, *marháé*-nak, *disznók*-nak és *kutyák*-nak nevezett, s másfelől olyan tempói voltak, hogy az őrségi közkatonák közé leült, hozatott egy meszely pálinkát, elvette egyik vagy másik közlegény kurtaszárú makrapipáját, s aztán velök pipázgatva iddogálta a pálinkát, és órákig beszélt a közkatonáknak.” (Uo.) 1855-ben mind *Spanuckit*, mind *Borosinit* nyugállományba helyezték. Az új térparancsnokról, Váradi ezredesről „a hír előre azt beszélé, hogy az osztrák sereg legvadabb és legbarbárusabb ezredese volt”, és ő „szigorúan is kezdte fellépését”, a későbbiekben azonban viselkedése megenyhült. *Spanucki* gróf utódáról Deák Farkas a legmelegebb elismerés hangján nyilatkozik, és olyan jellemzést ad róla, amely a Jókai megformálta Hayman ezredes alakjára is ráillenek: „*Báró Kisslinger* altábornagy egy tökéletesen művelt, humánus ember, ki annyi pedans, egyoldalú, idéetlenkedő, szeszélyes osztrák főtiszt közt, kikkel valaha érintkezésbe jöttem mindenik fölött egy fővel magasodik ki — s legalább a jözsefstadti foglyok előtt — emberies bánásmódja, s a kötelesség hű teljesítése mellett bátran megférhető gyöngédsége örökké hervadatlan emléket emelt nevének.” (I. m. 97.) Deák Farkas beszámol arról is, hogy 1857. máj. 13-án, amikor 114 josephstadti fogoly kegyelemben részesült, *Kisslinger* „egy szép beszédet mondott” a szabadságukat visszanyert elítéltek előtt,

biztosította őket nagyrabecsüléséről, és köszönetét fejezte ki a börtönben tanúsított magatartásukért, „azon méltóságteljes türelemért, melylyel nehéz sorsukat hordozták.” (I. m. 181—82.)

Ahhoz, hogy a josphstadi várba az ott őrzött foglyok hozzátartozói is bejuthassanak, általában a bécsi kormányhatóságok különleges engedélyére volt szükség. Deák Farkas sehol sem ír róla, hogy ő vagy sorstársainak valamelyike bármikor is látogatót fogadhatott volna, Földy János feljegyzései viszont több ilyen esetről is beszámolnak. Arról, hogy ezek a látogatások milyen körülmények között mentek végbe, Barsi József visszaemlékezései alapján formálhatunk képet. (A josphstadi helyzet ebben a vonatkozásban bizonyára nem nagyon tért el a Barsi által leírt olműtzi viszonyoktól.) Az Olműtze érkezett asszonyok — a nagynehezen megszerzett látogatási engedély birtokában — „csak igen rövid perczekre és egy kísérő tiszt jelenlétében” találkozhattak férjükkel. A házastársaknak csak német nyelven volt szabad beszélniük egymással. „A látogatót a kísérő tiszt bevezette az e célra mindjárt a folyosó elején üresen hagyott szobába és oda kísérte a porkoláb a kit a látogató keresett; és hogy a bekísérő tiszt se lehessen ellenőrködés nélkül, vagy a porkoláb, vagy ha ennek másfelé volt hivatalos teendője, az őrt tartózkodott a látogató-szobának nyitott ajtaja közelében.” (I. m. 253—54.) Az asszonyok közül többen — hogy a férjükkel való rendszeres érintkezést könnyebbé tegyék — később Olműtzen vettek ki lakást maguknak. (I. m. 257.) Barsi tanúságtételét megerősíti egy volt josphstadi fogoly özvegyének: Bónis Sámuelné Darvas Erzsébetnek öregkori visszaemlékezése is. Bónisné — akinek férje, a reformkor ellenzéki politikusa, a forradalmi kormányzat államtitkára, majd kormánybiztosa 1856-ig raboskodott Josphstadtban — elmondja, hogy csak nagy nehezen, hosszas utánjárás után sikerült Bécsben kihallgatást nyernie az uralkodótól és ily módon megszereznie a látogatási engedélyt. A fogság éve során összesen három ízben utazott Magyarországról Josphstadtba. Első alkalommal nyolc napig maradhatott a városban, és naponta 2 óra hosszat lehetett — egy felügyelő katonatiszt jelenlétében — férjével együtt. (*Elmúlt idők emlékeiből*. Családja tagjai számára összeállította: Korányi Sándor. Bp. é. n. [1932] 67—73.)

Kétségtelen, hogy Jókai regénye kissé szépített képet ad mind az abszolutizmus korának börtönviszonyairól, mind a Bach-rendszer hatóságainak működéséről. Igazán éles kritikával — Csacsina Flórián és a várkormányzó figuráján keresztül — csak az önkényuralom magyar kiszolgálóit illeti, viszont a kormányzat más nemzetiségű képviselőit (ilyen pl. az utolsó fejezetben megjelenő Scheferik megyefőnök is) jóindulatú, rokonszenves emberekként festi le, akikkel a

regénynek a magyar nemzeti ügyhöz hűséges szereplői is szívélyes viszonyt tartanak fenn. Ez a hangsúlyeltolódás (amely már az 1891-ben írt *A fekete vérben* is megfigyelhető) Jókai politikai álláspontjának módosulásával függ össze. Az öreg író az uralkodóház iránti lojalitása, valamint a dualizmus adott formájához való feltétlen ragaszkodása készítette rá, hogy letompítsa annak a bírálóknak életét, amellyel régebbi műveiben Ferenc József uralmának első szakaszát ő maga is illette, de amelynek felújítása ekkor esetleg az ellenzéki propagandának adhatott volna tápot. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ifjúságának nagy, jellemformáló történelmi élményeiről: a reformkor és a szabadságharc küzdelmeiről vallott felfogása is megváltozott volna. A reformkor politikai törekvéseiről, a közteherviselésért vívott harcokról szólva, nagy nyomatékkal jelenti ki: „A magyar nemzetnek ennél fényesebb korszaka nem volt, nem is lesz soha.” A szabadságharc eseményeinek szentelt fejezetek is a régi Jókai-művek hangján — többnyire az azokból ismerős fordulatokat is megismételve — elevenítik fel a „lélefordító idők”, a „csodatevő napok” emlékét. A *Börtön virága* — bármennyire magán viseli a művészi alkotóerő hanyatlásának félreismerhetetlen jeleit — ily módon tehát mégis szervesen kapcsolódik az oeuvre legfontosabb, központi vonulatához. Jókai munkáinak legértékesebb része a reformkor és a szabadságharc eszmei örökségéből táplálkozik, innen meríti gondolati és érzelmi impulzusait. E mellett az örökség mellett tesz hitet az írónak ez az utolsó, pályázáró alkotása is.

IRODALOM

A *Börtön virága* egész irodalma néhány rövid, utalásszerű megjegyzésre korlátozódik. Érdemben sem az egykorú kritika, sem a későbbi Jókai-kutatás nem foglalkozott a regénnyel.

Az UI 1904. máj. 8-i száma — amely külön mellékleten emlékezett meg a néhány nappal előbb elhunyt Jókairól — a 164. lapon a következő sorokkal harangozta be a regény folytatásos közlését:

„Képeink egyike Jókai legutolsó művének kéziratát hű hasonmásban mutatja be. »Börtön virága« a címe ennek a regénynek, amelyet Jókai Mór az Uj Idők számára írt. Hattyúdala ez a mű s az Uj Idők olvasóit annál is inkább érdekelheti, mert e mű egyenest számunkra íródott s legutolsó írása a nagy költőnek. Jókai az ő műveit folytatásokban írta, hétről-hétre, mindig megvárva, míg az előző folytatás nyomtatásban megjelent. Csak két regényét írta végig, egyfolytában: az elsőt és az utolsót, a »Hétköznapiok«-at és a »Börtön virága«-t. A legutolsó művéből e hasábokon adunk szemelvényt.” (E sorokban

több tárgyi tévedést találunk. Így pl. Jókai művei közül a *Török világ Magyarországon* c. regény kiadását sem előzte meg folytatásos közlés; regényeinek többségét nem heti-, hanem napilapok közölték, a folytatások tehát nem „hétről hétre” követték egymást. Továbbá a folytatásos közlésre szánt művek — a köztudatban megrögződött hiedelemmel ellentétben — korántsem mindig az UI soraiban leírt módon készültek: Jókai munkatempója ui. nemegyszer megelőzte a folytatásos közlés ütemét.)

A regény első kiadása — amely a címlapján feltüntetett 1912-es évszám ellenére csupán 1914-ben került forgalomba — nem váltott ki érdemleges visszhangot. Ebben (Jókai nimbusának csökkenésén kívül) bizonyára a történelmi helyzet: az első világháború kitörése is közrejátszott. (A Pester Lloyd még a háború kitörése előtt, 1914. jún. 14-én közölt ismertetést a HhM-sorozat új köteteiről *Drei Jókai-Bände* címmel, de ez a cikk az *Ahol a pénz nem istent és a Börtön virágát* tartalmazó 10. kötetnek mindössze egyetlen általánosságban maradó elismerő mondatot juttatott.) Mindössze egyetlen olyan cikket találtunk, amely — az előző időszak regényújdonosságainak áttekintése kapcsán — röviden kitér a *Börtön virágra* is. Ez a beszámoló — *Újabb regényeink* címmel — a Katholikus Szemle 1915. januári számában jelent meg, b. j. betűjelű szerző (valószínűleg Bartha József) tollából, s Jókai utolsó pályaszakaszának több, a HhM ciklusában közreadott alkotásával is foglalkozik.

A cikkíró szerint e kései regények arról tanúskodnak, „hogy Jókai teremtő képzelőereje még élete utolsó éveiben sem fogyatkozott meg. A *Börtön virága* című regény az elnyomatás idejéből veszi tárgyát. Főhőse egy eszményi lelkű magyar asszony, aki az osztrák börtönben a várparancsnok titkos engedélyével meglátogatja fogoly férjét. Idő múltán gyermeke megszületik s a világ elítéli. Ő azonban hitvesi hűségét nem védelmezheti meg azzal, hogy fölfedje férjénél tett látogatását, mert ezzel sok szegény magyar fogoly sorsát tenné szigorúbbá. Azért hát tovább viseli keresztjét.” (55.)

Zsigmond Ferenc monográfiájában (*Jókai*. Bp. 1924.) megállapítja, hogy Jókai, aki idegenkedve figyelte a századvég társadalmát, „kedvenc hőseit igyekszik elkülöníteni a közönséges világtól, mint ahogy fertőző ragály esetében szokott védekezni az ember. Legutolsó regényének (*Börtön virága* 1904) is két mártíralak a hőse: Markóczy Dezső és felesége. Tengernyi szenvedés után végre boldogok lehetnének, de a férj itt is hamar elpusztul, az életben maradt mártír-asszony pedig „élőhalott”-nak mondja magát, mert özvegyi gyászában is tovább rágalmazzák hőtiszta jellemét az emberek. „Hasztalan minden védelem, minden igazság! Uralkodók adhatnak az elítéltek

amnesziát, a világ nem ád kegyelmet soha.' Ez a keserű reflexió tekinthető Jókai regényköltészetének mintegy az utolsó mondatául." (262.)

Móricz Zsigmond *Jókai a forradalomban* c. — elsősorban Jókai politikai magatartásával foglalkozó — cikkében (Pesti Napló 1939. jún. 4. és Móricz Zsigmond: *Irodalomról, művészetről*. Bp. 1959. 2. k. 400—04.) kitér *A börtön virágára* is: „Összeszedtem sorba a forradalommal foglalkozó könyveit. Emlékeimből, *A forradalom alatt írott művek*. S végül a *Börtönvirág* [!] című utolsó regényét, amit hetvennyolc éves korában írt. Ebben Jókai élete főélményét, amely soha egy percre békén nem hagyta, amely számtalan művét inspirálta, s az életfelfogását, sőt a világszemléletét örökre befolyásolta — a negyvennyolcas forradalomnak — valósággal sematikus vázát adta.

El is gondolkoztam rajta, mi az oka annak, hogy az öreg író egyszer csak elveszíti közönségét. Jókai ebben a regényében, a *Börtönvirágában* nem jobb, de nem is rosszabb, mint bármelyik régi könyvében. Sőt tárgyilagossabb. Ha eltekintünk a szokott jókaizmustól, a mesemondás szertelen hangsúlyától, a gondolati anyag pontos és megtámadhatatlan. Csak az a kis stílusnaívság az, ami pl. ezt a könyvet a legteljesebb ismeretlenségbe taszította? Már írása idején? Vagy inkább az a tény, hogy ez a könyv, amely a kortársakban sorról sorra magas, magasztos vagy vidám s humoros emlékeket kelthet: már csak két-három kortársat talált életben? S a fiataloknak, az élőknek, a munka dandárát viselőknek már csak kilőtt patron? Törmelék, amit el kellett takarítani az útból?" A továbbiakban azt a véleményét fejt ki, hogy Jókai igazi nagysága teljesebben mutatkozik meg a forradalom idején keletkezett írásaiban, semmint későbbi, a szabadságharc emlékeit utólag felidéző műveiben.

Nagy Miklós *Jókai* (Bp. 1968.) c. monográfiájában (228.) egy, a *Börtön virágról* a *Politikai divatok* c. regénnyel összefűző motívum-párhuzamra mutat rá. (L. erről a 193. lapon.)

Lengyel Dénes *Jókai Mór* (Bp. 1968.) c. könyve *Az 1848-as témakör felelevenítése* c. fejezetben foglalkozik a regénnyel. A szerző szerint „*A mi lengyelünk a szerelem, a Börtön virága pedig a hűség regénye. [. . .] Jókai most is nevel, pedig saját fájdmáról ír. Részletesen bemutatja hogyan viselkedik a jó társaság, amikor meghallja annak a hírért, hogy Viola gyereket vár. [. . .] Milyen jól ismerte mind ezt Jókai, akit második házassága következtében keserű tapasztalat győzött meg az egykorú társaság kicsinyességéről és rosszindulatáról.*

Jókai ekkor már nemcsak motívumokat vesz át régi műveiből, hanem egyes szakaszokat, fordulatokat is. Ez már ismétlésnek hat az

olvasó számára, aki ezeket a fényes, csillogó előadás halványabb, színtelenebb változatainak érzi.” Itt *A kőszívű ember fiai* é. regényből (az *Egy nemzeti hadsereg* c. fejezetből) idéz néhány sort, s ezekkel a *Börtön virága* egy részletét (kiadásunkban 25 : 4—15 sorok) állítja szembe. „Bár kétségkívül új ez az elbeszélés, s nem másolata az előbbinek, mégsem hat igazi erővel az olvasóra . . . Mennyi lendületet és erőt találunk az első regényben, s milyen halvány felsorolást az utóbbiban! Jókai megismétli a nemzeti hadsereg születésének bemutatóját, de most már csak krónikát ír arról a mozgalomról, amelyet egykor úgy tudott ábrázolni, hogy szavaiból egy új harc riadója csendült ki.” (185—87.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Kiadásunk a K szövegén alapul. Azért kellett — a JKK általános gyakorlatától eltérve — ehhez az eljáráshoz folyamodnunk, mert a *Börtön virága* (Jókai utolsó nagyobb lélegzetű alkotása) csupán mint posthumus mű látott napvilágot, és nyomdába is már csak az író halála után került. A szerzői intenciókat teljes hűséggel közvetítő, hiteles szövegnek tehát kizárólag a K tekinthető. Mind az UI hasábjain megjelent folytatásos közlés, mind pedig a HhM sorozatában közreadott első kötetkiadás szövegében számos apróbb eltérés mutatkozik a K-hoz képest. Így pl. a Jókai által előszeretettel használt és a K-ban igen gyakran előforduló elbeszélő múltat (*monda, viszonzta, suttogá* stb.) mind az UI, mind a HhM többnyire befejezett múlttal (*mondta, viszonzotta, suttogta* stb.) cseréli fel. A *ki, mikor, mely* névmások helyett mindkét szöveg úgyszólván minden alkalommal az *aki, amikor, amely* formákat szerepelteti, a *fel* igekötőt rendszerint *föl*-re változtatják, és a — Jókai nyelvhasználatára jellemző — *felyül, önkényt* szóalakok helyén *felül, önként* olvasható bennük. Nemesgyszer figyelmen kívül hagyják az egyes szavak, ill. szövegrészek kurzíválására vonatkozó jelzéseket. A hanyag nyomdai munka, Jókai kézírásának pontatlan olvasata emellett sok esetben eredményezte egyes szavak kimaradását, ill. értelemzavaró hibák bekerülését a szövegbe (pl. „Csóri bácsi” a K-ban és a JKK 58 : 8 sorában olvasható „Csósz bácsi” helyett, „Idrawodwyntyce” a K-ban és a JKK 72 : 31 sorában előforduló „Zdraszvujtye” helyett, „Regélő Album” a K-ban és a JKK 107 : 14 sorában található „Reguly Album” helyett). A továbbiakban az UI és a HhM szövegének ilyenfajta eltéréseit nem részletezzük, és szövegváltozatokként kizárólag magának Jókainak a K-ban, munka közben végzett javításait tüntetjük fel.

Az a tény, hogy a szóban forgó esetek túlnyomó többségében a

HhM az UI (és nem a K) szövegével egyező formákat tartalmaz, arra vall, hogy a HhM szedése során az UI-beli közlést vették alapul. A HhM szövegébe azután — amint ilyenkor rendszerint történni szokott — újabb, az UI-ben még nem szereplő hibák is becsúsztak. Találunk viszont (ha nem is túlságosan nagy számban) olyan eseteket is, amelyekben a HhM lapjain — az UI-vel szemben — a K szövegével összhangban álló, helyes forma olvasható. Az UI-beli közlés lezárulta után a K ui. kétségkívül a Jókai-művek szerzői jogaival rendelkező és a HhM sorozatát is közreadó Révai kiadó cég birtokába került, és azt bizonyos mértékben — anélkül, hogy a K szövegének betű szerinti hűséggel való, aprólékosan pontos visszaadására törekedtek volna — figyelembe vehették a HhM levonatainak korrigálása folyamán is.

A regény néhány szereplőjének elnevezése tekintetében a K-ban bizonyos következetlenség figyelhető meg. A mű férfi főalakját Jókai hol Markóczy, hol pedig Tarkóczy Dezsőnek nevezi, és hasonlóan váltakozva fordulnak elő a K-ban a Markóczfalva és Tarkóczfalva helységnevek, valamint a „Markóczy-uradalom” és „tarkóczy uradalom” szókapcsolatok is. (A regény első fejezeteiben a Markóczy, középső harmadában a Tarkóczy forma van túlsúlyban, a befejező részben ismét a Markóczy névhez tér vissza az író. Ám olykor a K-nak ugyanazon a lapján, egymás szomszédságában találkozunk mindkét névalakkal.) Egy másik figura hol Csacsina, hol Csacsinka Flórián néven szerepel. Zentai Amadé neve helyenként Zentay írásmóddal fordul elő a K-ban. Az UI és a HhM szövegében már mindenütt a Markóczy, Csacsina, Zentai alakok olvashatók. A JKK általános gyakorlatával összhangban, ugyanilyen módon egységesítettük a névhasználatot mi is, és következetesen ez utóbbi (a K-ban is többségben levő) formákat szerepeltetjük a szövegben. (Az ilyenfajta, kizárólag az említett nevekre korlátozódó egységesítést nem jelezzük esetenként külön a szövegváltozatok között.)

E mű kritikai kiadása is a JKK *Regények* ciklusának első kötetében, a *Bevezetés Jókai összes műveinek kritikai kiadásához* c. fejezetben összefoglalt, és a sorozat minden kötetére érvényes helyesírási elvek, ill. a JKK *Regények* ciklusának 24. kötetében *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* címmel közölt módosítások szerint készült.

A mássalhangzók rövideége, ill. hosszúsága tekintetében a következő szavak K-beli írásmódját változtattuk meg a mai helyesírás javára: *boszant, boszú, bölcsesség, csengetyű, csörgetyű, épen (éppen is!), fenhangon, fenmarad, fulánk, gyulad, jösz, kopaszt, köny, lábbadozó, lejjebb, restel, szunyad, targaly.*

A mai helyesírásnak megfelelő formában szerepeltettük továbbá

a K² alábbi szóalakjait is: *fakgatás, foghagymás, higgye, keztyű, lélekzik, podgyász, szakgat*. Egy helységnév írásmódját is megváltoztattuk: *Józsefstadt* helyett szövegünkben mindenütt *Josefstadt* áll.

Lap: Sor:

- 6 : 14 fegyverzetek (K: [jav. ebből:] fegyverek)
dísztík. (K: <ékes> dísztík)
- 22—24 ← (K: a „Tudniillik...” kezd. mondatot utólag, a lap margójára írta be függőlegesen az író. A szöveg megfelelő helyére illesztett * és a pótlás végén található J. M. szignó arra vall, hogy Jókai eredetileg jegyzetnek szánta ezt a mondatot. Későbbi — a K-ra ceruzával rávezetett — nyomdai jel viszont már a szövegbe való beiktatására ad utasítást.)
- 7 : 1 legszélső úrnak (K: legszélső<nek> úrnak)
19 Markóczy Dezső (K: Markóczy <Sándor> Dezső)
- 8 6 Ekkor a vármegye (K: [jav. ebből:] <s> a vármegye)
amidőn letette (K: <akkor> amidőn letette)
7 s kapitányi rangban kilépett (K: jav. ebből: s <mint> kapitány kilépett)
13 összeg tőkését (K: összeg<et> tőkését)
20 neki több levelet (K: [jav. ebből:] neki level<ek>et)
32 volt a háznál a Csacsina Flórián. (K: [előbb:] volt a Csacsina Flórián a háznál.)
- 9 : 11 számadást vezetett. (K: számadást <vitt.> vezetett.)
- 11 fejezetcím (a K-ba utólag írta be Jókai. Eredetileg ez a rész nyilván a II. fejezethez tartozott.)
16 papírra vesse. (K: papírra <ne> vesse.)
- 12 2 került az előjogaikra (K: [jav. ebből:] került a <nemesi> előjogaikra)
15 ajándékba. (K: ajándékba. <„Lopni”>)
30 Részvevő tagjai voltak (K: <Össze volt állítva> Részvevő tagjai voltak)
- 13 16 embert. (K: embert. <s>)
26 börtönbüntetés. (K: börtön <fen> büntetés)
- 15 30 választott vicispánt (K: választott <ali> vicispánt)
- 16 1 bugyros (K: [jav. ebből:] butyros)
- 17 : fejezetcím a (K-ba a végleges fejezetcímet egy korábbi — áthúzással olvashatatlaná tett — cím fölé írta be Jókai. A fejezet sorszámát III-ból javította IV-re.)
19 Markóczfalva (K: <Márkus> Markóczfalva)
- 18 9 a markóczfalvai (K: a <márkus> markóczfalvai)
12 a helyiség (K: a <falu> helyiség)

Lap: Sor:

- 19 4 az evangélikus (K: [jav. ebből:] a <kálvinista>)
10 Bizonyosan Amadé (K: <Hihetőleg> Bizonyosan Amadé)
11 megható. (K: <elérzékenyítő.> megható.)
20 4 melyet (K: <s> melyet)
21 6 az evangélikus pap (K: [jav. ebből:] a pap)
23 6 az égalj (K: [jav. ebből:] a láthatár)
27 : fejezetcím urának felesége (K: urá<t szereti.>nak felesége)
4 honvéd zászlóalj (K: honvéd <ezre> zászlóalj)
31 : 29 végre elnyomta (K: végre <elal> elnyomta)
31 megtudja, él-e (K: megtudja, <hogy> él e)
32 34 lábán osztrák (K: lábán <magyar> osztrák)
33 11 hangzott (K: ha<llo>ngzott)
22 még szutykosabb (K: még <barnább> szutykosabb)
27 huszat (K: <harminczat> huszat)
36 14 (K: az „Átadási parancs . . . ” kezd. mondatot pótlásként a
margóra írta be Jókai.)
40 13 vasrúddal (K: vasrud<ban>dal)
43 2 eléje (K: <elő>eléje)
33 a lefoglalt érckészlet (K: a lefoglalt <a lefoglalt> ércz kész-
let)
47 8 Markóczy Dezső (K: <Központja> Markóczy Dezső)
52 23 én kinevezlek (K: én <tégedet> kinevezlek)
53 8 technikusokat (K: technikus <praktikansokat> okat)
18 az engedelmeskedés. (K: az <ellenségesk> engedelmeskedés.)
54 3 hanem nőtagjai is. (K: hanem <asszonyai> nőtagjai is.)
55 : 23 ő is elvitte (K: <de ő nem> ő is elvitte)
56 fejezetcím (a K-ba a végleges fejezetcímet az alábbi áthúzott
cím fölé írta be Jókai: <Asszonyok a hadjáratban.>)
59 3 hátába kerülve (K: hát<a mo>ába kerülve)
60 15 — Én vagyok (K: <— Uram ön> — Én vagyok)
23 bizonyítja (K: <elismeri> bizonyítja)
62 19 felszámításával (K: <levonásával> felszámításával)
22 birtokába vette (K: <átv> birtokába vette)
63 20 torolta vissza (K: <vizonozta> torolta vissza)
65 10 védelmére a bevehetlen (K: védelmére <készen> a be-
vehetlen)
66 1 a kormánybiztos (K: <Tark>a kormánybiztos)
68 15 (után a K-ban a „(vége az első kötetnek)” szavak olvasha-
tók)
69 : fejezetcím (fölött a K-ban — egy áthúzással olvashatatlanná
tett szó mellett — a „Második kötet” szavak olvashatók)

Lap: Sor:

- 70 : 12 kapitulációnál mentő (K: kapitulációnál <fogva> mentő)
- 78 1 Egy szép napon (K: Egy szép <ősz> <nyárutói> napon)
- 88 7 Veronka a neve (K: Karolina a neve — elírás)
- 89 : 22 a markába (K: <az asztalra> a markába)
30 a zsebemből (K: a <keble> zsebemből)
- 93 : 33 Veronkának (K: Veronának — elírás)
- 94 : 29 édes anyósomhoz (K: édes any<ám>ósomhoz)
- 95 5 kuktáskodott (K: kuktáskod<tak>ott)
- 96 19 olyan, akárcsak (K: olyan <mint> akárcsak)
- 101 18 társasághoz csatlakozva (K: társaság<gal>hoz csatlakozva)
- 114 17 hát énvelem (K: hát<eng>én velem)
- 117 7 aminek (K: a<miről>minek)
- 122 15 buzgó evangélikus (K: buzgó <kálvinista> evangélikus)
- 123 17 A protestáns (K: A <kálvinista> protestáns)
26 mérgelődve. (K: mérgelődve, <azt>)
- 124 21 mind a végzet (K: mind a <sors> végzet)
- 126 : 23 mi legyen? (K: mi<ly> legyen?)
32 hazafinak súlyosítam (K: hazafinak <sz> súlyosítam)
- 133 : fejezetcím (a K-ba a végleges fejezetcímet egy korábbi — át-
húzással olvashatatlanná tett — cím mellé írta be Jókai.)
- 137 28 meghatalmazására várt. (K: meghatalmazására várt. <Nem
lehetett vele sietni.>)
- 138 17 az elkárhozottnak. (K: az <átkozottnak.> elkárhozottnak.)
- 140 14 kisujjammal érintem (K: kis ujjammal <nyúl> érintem)
- 141 1 aki értett (K: a<kinék> ki értett)
12 Mária vagyok. (K: <Zsuzsánna> Mária vagyok.)
- 142 : 24 bejelentetlenül (K: <még is> bejelentetlenül)
- 144 1 szétrepkednek, minden (K: szétrepkednek, <fizetett kígyó,
kém ki>minden)
- 152 12 megszegyenítő büntetéssel (K: megszegyenítő <fe> bünte-
téssel)
- 154 21 Ezredesek, hadnagyok. (K: Ezredesek, <fő>hadnagyok.)
- 155 30 kötelezettség (K: [jav. ebből:] kötele<s>ség)
- 163 : 26 Elébb a nők (K: Elébb a <ferfi> nők)
- 170 11 volt. Évek (K: volt. <Rég> Évek)
14 Innen a barátságunk. (K: Innen <az ismeretségünk> a barát-
ságunk.)
- 171 : 27 (alatt a K-ban a „Vége” szó olvasható)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

MOTÍVUMROKONSÁG

Az írónak ebben az utolsó életévében keletkezett, a fáradság jeleit kétségkívül magán viselő alkotásában még a szokásosnál is sűrűbben bukkannak fel a korábbi Jókai-művekre utaló reminiscenciák. A reformkor végső szakaszáról, a szabadságharcról és az abszolutizmus időszakáról szólva, Jókai úgyszólván csak megismétli azt, amit ezekről a történelmi fejleményekről már másutt elmondott, és a régebbi írásaiból ismerős apró korfestő mozzanatok egész sorát eleveníti fel. Az efféle összefüggésekre mindig a regénybeli előfordulás helyéhez fűzött magyarázatban mutatunk rá.

A cselekmény központi motívuma is előfordul már egy, a *Börtön virágánál* mintegy negyven évvel korábbi keletű regényben: a *Politikai divatokban*. Ez utóbbinak kritikai kiadásában Szekeres László foglalkozik is a két mű közötti rokonsággal, és a következőket állapítja meg: „Jókai nagyon sok regényt és novellát írt a reformkorról, a szabadságharcról és a Bach-korszakról. Ezek közül a *Börtön virága* c. kisregény áll legközelebb a *Politikai divatokhoz*. E témájában és mondanivalójában egyaránt közeli rokonságot mutató mű eseményei ugyancsak 1847-ben kezdődnek és az ötvenes években fejeződnek be, s megvilágítják a hűtlenséggel vádolt feleség hősi küzdelmét a szabadságharcos férj megmentéséért. [. . .] A *Börtön virága* c. kisregény tele van hiteles történeti eseményekkel, önéletrajzi emlékekkel és személyes élményekkel. Ez utóbbiak közt szerepel az 1863-as fogsága, melyet a Bach-korszak börtönéletének rajzakar használ fel. Mindemelllett a *Börtön virága* azért tekinthető a *Politikai divatok* legközelebbi rokonának, mert legnagyobb részét annak a konfliktusnak az ábrázolása foglalja el, mely a férjéért minden áldozatra kész, még a hitvestársi hűtlenség vádját is magára vállaló feleség és a csípős nyelvű környezet között keletkezett. Mindkét regényben azonos esemény képezi a konfliktus alapját. A *Börtön virágban* Markóczy Dezsőné a szabadságharc alatti tevékenységéért börtönben sínylődő férjét, Lávayné pedig a halottnak hitt, bujdosó urát látogatja meg titokban. A szerelmesek boldog egymásra találása nyomán mindkét helyen fiú-

gyermek születik, amit csak a két anyós fogad megértéssel, míg a környékbeli ismerősök rágalomhadjáratba kezdenek. Egyik nő sem védekezhet az asszonyi becsületet kikezdő vádak ellen, pedig hitvesi hűségük bizonyítéka csak egy szavukba kerülne. Ezzel az egy szóval azonban férjük helyzetét súlyosbítanák . . .” (JKK 14. k. 514—15.)

Nagy Miklós monográfiája mutatott rá arra, hogy a *Politikai divatok* szóban forgó részlete nem egyszerűen az írói képzelet terméke, hanem Táncsics Mihály életrajzának hiteles tényein alapul. Táncsicsot ui. felesége a szabadságharc után nyolc esztendeig saját házukban, a föld alatt rejtgette. Eközben gyermekük is született, ami Táncsicsné számára csúf pletykák forrásává vált. (Nagy Miklós: *Jókai*. Bp. 1968. 228—29.) Mivel azonban a *Börtön virága* főalakjait ugyancsak valóságos személyekről mintázta az író (mint kimutattuk, a regénybeli Markóczy Dezső sorsa messzemenően fedi Madocsányi Pál 1848-as kormánybiztos életútjának főbb állomásait), itt voltaképpen nem a szokványos értelemben vett reminiscenciával állunk szemben. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy maga az élet hozott létre két ízben is efféle különleges szituációt. Jókai — más-más időpontban — mindkét esetről tudomást szerzett, és értesüléseit irodalmi témaként is hasznosította. (E kérdéssel kapcsolatban l. még a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet is.) Csupán távoli rokonságban áll a *Börtön virága* központi motívumával az *Egetvívó asszonyszív* c., 1900/1901 folyamán keletkezett regény témája: egy asszonyi becsületében megrágalmazott, hamisan házasságtöréssel vádolt asszony kálváriája, harca fia törvényes voltának elismertetéséért. Jókai öregkori regényeiben egyébként is gyakran találkozunk megcsalt vagy szenvedő, megpróbáltatásaikat hősiés lélekkel elviselő női főalakokkal (*Minden poklokon keresztül, A mi lengyelünk, Tégy jót*).

A regény XVI. fejezetében Zentai Amadé bátran szembeszegül az erdei séta közben váratlanul felbukkanó dühös medvével, és ily módon megmenti Markóczy Dezsőné életét. Efféle „vérmedvéket” gyakran cmleget és ábrázol az író régebbi műveiben is (*Szegény gazdagok*. JKK 12. k. 91—93.; *Eppur si muove*. JKK 22. k. 360—61; *Szép Mihály*. JKK 32. k. 40.; *A Damokosok*. JKK 44. k. 16.). A *Koronát szerelemért* c. korai, 1851-ben írt elbeszélés pedig olyan helyzetet jelenít meg, amely kifejezett rokonságban áll a regény érintett epizódjával: ott a novella hőse, az ifjú II. Apafi Mihály oltalmazza meg Bethlen Ilo-nát a rátörő medve támadásától.

Lap: Sor:

- 6 5 *Zsigmond király* — a Luxemburgi-házból származó uralkodó (1368—1437); 1387-től magyar király, 1410-től egyúttal német császár.

- 6 : 21 „*fuit candidatus ad palatinum*” — nádorságra volt jelölve. Jókai Péter Péter c. regényében (46.) is említi ezt a latin kifejezést, és lábjegyzetben a következő kommentárt fűzi hozzá: „Ezt a címet több helyen találjuk a főúri családtermek arczképe alá írva »nádorságra jelöltetett«. T. i., hogy a régi magyar közjog szerint mind a négy bevett vallásfelekezetről kellett egyet jelölni a megürült nádori méltóságra; s ez volt a legnagyobb megtiszteltetés egy protestáns főúrra nézve.”
- 22 *nádorválasztáskor a három jelölt közül egynek, törvény szerint, protestánsnak kellett lenni* — Jókai állítása nem teljesen helytálló. A nádorválasztás módjára nézve az 1608: III. törvény-cikk úgy intézkedett, hogy a nádort az országgyűlés választja a király által megnevezett két katolikus és két protestáns jelölt közül. (Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 3. k. Pest 1861. 456.)
- 7 9 *szép leányok törtek csirkecsontot afelett, hogy ki megy elébb férjhez* — erre a szokásra Jókai a *Fekete gyémántok* c. regényben (JKK 20. 112.) is utal.
- 31 *a bécsújhelyi katonai akadémiából* — a Bécsújhelyen (Wiener-Neustadtban) működő, 1752-ben alapított Terézia katonai akadémiát — a Habsburg-birodalom központi tisztképző intézményét — Jókai más műveiben is többször említi. Itt végzi tanulmányait *A kiskirályok* c. regény egyik főszereplője, Tanussy Manó, valamint a *De kár megvénülni* c. regény (meg nem nevezett, a történetet első személyben elmondó) főhőse is.
- 8 : 17 *Bukovindból telepített be csángó béreseket* — anakronizmus. A csángók hazatelepítésének gondolata csakugyan már a reformkorban felmerült. 1844/45-ben Jerney János, a neves történész szorgalmazta ezt, de konkrét eredmény nélkül. Ténylegesen csak 1883-ban került sor egyes csángó csoportoknak a Délvidéken (Pancsova környékén) való letelepítésére.
- 9 : 5 *ungorkodni* — bajlódni, veszekedni
- 8 *A gazdálkodás robot mellett folyt* — Az 1767-i urbárium előírásai értelmében minden egésztelkes jobbágy évi 52 nap igróbotot (vagy pedig 104 napi gyalogrobotot) tartozott teljesíteni földesura számára.
- 17 *cifferblatt* — az óra számlapja, itt átv.: arc, ábrázat
- 10 12 *Iskoldit egy alföldi mezőváros főiskoldjában végezte* — e sorok-

- ban Jókai saját (a Kecskeméten eltöltött diákévekhez fűződő) ifjúkori emlékeit idézi fel. Két tanéven át (1842 őszétől 1844 nyaráig) volt a kecskeméti református főiskola hallgatója. Az ott kialakult patriarkális légkörről és a hajdani kecskeméti diákok életmódjáról *Az én iskolatársaim* c. visszaemlékezésében (HhM 5. k. 157—76.) ír részletesebben.
- 25 *jurateria* — a jogi tanulmányok elvégzését és a patvaristászkodást követő, s az ügyvédi vizsga letételét megelőző joggyakornoki (jurátusi) év. Jókai maga is Pesten jurátuskodott.
- 28 *Színház csak egy volt* — ti. az 1837. aug. 22-én megnyílt pesti magyar színház, a későbbi Nemzeti Színház, amellyel Jókai egész pályája során — mint szerző, kritikus és a dráma-bíráló bizottság tagja — kapcsolatban állt, s amelynek működését mindig élénk figyelemmel kísérte. (L. visszaemlékezéseit: *A hajdani Nemzeti Színházról*. HhM 4. k. 3—47.) A megnyitó előadást a *Kárpáthy Zoltán* c. regény I. fejezetében (JKK 8. k. 5—10.) írta le.
- 11 6 *pecsovicspárti* — állítólag a reformkor egyik ismert konzervatív politikusának (gr. Eszterházy Károlynak, ill. — más változat szerint — gr. Festetich Rudolfnak) a tisztartója — akire a kormánypárti kortesek és választók megvendéglése volt bízva — viselte a Pecsovics nevet, s ez a személynév vált azután a konzervatív párt tagjainak országosan elterjedt gúnynevévé.
- 7 *Arcképeket festett* — diákkorában Jókai is rendszeresen foglalkozott rajzolással és festéssel, sőt másokat is tanított rajzolni és festeni. Az olajfestést ő is egy „vándor piktortól” tanulta, és kecskeméti diák, majd komáromi patvarista korában számos ismerősének arcképét festette meg. (Erről részletesebben l. Vayerné Zibolen Ágnes: *Jókai képzőművészeti munkássága*. A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve 1962. Szerk. Baróti Dezső. Bp. 1962. 61—63. és JKK *Elbeszélések* 1. k. 763—65.)
- 11 *Még akkor nem volt festőakadémia az országban* — az első magyar művésziskola a velencei származású Marastoni Jakab magánakadémiája volt, amely 1846-ban nyílt meg Pesten, és 1860-ig állt fenn. A mai Képzőművészeti Főiskola előde, az Országos Magyar Királyi Mintarajziskola és Rajztanárképző 1871-ben jött létre, Eötvös József kezdeményezésére, és 1908 óta viseli a Képzőművészeti Főiskola nevet.

Lap: Sor:

- 11 : 21 *aktudlis vicensótarius* — tényleges (azaz nem tiszteletbeli, hanem fizetést is élvező) aljegyző
- 12 7 *Egy adat híven jellemzi a földesurat.* — ezt a történetet Jókai korábban gr. Károlyi István személyéhez kapcsolva örökítette meg. Eszerint a gróf így válaszolt erdészének, amikor az egy szegény fői parasztszasszonyt falopással vádolt: „És csakugyan olyan nagy fatolvaj ez az asszony? . . . No ezen gyökeresen kell segíteni. Azonnal küldjön neki, erdész úr, egy öl felvágott cserfát a házához. Tudom, hogy nem jár többet az erdőre fát lopni.” (*Adomák az öreg gróf Károlyi Istvánról.* — *Jocus és Monus.* Bp. 1888. 108.) A motívumot Jókai 19. sz. zsebkönyvében, a 42. r. lapon is rögzítette: „Károlyi Ist[ván] és a falopó asszony.” (JKK *Följegyzések* 2. k. 233.)
- 9 *targally* — lehulló száraz ág. Jókai az 1851-ben írt *A kétszarvú embertől* kezdve számos művében használja ezt a szót. Az *Egy játékos, aki nyer* c. regényben (JKK 26. k. 55.) jegyzetet is fűz hozzá, és ismert tájszónak minősíti. Tolnai Vilmos (*Jókai és a magyar nyelv.* Magyar Nyelv 1925. 93.) azonban valószínűnek tartja, hogy a szó Jókai saját alkotása. Az író egyik kötetének is a *Targallyak* címet adta.
- 19 *ekszpediens* — kiegészítő eszköz, mentő ötlet, kibúvó
- 27 *úriszék* — feudális bíróság, amelynek keretében a nemesség tagjai saját jobbágyaik fölött ítélkeztek. A nemesség bírászkodási jogköre még a legsúlyosabb, halállal büntetendő bűncselekményekre is kiterjedt. Az úriszék intézményét az 1848: IX. törvénycikk szüntette meg.
- 32 *patvarista* — valamely ügyvéd mellett gyakornokoskodó jogvégzett ifjú
adjunctus — bírótárs, segédbíró
cancellista — írnok
- 13 5 *esztrengára fogta* — eredetileg [a juhokat] fejésre fogta; itt átv.: szigorúan kérdőre vonta
- 11 „*fortius*” — erősebben
- 11 *viginti quingque solidost* — huszonöt keményet (= botütést). A botbüntetés végrehajtásának módját ugyanígy — és ugyanezeket a latin kifejezéseket alkalmazva — mutatja be Jókai a *Rab Ráby* c. regényben (JKK 38. k. 11—12.) is.
- 13 *kegyúri jogándl fogva* — Jókai itt téves értelemben használja ezt a kifejezést. A „kegyúri jog” valójában nem a földesúr és jobbágyai között fennálló viszonytal, hanem azzal a hatáskörrel függ össze, amely a földesurat a birtokán léte-

Sop: Sor:

sült, ill. általa fenntartott egyházközség irányában (mindenekelőtt az egyházi tisztségek betöltésével kapcsolatban megillette).

- 14 : 12 *Mindenütt az egész országban csírdzott ez a fölséges eszme* — a jobbágyfelszabadításnak (mint a polgári átalakulás döntő láncszemének) kérdése az 1830-as évektől fogva a politikai élet előterében állt. Azok a javaslatok, amelyeket az 1832—1836-i országgyűlésen az ellenzék terjesztett elő az örök-váltság ügyében, a kormány ellenállása folytán nem emelkedhettek törvényerőre, s a következő két országgyűlésen is csupán részleges, korlátozott horderejű intézkedések születtek meg. Az 1847 júniusában kiadott Ellenzéki Nyilatkozat is határozottan állást foglalt az úribéri terhek teljes eltörlése mellett, de az (1847 őszén összeült) utolsó rendi országgyűlés ilyen értelmű döntését már csak a márciusi forradalom után, 1848. márc. 18-án hozta meg.
- 29 *Mink lóháton jöttünk be, a parasztot itt találtuk, meghódítottuk.* — ugyanezzel a naív (de a nemesség jelentős részének gondolkodásmódját híven tükröző) érveléssel védelmezi a feudális előjogokat a gyermek Tanussy Manó *A kiskirályok c.* regényben: „Azért vagyunk mi az egész országban az urak, a parasztok meg a szolgák, mert a mi ősünk, Kusidkun, hozta meg a földet, füvet és vizet a magyar fejedelemnek, mikor az országba bejött, a bolgár fejedelemtől, egy fehér lóért. Azért a mienk a föld, meg ami rajta terem; a víz is, meg ami benne lakik. [. . .] Magyar csak az, aki nemesember. A parasztok mind bolgárok vagy marahánok, néhol-néhol pedig dákok.” (JKK 48. k. 142.)
- 33 *csengeri-tyukodi nemes atyafiainak* — 1834-ben a szatmári megyegyűlésen a kortesektől felbujtott kisenemesek — élükön a tyukodiakkal, csengeriekkal és csekeiekkal — ólmos botokkal felfegyverkezve, „nem adózunk” jelszóval vérengző jelenetek közt buktatták meg a liberálisok javaslatát, amely a háziadó viselését a nemesekre is ki akarta terjeszteni. Az „ólmos bot” ettől kezdve vált — a reformkori publicisztikában sűrűn emlegetett — fogalomná. Gaal József az Athenaeum 1842-i évfolyamában tette közzé *Az ólmos botok c.* satirikus versét, amely egy konzervatív kortesvezért megszólaltatva gúnyolja ki az éfféle módszereket, s amely hamarosan nagy népszerűsége tett szert.
- 15 5 *mint tavaly Galfciában* — az utalás az 1846 februárjában le-

Lap: Sor:

- játszódott galíciai eseményekre vonatkozik. A metternichi kormányzatnak sikerült szembefordítania a helyzetükkel elégedetlen galíciai parasztokat a nemzeti célokért küzdő, Habsburg-ellenes felkelést indító nemességgel. A parasztság dühének mintegy ezeregyszáz személy — köztük többszáz földesúr — esett áldozatul. A galíciai fejlemények Magyarországon is mély és széles körű hatást váltottak ki; „Vérrel írott izenet voltak a magyar nemzethez. Az irtóztató példából kellett megtanulnia a magyar nemességnek, hogy a szabadság nem osztályok kiváltsága, hanem köztulajdon” — jegyezte meg Jókai 1898-ban, a forradalom évfordulóján. (HhM 96. k. 4.)
- 15 : 20 *füstpénz* — a feudalizmus korában a jobbágyok „füstpénz” címén minden házhely után évi egy forintot tartoztak fizetni a földesúrnak.
- 32 *Horrendum dictu!* — Kimondani is szörnyű!
- 16 : 1 *Eddig csak az beszélhetett, aki tudta az ország nyelvét, diákok* — az országgyűlés tárgyalási nyelve ténylegesen már az 1790–91-i országgyűléstől fogva a magyar volt (noha a magyarul nem tudó — elsősorban horvát — követek latinul is beszélhettek). Az 1844: II. törvénycikk pedig végérvényesen államnyelvvé tette a magyart, amelynek használatát a törvényhozás, a közigazgatás és az iskolák számára egyaránt előírta.
- 1 *personalis* — személynök (feudális közjogi méltóság); egyik funkciója abban állt, hogy ő elnökölt a rendi országgyűlés alsótáblájának ülésein
- 3 „*non stultises*” — ne bolondozzál! Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (JKK 68. k. 404.) ír arról, hogy „annak az országgyűlési szónoknak, a ki a birtokmegváltásról s az egyenlőségről bátorkodott példálózni az országgyűlésen, azt kiáltották oda, hogy, ne stultiset! (Ne bolondozzon!)” (Ez az eset Felsőbüki Nagy Pállal történt meg az 1807-i országgyűlésen.)
- 13 „*pendebis!*” — lógni fogsz!
- 18 *gyűldéjük* — a Gyűlde nevű konzervatív, klerikális szellemű ifjúsági egyesület 1845 őszén alakult meg.
- 17 : 14 *Ott már a reakció dolgozott a pánszlávizmus jelszavai mellett* — a magyar liberális nemesség és a magyar közvélemény túlnyomó többsége a hazai nemzetiségek minden fellépése mögött „külföldről irányított pánszláv mozgalmak” akna-

Lap: Sor:

munkáját vélte felfedezni. (Ezt az álláspontot képviselte — mind egykorú, mind későbbi írásaiban — Jókai is.) Ténylegesen az 1848 tavaszán kibontakozott szlovák mozgalom (amelynek követéseit az 1848. máj. 10/11-i lipótszentmiklósi gyűlésen elfogadott petíció fogalmazta meg) nem „pán-szláv” célokra, hanem részben a szlovákok nemzeti jogainak biztosítására, részben antifeudális paraszti követelésekre irányult. A magyar kormány azonban kíméletlenül elfojtotta a mozgalmat. (Külön ebből a célból kormánybiztosokat is küldött a Felvidékre.) A mozgalom vezetői: Stúr és Hurbán — akik ellen a Batthyány-kormány elfogatóparancsot adott ki — külföldre menekültek és 1848 második felében már a Habsburgok oldalán léptek fel a magyar forradalom erői ellen.

- 17 : 22 „Ez az első grádics ahhoz a bizonyos akasztófához.” — ehhez hasonló fordulat szerepel *A kőszívű ember fiai* c. regényben is. Ott Rideghváry Bence jövendőli meg Baradlay Ödönnek, hogy politikai magatartása a vérpadra fogja juttatni, majd — a megyegyűlésen történt nyilvános összetűzésük után — odasúgja neki: — „Tessék . . . Az első lépcső ahhoz a magaslathoz.” (JK 27. k. 170.)
- 18 19 „Minden Demosthenesnél szebben beszél a tett.” — a szállóigévé vált idézet Petőfi *Ha férfi, vagy, légy férfi* c. verséből való
- 28 *harmonia* — itt: kórus
- 20 4 *násfa* — nyakláncos viselt, gazdag díszítésű, drágakővel kirakott arany női ékszer
- 7 *a lassú magyart* — a XIX. sz. első évtizedeinek legkedveltebb magyar tánczenei formája: a verbunkos két részre (lassú és gyors, ill. más elnevezéssel „hallgató” és „friss”) tagolódott. Az első részt szokták „lassú magyar” néven is emlegetni.
- 23 *percentudáció* — százalékos részesedés
- 26 *Carta bianca* — aláírással ellátott üres papírlap, amelyet tetzés szerint lehet kitölteni; átv.: teljes hatalom, teljes rendelkezési jog
- 22 18 *A kormány önkéntes csapatokat toborz a lázadó rácok ellen* — a Batthyány-kormány 1848. máj. 15-i ülésén (a Radicál Kör már korábban kidolgozott javaslatának megfelelően) elhatározta, hogy toborzás útján 10 zászlóalj és 1 üteget állít fel a rendes sorkatonaság mintájára. A sajtóban máj. 16-án jelent meg a minisztérium felhívása 10 000 főnyi

- „rendes nemzetőrség” felállítására. Ebben önkéntes jelentkezésre szólították fel az ország ifjúságát. A felhívás nem irányult kifejezetten a „lázadó rácok” ellen. Az al-dunai lázadás (amely az egész Délvidéket vérbe borította) ui. csak néhány hét múlva, jún. 6-án robbant ki. A szerb lakta területeken kialakult helyzet, a bécsi kormánykörök és Jelačić itteni befolyásának állandó erősödése, a Habsburgok fennhatósága alatt álló önálló szerb vajdaság létrehozására irányuló (a máj. 13-i karlócai szerb kongresszuson elfogadott) követelés azonban már ekkor is erősen nyugtalanította a magyar közvéleményt. A máj. 16-i felhívás nyomán megszerveződött tíz zászlóalj alkotta a későbbi honvédség magvát. Jókai az Ék 1848. máj. 21-i számában, a Charivari rovatban közölt névtelen cikkében (JCB 2. k. 171—72.) lelkes hangon írt a toborzási akcióról.
- 23 4 *Ő is egész szívet hozott szerető házastársához* — ugyanezt a fordulatot használja Jókai 1895-ben írt önéletrajzában: „... én a nőmhöz egész szívet vittem.” (NK 100. k. 153.)
- 24 : 18 *Bécs, Tirol, Lengyelhon küldé légióit Magyarországra.* — a szabadságharcban valóban nagy számú külföldi önkéntes vett részt. 1848. szeptember folyamán többszáz önkéntes jött át Bécsből a magyar ügy támogatására. A belőlük alakult légió részt vett a pákozdi csatában és Jelačić üldözésében, majd Erdélyben, Bem seregében derekasan harcolt. Később egy másik, nagyobbrészt bécsi menekültekből álló német légió is alakult Giron Péter parancsnoksága alatt (az un. „halálfejes légió”), ez azonban nem tüntette ki magát különösebben, és 1849 tavaszán feloszlott. A „tirolí vadász-zászlóalj” nevű (Szöll volt császári tiszt parancsnoksága alatt álló) szabadcsapat tagjainak — bár többségük német anyanyelvű volt — csak kisebb része jött valóban Tirolból. A legnagyobb létszámú külföldi önkéntes csapat az 1848. nov. 18-án megalakult lengyel légió volt, amelynek nyolc zászlóaljában mintegy tizenöt-húszezren harcoltak. Jókai az Ék-ben 1848. nov. 12-én *Keserű hangok* c. cikkében üdvözölte a külföldi légiósokat. (JCB 2. k. 405—07.)
- 20 *Bécs aulája* — az „aula” szó a bécsi radikális egyetemi ifjúság megjelölése volt. A bécsi egyetem kilenc diákja 1848. ápr. 3-tól ápr. 6-ig — a pesti egyetem vendégeként — Pesten tartózkodott. Tiszteletükre ápr. 5-én a Tigris vendéglőben díszlakomát és a Nemzeti Színházban díszelőadást, ápr. 6-án

Lap: Sor:

a Nemzeti Múzeum udvarában népgyűlést rendeztek. Jókai az Ék ápr. 9-i számában közölt névtelen cikkében számolt be a díszlakomáról, meleg hangon méltatva a két nép fiait összefűző baráti érzelmeket. (JCB 2. k. 67—68.) Később *A köszlő ember fiai* c. regényében ábrázolta az „aula” diákjainak az 1848. márciusi bécsi forradalomban tanúsított helyzetállását.

- 25 1 *Vezérszónokuk az országgyűlésen kétszázezer honvédújoncot kért* — az utalás Kossuth 1848. júl. 11-i nevezetes haderőmegajánlási beszédére vonatkozik. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (JKK 68. k. 445—46.) is kitér erre a mozzanatra, megállapítva: „Egyike volt ez azoknak a ritka nagy pillanatoknak, a midőn a magyar nemzet önmagával kibékült és egygyé tudott lenni.”
- 2 *az akkori ellenzék vezére* — ti. Nyáry Pál, aki 1848 nyarán átmenetileg az országgyűlés radikális szárnyának vezetője volt. Jókai és Nyáry Pál kapcsolatával Sándor István *A lélek-idomár* (JKK 51. k. 583—84.) kritikai kiadásának jegyzeteiben foglalkozik részletesen.
- 7 *Mese ez is! Poétázás! Utópia!* — a kesernyés megjegyzés arra céloz, hogy a századforduló időszakában éppen a katonai vonatkozású kérdések váltották ki a leghevesebb összeütközéseket a kormánypárt és az ellenzék között. A regény keletkezésének idején, 1903—1904 folyamán különösen súlyos helyzet alakult ki: az ellenzéki pártok obstrukciója mintegy másfél éven át, egészen 1904 márciusáig megakadályozta a kormány 1902 októberében benyújtott újoncállítási törvényjavaslatának elfogadását. Nyilvánvalóan ez a helyzet készítette Jókait annak hangsúlyozására, hogy 1848-ban „a hadsereg dolga egy nap elintéztetett”.
- 9 *A magyar kormány pénzjegyeket kénytelen kibocsátani.* — 1848 májusában a kormány két, egymással párhuzamos akciót indított meg a társadalom anyagi erőforrásainak mozgósítása, a honvédelem és az önálló pénzügy alapjainak lefektetése céljából. A minisztérium máj. 19-én közzé tett felhívása országos gyűjtést hirdetett meg az új magyar csapatok felállításának költségeire. Máj. 24-én Kossuth mint pénzügyminiszter államkölcsönt bocsátott ki, felszólítva a lakosságot, hogy kincstári utalványok jegyzésével segítse elő a magyar bankjegyek fedezetének megteremtését. Mindkét kezdeményezés — amelyeket a sajtó is erőteljesen propagált

Lap: Sor:

- széles körű visszhangra talált. Jókai az Ék máj. 21-i és 28-i számaiban, a Charivari c. rovat névtelen közleményeiben számolt be az országos gyűjtés addigi eredményeiről. (JCB 2. k. 171—73., 196—98., 200—01.) Későbbi művei közül a *Politikai divatok* (JKK 14. k. 103.), *A kőszílvű ember fiai* (JKK 28. k. 8.) és *Enyim, tied, övé* (JKK 29. k. 69—70.) regényeiben érinti ezt az akciót.
- 25 : 20 *Lélekfordító idők jártak.* — hasonló fordulatot ad Jókai *A kőszílvű ember fiai* c. regényben az özvegy Baradlayné szájába, abban a jelenetben, amelyben ez hazahívja az osztrák hadseregben szolgáló fiát, Richárdot Bécsből: „Lélekcserelő idők járnak, fiam! [. . .] Mindnyájan más emberek lettünk.” (JKK 27. k. 238.)
- 26 *A kolostorok, a papnöveldek kiürültek . . .* — ugyanilyen fordulatokkal írja le a szabadságharc honvédségének megszületését Jókai *A kőszílvű ember fiai* c. regényben, az *Egy nemzeti hadsereg* c. fejezetben (JKK 28 k. 5—10.) is.
- 26 I *A szabadság hívó szava túlhangzott a hegyeken* — a szabadságharc kitörésének hírére valóban jó néhány, külföldön állomásozó magyar huszárezredből tértek haza kisebb-nagyobb csoportok. A sort még 1848 nyarán a Würtemberg-huszárok („Lenkei százada”) nyitották meg, majd 1848 őszén (amikor a szökések tömegessé váltak) a Sándor-, Károly Albert-, Koburg-, Vilmos- és Nádor-huszárok követték őket. Jókai az Ék 1848. jún. 11-i számában, a Charivari c. rovat egyik névtelen közleményében örömmel regisztrálta a Würtemberg-huszárok egy részének hazatérését. (JCB 2. k. 218.) Egy magyar huszárcsapat kalandos hazaszökésének kalandos történetét később *A kőszílvű ember fiai* c. regényben, az *Elől vsz, hátul tűz* c. fejezetben (JKK 27. k. 282—309.; vö. uo. *A huszárok hazatérése* c. fejezetet a jegyzetekből) mutatta be.
- 9 „Ég a kunyhó, ropog a nád . . .” — ezt a dalt idézi Jókai *Akik kétszer halnak meg* (JKK 39. k. 198.) és *A kiskirályok* (JKK 49. k. 262.) c. regényeiben, továbbá *Emlékek a szabadságharcból* c. írásában (*Az én életem regénye.* HhM 5. k. 25.) is. A dal szövege már Toldy Ferenc *Handbuch der ungrischen Literatur* (Pest 1828) c. antológiájának lapjain megtalálható. Tóth István *Áriák és Dallok* c., 1832 és 1843 között keletkezett kéziratos énekeskönyvében ugyancsak szerepel. (Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája.* Bp. 1963. 389.) Erdélyi János *Népdalok és m...*

Lap: Sor:

- dák c. gyűjteményében (2. k. Pest 1847. 119.) a Jókaitól idézett sorok — kissé eltérő szöveggel — a *Monostori sűrű berek* . . . kezdetű dal harmadik versszakában fordulnak elő.
- 26 : 11 *A futóbetyár volt a népdalok hőse.* — Jókai 1851-ben Angyal Bandiról írt novellát *A népdalok hőse* címmel. *A lélekidomár* c. regényben (JKK 51. k. 14.) viszont Rózsa Sándort illeti „a népdalok hőse” megjelöléssel. *A mi lengyelünk* c. regényben (JKK 66. k. 237.) a Bach-korszakra vonatkozólag jelenti ki: „A betyár lett a népballadák hősalakja.”
- 13 *felajánlották fegyveres szolgálataikat a hazának* — az utalás Rózsa Sándorra vonatkozik, aki 1848-ban valóban engedélyt kért és kapott a Honvédelmi Bizottmánytól egy szabadcsapat alakítására. Kossuth az amnesztialevél kézbesítésével Jókait bírta meg. Jókai több művében is utalt életének erre az epizódjára (*Enyim, tied, övé.* JKK 29. k. 148.; *A lélekidomár* JKK 51. k. 25.). *Emlékek a szabadságharcból* c. írásában (*Az én életem regénye.* HhM 5. k. 9.) úgy állítja be a dolgot, mintha ez alkalommal személyesen is találkozott volna a híres betyárral, noha valójában — Kossuthhoz intézett, fennmaradt hivatalos jelentésének tanúsága szerint — csak Rózsa Sándor egyik alvezérének tudta átadni az amnesztialevelet. (A jelentés szövegét l. JKK *Levelezés* 1. k. 67—68.)
- 28 5 *telkes és negyedrésztelkes gazdák . . . sereglettek a választási urnákhoz* — a jobbágytelek nagyságát Mária Terézia 1767-ben kibocsátott úrbéri rendelete szabályozta. Eszerint az egésztelkes jobbágyokat $\frac{3}{4}$ katasztrális hold nagyságú belső telek illette meg, ehhez a föld minősége szerint változó kiterjedésű rét és szántóföld (átlagosan 7 hold rét és 18 hold szántó) járult. A fél- és negyedtelkes jobbágyoknak az egésztelkesek számára előírt beltelek, rét és szántóföld megfelelő hányada járt. Magyarországon az 1848 előtti években a jobbágyok 40,4%-a tartozott a telkes gazdák közé, 59,6%-uk pedig zsellérsorban élt. A pozsonyi országgyűlésen 1848 áprilisában elfogadott, a törvényhozást népképviseleti alapra helyező új választójogi törvény a legalább negyedtelek nagyságú földbirtokokhoz kötötte a választójog megadását. (L. erről bővebben *A kiskirályok* JKK 49. k. 367—68.) Ennek a törvénynek alapján választották meg azután 1848 júniusában az új országgyűlés képviselőit.
- 14 *egy csapat már elindult* — arról a párszáz főnyi létszámú, Stúr és Hurbán irányítása alatt álló, nagyrészt Bécsben és Prágá-

Lap: Sor:

ban toborzott szabadsapatról van szó, amely 1849. szept. 17—18-án morva területéről tört be az országba. A Szlovák Nemzeti Tanács nevében megszervezett akció célja az volt, hogy a Felvidék szlovák parasztságát szembe fordítsa a magyar kormánnyal. Néhány ezer (főként Nyitra megyei) szlovák valóban csatlakozott a mozgalomhoz, de a szlovák parasztság többsége nem támogatta azt. A Szlovák Nemzeti Tanács szabadsapatái — amelyek ellen a Batthyány-kormány a reguláris katonaság néhány zászlóalján kívül a környékbeli nemzetőrséget is mozgósította — szept. 28-án kénytelenek voltak elhagyni az országot. Jókai *Akik kétszer halnak meg* c. regényének cselekményébe is beleszötte a szlovák szabadsapatok 1848. őszi betörését (JKK 39. k. 109—37.), lelkiismeretlen kalandorokként mutatva be a — szatirikus színezetű jelenetekben ábrázolt — mozgalom vezetőit.

- 28 : 32 *Úgy hitták őket, hogy czünderes puskák.* — Ugyanígy ír a szabadságharc nemzetőreinek erről az elavult fegyveréről Jókai az *Akik kétszer halnak meg* c. regényben is. „A mai Werndl- és Snider-korszak emberének szükséges megmagyarázni, hogy mi volt az a gyutacs. — Ezt németül úgy hitták, hogy „Zünder”. Mikor a kovás szerszám helyébe feltalálták a vegytani gyutacsot, hát ekkor ennek az alakja olyan volt, mintha egy vékony, lapos szalmaszálat csináltak volna lágy vasból, a közé volt szorítva a robbanó anyag, azt dugták bele a puska lyukába, arra csapott rá a fegyver sárkánya, úgy sült el. Amint aztán a lökupak (kapszli) fel lett találva, az egész átmeneti korszakot a lomtárba dobták, ott hevert évtizedekig, míg végre eljött az ideje, hogy 1848-ban a nemzetőrség fölfegyvereztessék: annak számára aztán előkeresték a fegyvertárból ezeket a gyutacsos puskákat. Jó fegyverek voltak azok nagyon; csak hogy azt a bolondságot, amivel el lehetett őket sütni, sehol a világon nem fabrikálta már senki.” (JKK 39. k. 57—58.)
- 33 *spanyol légy* — más néven kőrisbogár (*Lytta vesicatoria*); a fedelesszárnyúak rendjébe tartozó selymes fényű, zöldes színű, kártevő, mérges nedvű bogárfajta
- 29 : 22 *„Was kommt dort von der Höh?”* — Mi jön onnan a magasból? (Egy német diákgúnydal első sora.) Jókai *A kétségű ember fia* c. regényben (JKK 28. k. 35.) több versszakot idéz ebből a dalból.
- 23 *„Venger, polyák dva bratanki . . .”* — a szöveg helyes len-

Lap: Sor:

- gyelséggel: Polak Wegier dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki. (Magyarul: Magyar, lengyel két jó barát, Akár kard, akár pohár közt.) Jókai *A mi lengyelünk* c. regényben (JKK 66. k. 10.) is idézi ezt a dalt.
- 30 : 2 *congreve röppentyűtelepe* — a William Congreve (1772—1828) tüzértábornokról elnevezett hadi röppentyűt (= rakétaszerű lövedéket) Jókai *A kőszívű ember fiai* (JKK 28. k. 30.), *A mi lengyelünk* (JKK 66. k. 145.) és *Egy az Isten* (JKK 70. k. 195.) c. regényeiben is említi.
- 18 „*Te paizsodat ragadd elő* . . . — a XXV. zsoldár egyik versora (Szenczi Molnár Albert fordítása).
- 32 : 26 *durranóezüst* — régebben használt robbanóanyag. Készítésekor ezüstnitrát-oldatot nátriumlúgba öntöttek, és a leváló barna csapadékot (ezüstoxidot) kimosása után ammóniában feloldották.
- 33 4 *szaduceus* — ókori arisztokratikus zsidó szekta tagja. Jókai itt és más műveiben „pénzváltó, uzsorás” értelemben használja a szót.
- 30 *handk* — a morvák (és átvitt értelemben a cseh) népies elnevezése (a morvaországi Haná-síkság lakóinak neve nyomán). Az 1848 őszén a magyar kormány ellen fellépő, Hurban irányítása alatt álló szabads csapatok tagjai többségükben szlovákok voltak, de csakugyan voltak köztük cseh is.
- 34 6 *gölgödény* — gombóc, gombóc alakú tésztaféléseg
- 33 *az átveendő proklamációkat csempésztesse át Morvába, Gallicidba* — az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. okt. 16-án rendeletet bocsátott ki, amelyben a Morvaországban állomásozó Coburg huszárezred tagjait felhívta az országba való visszatérésre. (Közölve: *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. Sajtó alá rendezte Barta István. I. k. Bp. 1952. 219.) A kiáltványként, röplapon kiadott rendelet titkos ügynökök csempészték át Morvaországba. Később, a szabadságharc végső szakaszában (már a Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátása után) ismét sor került ilyen proklamáció kibocsátására. Az 1849. máj. 10-i dátumú, Kossuth és Batthyhány Kázmár külügyminiszter aláírásával ellátott felhívást, amely a Csehországban állomásozó magyar csapatokat szólítja fel a hazatérésre, a forradalmi kormány önálló nyomtatványként hozta nyilvánosságra. (A felhívás szövege újra közölve: *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp. 1955. 252—54.)

- 38 7 *Magyarország Tegrégibb városa* — Körmöcbánya (ma: Kremnica) városának alapítását a hagyomány 750—776 közé teszi. A közelében levő hegyen, majd a későbbi Körmöcbánya helyén ui. már ekkor létrejöttek az itteni bányákhoz kapcsolódó települések. A XIV. sz.-tól kezdve Körmöcbánya falakkal körülvett és különböző kiváltságokkal felruházott szabad királyi város volt. Az ország egyetlen pénzverője még a XIX. sz.-ban is az volt, amelyik itt működött.
- 9 *Mária* — magyar királynő (1370—1395, uralk. 1382-től), I. Lajos leánya, 1385-től Zsigmond felesége. Háza (csak egy van) a főtér déli részén ma is áll átalakítva. (*Nyugat- és Közép-Szlovákia*. Bp. é. n. [Panoráma Útikönyvek.] 87.)
- 42 : 5 *Belizárból eldalolta* — Donizetti *Belizár* c. operáját 1841-ben mutatta be a Pesti Nemzeti Színház.
- 13 *a magyar marseillaise-t* — Jókai az *Enyém, tied, övé* c. regényben (JKK 29. k. 150.) a szabadságharc egyik gerillacsapatát is fellépteti, amint a Marseillaise-t éneкли magyarul. Szerinte a szöveg — amely „elég gyöngé” — a harmincas években keletkezett, a „radikális országgyűlési fiatalság által énekeltetett a pozsonyi gyűldében. Szerzőjének Lovassyt tarták, kinek börtönét e költemény gyanúja is segített sötétebbé tenni.” Néhány sort idéz is belőle: e verssorok ténylegesen Verseghy Ferenc Marseillaise-fordításából valók, csekély módosításokkal. Bizonyára most is erre az énekre utal az író.
- 17 *Jellasic betörése utáni korszak volt.* — Jelačić csapatai 1848. szept. 11-én keltek át a Dráván. Előrenyomulásuk az első napokban — a szabadságharc erőinek felkészületlensége miatt — nem ütközött komolyabb akadályokba, de a magyar seregek szept. 29-i pákozdi győzelme fordulatot idézett elő a helyzetben. Okt. 1-én Jelačić megkezdte visszavonulását Székesfehérvárról, és okt. 8-án csapataival átlépte az osztrák — magyar határt. Karl Roth császári tábornok parancsnoksága alatt álló tartalékhadteste már előzőleg, okt. 7-én letette a fegyvert Perczel Mór csapatai és a Görgey Artúr vezette Duna—Tisza közti önkéntesek előtt.
- 25 *Ott az osztrák határnál megálltak* — Móga János altábornagy parancsnoksága alatt álló magyar sereg okt. 10-én állapodott meg a Lajtánál. Ugyanezen a napon a bécsi demokratikus egyesületek középponti választmánya segítségül hívta a magyar sereget. Okt. 12-én az osztrák Birodalmi Gyűlés által kiküldött választmány is ilyen értelmű segélykérést intézett

a magyar országgyűléshez. A Honvédelmi Bizottmány felemás jellegű határozatokat hozott a kérdésről. Móga erői két ízben (okt. 15-én és 21-én) átlépték az osztrák határt, majd rövidesen harc nélkül visszatértek a Lajta mögé. Okt. 28-án harmadszor is átkelt a Lajtán, de az okt. 30-i schwechati ütközet a túlcroben levő császári seregek győzelmével végződött. Jókai *Emlékek a szabadságharcból* c. írásában (*Az én életem regénye*. HhM 5. k. 15—20.) is foglalkozik ennek az időszaknak az eseményeivel.

- 44 : 27 *Itt van helység közepén üres görög templom.* — a hívek kihalása folytán kiüresedő és fölöslegessé váló görögkeleti templomokról Jókai több más művében is szó van. A *Fekete gyémántok* c. regényben (JKK 21. k. 51—52.) egy olyan városról ír, amelynek már csak egyetlen görög lakója maradt az öreg Csanta Ferenc személyében; ő a templom egyedüli látogatója is. *A mi lengyelünkben* (JKK 66. k. 324—38.) egész fejezet szól a Lippay család birtokához tartozó Lipova üresen maradt görög templomáról, amelyet azután színházzá alakítanak át. A fejezethez fűzött lábjegyzetben (uo. 325.) az író elmondja, hogy Nagykovácsán annakidején ő maga is részt vett egy olyan mulatságon, amelyet egy magánlakásként használt egykori görögkeleti templomban rendeztek.
- 31 *stacionálj* — helyez el, állomásoztass
- 47 18 „*Szuronyt szegezz és előre!*” — pontatlan idézet Gyulai Pál *Hadnagy uram* c. költeményéből (helyesen: „Szegezz szuronyt s csak előre!”)
- 48 : 6 *a híres Bunkó* — Jókai más munkában — az *Eppur si muove* c., a XIX. sz. első évtizedeiben játszódó regényben (JKK 22. k. 366.) és az *Utazás egy strdomb körül* c. könyvben (259.) — is említést tesz Bunkó cigányprímásról. Az *Eppur si muove* kritikai kiadásában Margócsy József egy 1871-ből való újsághirdetést idéz, amely szerint az egyik fővárosi szórakozóhelyen „Bunkó Feri népzeneje” hallható. (JKK 22. k. 615.) — Az *Egy az Isten* c. regényben (JKK 70. k. 260.) Lányi cigány jelenti ki: „... nem akarok muzsikálni az én hazám ellen.”
- 7 *Schlick tábornok* — gr. Franz Schlick (1789—1862) császári altábornagy; 1848. dec. 6-án a császári főszereg III. hadtestének élén betört Magyarországra.
- 50 13 *Az első elveszett ütközet* — az 1848. okt. 30-i schwechati ütközet

Lap: Sor:

- 50: 20 *Kiss Ernő* — a császári hadsereg ezredese, majd a szabadságharc honvédtábornoka, később altábornagya, az aradi vértanúk egyike (1800—1849).
- 21 *Szent Tamás* — a Bács vármegyei Szenttamás (ma: Srbobran) község a szabadságharc idején a szerb felkelők legfőbb, sáncokkal körülvett erőssége volt. 1848-ban a magyar seregek három sikertelen ostromot indítottak ellene. 1849. ápr. 3-án Perczel Mórnak végre sikerült bevennie.
- 52 : 10 *Kapisztránok*. — Kapisztrán János, ferencrendi szerzetesről (1386—1456) van szó
- 20 *fiskaldtus* — ügyvédi iroda
- replika* — itt mint jogi műszó: az írásbeli (régebben szokásos) peres eljárásban a válaszirat elnevezése
- 53 9 *Ha ők magukat úttörőknek tartják . . .* — a tréfás célzás azzal függ össze, hogy a „pionír” szó különböző európai nyelvekben egyaránt használatos volt „úttörő” és „utász, árkász” jelentésben
- 54 14 *kötőlék* — kötelék, kötés
- lazarétum* — kórház
- 55 2 *A schwechati ütközetvesztést követte a móri dandárvereség.* — 1848. dec. 30-án Perczel Mór hadteste Mórnál súlyos vereséget szenvedett a császáriaktól.
- 6 *Az országgyűlés megkísérlé a békekötést az előrenyomuló elleneséges hadvezérel.* — az országgyűlés 1848. dec. 31-én (ugyanazon a napon, amelyen székhelyének Debrecenbe való áthelyezéséről döntött) úgy határozott, hogy küldöttséget indít Windischgrätz császári főparancsnokhoz fegyverszünet létrehozása céljából. A küldöttség tagjai gr. Batthyány Lajos, Majláth György országbíró, gr. Majláth Antal, Lonovics József érsek és Deák Ferenc lettek. Windischgrätz 1849. jan. 3-án bicskei főhadiszállásán a küldöttség tagjai előtt kijelentette, hogy semmiféle egyezkedésre nem hajlandó, hanem csakis a feltétlen megadás (unbedingte Unterwerfung) jöhet szóba.
- 15 *Maga a fővezér felvonult a bányavárosokhoz a fősereggel* — Görgey Artúr (aki azonban ekkor még nem volt a magyar sereg fővezére, hanem — tábornoki rangban — a fel-dunai hadtest parancsnoka) 1849 januárjában — eltérve a jan. 2-i pesti haditanácson megállapított rendelkezésektől — csapataival északra fordult és a Garam bal partján a Felvidék hegyei közé, a bányavárosokba vonult.

Lap: Sor:

57 : 20 *Ekkor felfedeztek egy elhagyott bányát . . .* — Görgey seregének egyik, Aulich Lajos parancsnoksága alatt álló hadosztályát az ellenség jan. 22-én Körmöcbányán körülzárta. Aulich egy keskeny és meredek hegyi ösvényen keresztül jutott ki innen seregével, „a hegyháton pedig, mely meredek volta miatt a sereg átkelését lehetlenné tette volna, egy régi, nagy, részint bedőlt bányamenetet ásatott ki s alagút gyanánt 30 öl hosszúságban gerendákkal erősített meg. Ezen alagút a hegy nyugati oldaláról a keleti lejtőre vezetett; és miután az utat itt is járhatóvá tétette, jan. 24-ke éjjelen seregét, bár mondhatatlan erőfeszítéssel a hegyen át, szerencsésen Besztercebányára vezette . . .” (Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben.* 2. kiad. Pest 1872. 2. k. 261—62.) Jókai már *Az elesett neje* c., 1850-ben írt novellájában (*Csataképek* 10.), majd az *Enyim, tied, övé* c. regényben (JKK 29. k. 135—37.) és *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (JKK 68. k. 469.) foglalkozott a föld alatti átkeléssel. Vö. *A köszlű ember fia* jegyzetét erről (JKK 28. k. 384.).

58 3 *a stureci hágón kellett kegyetlen hózivatarban felkapaszkodniok* — „A Garanvölgyből ugyanis a Vágvölgybe csak a Sturecz hegyen át lehetett eljutni, mi téli időben nem kevés bajjal járt. A negyedfél ezer lábnyi magas, hóval fedett Stureczen átvezető út számos hegyipatakokon, iszonyú mélységek mellett kígyózik a meredek sziklafalak körül. A gyalogságnak csak könnyebb volt haladnia; de a lovasság gyakran leszállni s lovait kézen vezetni kénytelenített a sikamlós, szédítő, keskeny utakon s hidakon; a tüzéség pedig csak mondhatatlan erőfeszítéssel haladhatott előre ágyúival. [. . .] Daczára mindezen rémítő nehézségeknek az ernyedetlen utazók tizenhat órai menetben végre szerencsésen feljutottak a hólepte hegygerinczre.” (Horváth i. m. 263.)

5 *a branyiszkói hegyszoros megvívása* — a Branyiszkói hegység az északnyugati Kárpátok külső vonulatának legkeletibb tagja; a Branyiszkói hágó köti össze a Szepesi medencét a Tarca völgyével. A branyiszkói ütközet 1849. febr. 5-én ment végbe. A nyolc órán át tartó csatában magyar részről Guyon tábornok hadosztálya vett részt. A támadást maga Guyon, valamint Erdősy Imre tábori lelkész vezette. A csatáról Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (JKK 68. k. 470.) is megemlékezett.

Lap: Sor:

- 58 : 8 *A Csász bácsi hőstette* — a branyiszkói csatának erről az epizódjáról — Plathy István honvédtörtnagy visszaemlékezése alapján — Gracza György *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története* (Bp. é. n.) c. művében a 4. k. 64—65. lapjain ír, megemlékezve egy — „Csász bácsi” néven említett — öreg huszárról, aki — Guyon parancsának eleget téve — a pálinka megszerzésére vállalkozott.
- 59 5 *A magyar tisztek a hazafias, vendégszerető Eperjesen bált adtak* — a források szerint a Görgey csapatainak sikeres átkelését követő bálra nem Eperjesen, hanem Lőcsén került sor. „A tisztikar február 5-én, Görgey születése napján, Lőcse nővilágában sokáig emlékezetben maradt, fényes táncvigalmat rendezett.” (Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 2. kiad. Pest 1872. 2. k. 264.) Görgey azonban egyébként is „mindenütt, a hol csak negyvennyolcz óráig veszteglett, táncvigalmakat készíttetett.” (Uo. 267.) Jókai több művében is ábrázolja azokat a multságokat, amelyeket nehéz csaták után rendeztek a szabadságharc katonatisztjei. (Vö. erre vonatkozólag Szekeres László jegyzetét: *A köszívű ember fiai*. JKK 28. k. 382.) Az *Egy bál* c., 1850-ben írt elbeszélés (*Csataképek* 10. k.) a branyiszkói ütközet után bálozó tiszteket mutatja be. Hasonlóképpen *A mi lengyelünk* (JKK 66. k. 206.) is.
- 8 *Dembinszky* — Henryk Dembiński gr. (1791—1864) lengyel tábornok, az 1830—31-i lengyel szabadságharc főparancsnoka, 1849. jan. 21-től a magyar honvédsereg altábornagya, jan. 29-től márc. 4-ig a honvédsereg főerőinek parancsnoka.
- 12 *Görgey egy alkalommal azért támadta meg Dembinszkyt . . .* — a két vezér között kialakult ellentétnek erről a motívumáról (Dembinsky emlékiratai alapján) Gracza György is ír. (I. m. 4. k. 90—92.) Idézi Görgeynek Dembinskyhez intézett átiratát, amely a fővezér hibás intézkedéseinek következményeivel foglalkozik („Hadseregem összes podgyásza veszélyben forog, s Tokajnál valószínűleg már az ellenség kezébe került. Imhol a szomorú eredménye a tábornagy úr parancsának, amely Kassa azonnali kiürítésére vonatkozott.”), és elmondja, hogy a poggyász ügyében Görgey és Dembinsky első (1849. febr. 22-én Miskolcon lezajlott) személyes találkozása alkalmával is heves szóváltásra került sor.
- 60 3 *Itt is harc folyt a pártok között* — a Debrecenbe költözött

Lap: Sor:

országgyűlés sorait kezdettől fogva mélyreható véleménykülönbségek osztották meg. A radikális baloldal (amelyek számára az Egyenlőségi Társulat szolgáltatott önálló szervezeti keretet) a Habsburgokkal való végleges leszámolásra és ennek érdekében forradalmi diktatúra létrehozására törekedett. A másik pólust az ún. „békepárt” jelentette, amely arra törekedett, hogy — az 1848. áprilisi törvények érvényének fenntartása mellett — megegyezést érjen el a bécsi udvarral, s amelynek irányvonalát (az Esti Lapok szerkesztőjeként) Jókai is magáévá tette. Az országgyűlés többsége e két tábor között elhelyezkedő, liberális szemléletű képviselőkől tevődött ki, aki bizonyos kérdésekben az első, más vonatkozásokban viszont a második csoportot támogatták. A szabadságharc utolsó hónapjaiban a radikális baloldal elszigetelődött és kiszorult a hatalomból, míg a „békepárt” befolyása (a törekvéseikkel szembenálló Kossuthnak kormányzóvá történt megválasztása ellenére) nagy mértékben megerősödött.

- 60 : 13 *személyesen sietett fölkeresni a napilap szerkesztőjét* — ez a részlet némileg emlékeztet a *Politikai divatok* c. regény egyik (ugyancsak a szabadságharc idején játszódó) jelenetére. Itt Viola szerez elégtételt becsületében megsértett férjének, ott (JKK 14. k. 117—34.) özvegy Lávayné kényszeríti erélyes fellépésével állításainak visszavonására fiának rágalmazóját. Egyébként 1849-ben Jókait magát is érték hírlapi támadások politikai magatartása miatt. (L. erről JKK 14. k. 507., 586—87.)
- 20 *Guyon Richárd* — angol származású katonatiszt (1812—1856), a császári hadsereg főhadnagya, a szabadságharc honvédségében őrnagy, majd ezredesi, végül tábornoki rangban szolgált
- 63 2 *Pest szabad volt, de Buda várormán ellenséges zászló lobogott* — 1849. ápr. 23—24-től kezdve Pest (amelyet a császáriak az előző napokban kiürítettek) ismét magyar kézen volt, de Buda várában továbbra is császári katonaság állomásozott.
- 6 *Újépület* — II. József által emeltetett épület a mai V. kerületben, a Szabadság tér helyén (Neugebäude); egy ideig tüzérkaszárnya, Világos után a politikai elítéltek börtöne és kivégzési helye volt; 1897-ben lebontották.
- 10 *szállást fogadott a külvárosban* — Jókai 1849 tavaszán ugyancsak a külvárosban, a Kálvárián túl, László József színész

Lap: Sor:

- Stáció utcai lakásán szerzett szállást magának és feleségének az osztrákoktól visszafoglalt Pesten. (*Emlékek a szabadságharcról* = *Az én életem regénye*. HhM 5. k. 104.)
- 63 : 13 *Végzetes elhatározás volt a magyar hadvezérektől . . .* — csaknem szó szerint azonos módon ír a Görgey által ekkor elszalasztott lehetőségekről Jókai *Emlékek a szabadságharcról* c. művében (*Az én életem regénye*. HhM 5. k. 98—99.) is. *A kősztvű ember fiaiban* (JKK 28. k. 143—44.) azonban elkerülhetetlennek tartotta Buda ostromát.
- 14 *Komárom várának fölmentése* — a komáromi várat 1848 végén Windischgrätz csapatai körülzárták. A bekerítésnek csak 1849. ápr. 21-én vetett véget a magyar seregek győzelmes előrenyomulása.
- 19 *Az ostrom hosszú ideig tartott* — Görgey 1849. máj. 4-én kezdte meg Buda ostromát, és csak a máj. 20-ról 21-re virradó éjszakán sikerült a várat bevennie. Jókai — aki ezekben a napokban, Pest ágyúztatásának idején Pesten tartózkodott — *Emlékek a szabadságharcból* c. írásában (99—104.) számolt be élményeiről.
A várparancsnok — a budai vár parancsnoka Heinrich Hentzi (1785—1849) császári ezredes volt. Buda megvételekor halálos sebbel esett a magyar seregek fogságába. Az ostrom leírása: *A kősztvű ember fiaiban* JKK 28. k. 143—180.
- 25 *Ilyen volt a nászjeje egy dicsőkorbeli asszonynak* — hasonló fordulatokat olvashatunk *A mi lengyelünk* c. regényben (JKK 66. k. 111.) is. Itt Lippay Tihamér és Natália vesznek részt a komáromi várórség utolsó győzelmes kirohanásában. „Volt-e valaha menyasszonynak, vőlegénynek ehhez fogható nászutazása? [. . .] Nászutazás száz ágyú tűzokádó torkába! Világít előtűnik a halálfény; egy perc nem múlik el ágyúlobbanás nélkül; ahány dörgés, annyi halálkiáltás. S ők vágtatnak előre, mintha lakodalomra száguldanának.”
- 65 7 *A Komárom alatt megívott döntő ütközet* — az 1849. júl. 2-i csatában Görgey csapatai visszavonulásra kényszerítették a támadó császáriakat. Görgey maga is sebet kapott az ütközetben.
- 14 *az elfoglalt Aradvár* — Arad vára (amely mindaddig a császáriak kezén volt) 1849. jún. 27-én nyitotta meg kapuit a gr. Vécsey Károly parancsnoksága alatt álló magyar sereg előtt. A szabadságharc utolsó napjaiban (aug. 3-tól 13-ig) Arad volt a magyar kormány székhelye.

Lap: Sor:

- 66 : 23 *Elkezdődött a nagy hátráló hadjárat* — Dembińsky, aki 1849. júl. 30-án ismét átvette a honvédsereg főparancsnokságát, aug. 1-én feladta Szegedet, a Tisza bal partjára vonult vissza, és Temesvár felé vette útját.
- 67 : 24 *Én odamegyek a kegyetlen zsarnok elé* — ezek a szavak nyilvánvalóan br. Julius Haynau (1786—1853) tábornagra vonatkoznak, akit olaszországi működése idején tanúsított kegyetlensége miatt mint a „bresciai hiénát” emlegettek, és aki 1849. máj. 30-tól a magyarországi császári csapatok főparancsnoka volt. Számos magyar hazafit ítéltetett halálra. Röviddel (1850. júl. 6-án bekövetkezett) nyugdíjazása előtt váratlanul kegyelmet adott sok elítéltnak.
- 68 : 6 *azt mondva haldokló szóval, amit Arria mondott a férjének* — utalás az ókori Róma történelmének egy ismert epizódjára: Cecina Paetus feleségének, Arriának heroikus gesztusára. Arria (hogy a Claudius császár elleni összeesküvésben való részvétel miatt halálra ítélt férje számára a halállal való szembenézést megkönnyítse) törével előbb saját keblét döfte át. A „Paete, non dolet” szavak, amelyeket a haldokló Arria férjéhez intézett, szállóigévé váltak. Jókai ezt a történetet 1848-ban *Egy római polgárnő* c. novellájában (későbbi címén: *Arria*) dolgozta fel. (JKK *Elbeszélések*. 1. k. 441—45.) A *Politikai divatok* c. regény hősnője, Hargitay Judit a következő szavakat intézi férjéhez, Lávay Bélához, amikor az a világosi katasztrófa után öngyilkosságot akart elkövetni: „Ne félj: szégyent én nevedre nem hozok; s ha úgy körülhálózna bennünket a sors, hogy nem volna más váltság, mint vagy a fej, vagy a szív, akkor én volnék, aki azt mondanám: „Férem, a harmadik út még nyitva van. *Paetus! nem féj a kés!*” ” (JKK 14. k. 176.)
- 70 : 6 *a megyefőnök várostermében* — az abszolutizmus idején Magyarországot mint koronatartományt öt kerületre (Kreis) és több körzetre (Bezirk) osztották fel; ez utóbbiak élén állt a megyefőnök (Bezirksvorsteher).
- 12 *A péterváradi kapitulációról* — néhány magyar kézen levő vár (köztük Pétervárad) még a világosi fegyverletétel után is hetekig tartotta magát. Pétervárad 1849. szept. 5-én nyitotta meg kapuit a császáriak előtt. A vár feltételek nélkül adta meg magát; védői — szemben a komáromi helyőrséggel, amely néhány héttel később (okt. 2-án) kapitulált — nem jutottak büntetlenséget biztosító menlevél birtokába.

Lap: Sor:

- 70 : 23 *Az új hatalom minden lövészerszámot elszedett úrtól, paraszttól.* — az abszolutisztikus kormányzatnak ezt az intézkedését Jókai *Az új földesúr* (JKK 13. k. 7—8.) és *A mi lengyelünk* (JKK 66. k. 234.) c. regényeiben is említi.
- 26 *a jóérezelmű alattvalók* — az abszolutizmus kormányzati szervei a „gutgesinnt” (ill. magyar fordításban „jóérezelmű”) szóval jelölték meg a Habsburg-uralomhoz feltétlenül hűséges személyeket.
- 34 *bonorum director* — jószágigazgató
- 72 II *Egyik helységből a másikba is csak rendőri útlevéllel lehetett járni.* — az abszolutizmus korának kezdeti időszakában az osztrák zsandárok rendszeresen feltartóztatták a magyar országhatárokon belül közlekedő utasokat, s a személyi adataikat tartalmazó úti okmány felmutatását követelték tőlük. Aki ilyen irat nélkül indult útnak, rendőri jellegű szankciónak volt kitéve. A Pestre való utazáshoz pedig külön ebből a célból kiállított, szabályosan láttamozott útlevélre volt egy ideig szükség. Jókai több más művében (*Az új földesúr* JKK 13. k. 8.; *A kiskirdlyok* JKK 49. k. 274.; *A mi lengyelünk* JKK 66. k. 234.) is utal az abszolutisztikus kormányzatnak erre az intézkedésére.
- 31 „*Good morrow, sir*” — Jó reggelt, uram!
Zdrasztvuitye, szudarinja.” — Jó napot, asszonyom!
- 73 9 *tartlizni* — egy magyar kártyával kettésben játszott kártyajátékot (az alsós elődjét) nevezték „tartli”-nak.
- 75 4 *ddkos* — három- vagy négyélű, vékony pengéjű, hosszú szűrőfegyver
- 78 II *butyor* — négy sarkán összekötött gömbölyű kis batyú (bugyor)
- 79 : 23 *Josefstadt* — csehországi város (ma: Josefov) a Labe és a Mettau összefolyásánál, várbörtönében az 1848-as forradalmak leverése után sok magyar és a Habsburg-monarchia más országaiból származó politikai fogoly raboskodott. Jókai *A fekete vér* c. regényének hőse, Bárdy Zoltán, akit hamis feladás következtében börtönöznek be az abszolutizmus hatóságai, szintén Josefstadtban tölti a fogság időszakát.
- 80 7 *a császár tud magyarul* — a fiatal Ferenc József valóban szertett bizonyos fokú magyar nyelvtudásra. Arra az (1847. okt. 16-án lezajlott) ünnepségre, amelyen István főherceg nádort Pest vármegye örökös főispánjának székébe beiktatták, „lejött a király nevében a fiatal főherceg, Ferenc József,

Lap: Sor:

- és tiszta magyarsággal, tisztábban, mint az István főhercegé, elmondotta a beiktató beszédet". (Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. Bp. 1958. 1. k. 272.) Ferenc Józsefnek erről a magyar nyelvű beszédéről Jókai is megemlékezik *A magyar nemzet története regényes rajzokban* (JKK 68. k. 423.) c. művében.
- 80 : 16 „*Vakáte*” — a német „*Advokat*” (= ügyvéd) szó eltorzított formája
- 28 *Van egy irtóztató magas tornya, a Szent István-torony* — Bécs legnevezetesebb (mintegy a város jelképévé vált) egyházi épülete a Stephansdom, amelynek építését 1147-ben kezdték meg gótikus stílusban; déli, egyetlen tornya 137 méter magas
- 84 : 10 „*zehn Gulden*” — tíz arany
- 12 „*aber*” — ugyan, dehogyan
- 18 „*friskó! friskó!*” — gyorsan! gyorsan!
- 30 „*gute rász*” — jó utazást (*gute Reise*)
- 86 : 12 *a magyar jótékony nőegylet* — a XIX. sz. első felében az országban több jótékony nőegylet is alakult, és ezek működésüket az abszolutizmus időszakában is folytatták. Közülük a legjelentősebb a már 1817 óta fennálló pesti jótékony nőegylet volt, „mely Bohus Szögyén Antónia lelkes vezetése mellett a rendőrségnek az egyesületi ügyekbe való beavatkozását azzal hátrította el, hogy Hildegarde főhercegnőnek a »fő-kormányzó« nejének ajánlotta fel a védőséget”, és „magas pártfogójának védszárnyai alatt még az ínséges honvédcsaládokat is zavartalanul segíelyezhette”. (Berzeviczy Albert *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. 2. k. Bp. é. n. [1925] 412.) Ám arra vonatkozólag, hogy az egyesület tevékenysége politikai elítéltek anyagi támogatására is kiterjedt volna, nem ismerünk adatokat.
- 26 *Négy Hajmonfi* — Mischael Balfe angol zeneszerző operája, amelyet a pesti Nemzeti Színház 1845-ben mutatott be
- 87 : 8 *penziondl* — nyugdíjaz
- 88 4 *profósz* — börtönőr
- 90 : 4 *olajkárós* — különféle apróságokat áruló vándorló kereskedő
- 27 *a hazai takarékpénztárhoz* — nyilván a Pesti Hazai Első Takarékpénztárról van szó, amelyet 1840-ben Fáy András alapított
- 92 8 *pemák* — a csehek gúnyos elnevezése
- 26 *egy híres poéta, aki az „Arany trombitát” írta* — ti. Sárosi Gyula, aki Kossuth biztatására írta meg és adta ki *Arany Trombita*

Lap: Sor:

- (Debrecen, 1849) c., a szabadságharcról szóló verses krónikáját. 1851-ben távollétében halálra ítélték. 1852-ben (amikor az álnéven Gyöngyösön rejtőzködő költőt elfogták) újból kimondták rá a halálos ítéletet, majd azt életfogytiglani várfogságra változtatták. Büntetését Sárosi azonban nem Josefstadtban, hanem Königgürtzban töltötte, ahonnan 1856-ban szabadult.
- 92 : 27 *papok* — az 1850-es években Josefstadtban raboskodó elítéltek között valóban több pap volt. Deák Farkas *Fogságom története* (Pest 1869) c. művében négyről tesz említést: Bory Károly és Schwendtner Mihály katolikus, Könyves Tóth Mihály református és Árkosi Mózes unitárius lelkészekről. A monarchia más börtöneiben őrzött politikai foglyok között is számos, a szabadságharcban való részvétele miatt elítélt katolikus és protestáns pap volt.
- 93 : 21 „*Készt djni, tu támi!*” — „*Gehst ein, du Dame!*” (kb.: Mars be, te dáma!) német szavak tájnyelvi kiejtés szerinti formában
- 94 I *abriktolnak* — idomítanak, megrendszabályoznak
- 97 I *fürdőre mégy Bártfára* — az egykori, Sáros megyében levő Bártfa (ma: Bardejov—CsSzK) városának gyógyfürdője a XIX. sz.-ban Magyarország egyik leglátogatottabb fürdőhelye volt.
- 98 : 20 „*halld meg lélek; mert néked beszélek*” — egy régi (már az 1796-i debreceni halottas könyvben megtalálható) református halotti ének kezdő szavai. Jókai a *Rab Ráby* c. regényében (JKK 38. k. 459.) is idézi. A 313. sz. dicséretként szerepelt korábban.
- 100 6 *aeon* — évezred, örökkévalóság (görög szó)
- 103 : 18 *segítettem elnyomni a tót parasztzendülést* — az utalás a regény VI. fejezetében ábrázolt eseményekre: a Hurbán irányítása alatt álló szabadcsapat akciójára vonatkozik. (L. a 28 : 14 sorhoz fűzött magyarázatot is.)
- 21 *Nem álltam-e be lengyelnek valami rebellis urasághoz?* — a szabadságharc bukása után lengyelek is bujkáltak az országban, akiknek azután egy-egy nemesi ház nyújtott — különböző szolgálatok végzése fejében — menedéket. Így alakult ki a „lengyel” szónak a „családi mindenes” jelentése. Ebben az értelemben használja a szót Jókai *Az új földesúr* (JKK 13. k. 209.) és *Az élet komédiásai* (JKK 31. k. 63.) c. regényeiben is. *A mi lengyelünk* c. regénynek pedig már a címe is a szó-

Lap: Sor:

- nak erre a — közkeletű fogalommá vált — jelentésére utal.
- 107 : 14 „*Losonczi Phönix*” — ezzel a címmel Vahot Imre adott ki 1851-ben, ill. 1852-ben három kötetnyi zsebkönyvet „Az 1849-diki háborúban földult és elpusztított Losonc város némi fölsegélésére”. Az első kötet 1851. február végén, a második augusztus elején, a harmadik pedig 1852. február végén jelent meg. Jókai az első két kötetben egy-egy novellájával (*A láthatatlan csillag*; *Rozgonyi Cecília*) szerepelt. Az egyes kötetek utolsó lapjain csakugyan az előfizetők és az előfizetés-gyűjtők névsora olvasható.
- 15 „*Reguly Album*” — a Reguly-Album kiadásának terve még a forradalom előtti időszakban alakult ki, és a könyv jóvedelmének — az eredeti elképzelés szerint — Reguly Antal oroszországi kutatóútjához kellett volna anyagi fedezetet biztosítania. A kiadvány (amelynek szerkesztését Toldy Ferenc vállalta magára, s amelyben Jókai *A munkácsi rab* c. elbeszéléssel szerepelt) azonban csak nagy késéssel, 1850. február végén jelent meg. Példányai nem előfizetés révén, hanem a szokásos könyvárusi úton kerültek forgalomba.
- 109 12 *krispin* — finom szövetsből készült rövid, fodros, vállra kanyarítható köpeny
- 110 26 *kapicányon tarthatott* — féken tarthatott, rendben tarthatott (kapicány = fék, kantár)
- 112 9 *Lugos* — (Lugoj) város a RSzK-ban a Temes folyó mentén. Az egykori Krassó-Szörény vármegyéhez tartozott.
- 15 *Ledru-Rollin* — Auguste Ledru-Rollin (1807—1874) francia radikális politikus, az 1848. februári forradalom után egy ideig a kormány tagja. Jókai több más művében (*A kőszelű ember fiai*. JKK 28. k. 114.; *Akik kétszer halnak meg*. JKK 39. k. 216.; *A mi lengyelünk*. JKK 66. k. 125.) az ittenivel szinte szó szerint azonos formában utal azokra a minden ténybeli alapot nélkülöző, naiv hiedelmekre, amelyek a magyar szabadságharc ügyének nyújtandó francia katonai segítséggel kapcsolatban kaptak lábra.
- 119 : 17 *körmői arany* — Róbert Károly óta firenzei mintára vert, 3,52 g súlyú magyar aranypénz
szuveréndór — egy fontsterling értékű angol aranypénz (soverign)
imperidl — a cári Oroszországban forgalomban volt, 10 rubel értékű aranypénzérme
- 120 8 *testamenti executor* — végrendeleti végrehajtó (jogi műszó)

Lap: Sor:

- 123 : 17 *A protestáns pap így osztja a gyóntatócédultát.* — tréfás utalás egy katolikus egyházi szokásra, amelyet az 1549-i kölni zsinat vezetett be, és amelyet Jókai más műveiben (*Szeretve mind a vérpadig*. JKK 42. k. 115., *A lőcsei fehér asszony*. JKK 43. k. 32.; *Fráter György*. JKK 61. k. 196.) is emleget. A „gyóntatócédula” (schedula confessionis) az elvégzett húsvéti gyónásról szóló bizonyítvány, amelyet a gyóntató ad a gyónónak.
- 125 : 25 *haudujudu* — angol üdvözlési forma (how do you do?) *Palmerston*, Henry John Temple (1784—1865) — angol liberális politikus, 1846—1851 külügyminiszter. Az ironikus célzás azzal függ össze, hogy a magyar közvélemény egy része a szabadságharc alatt és után alaptalan reményeket fűzött az angol külpolitika vélt magyarbarátságához.
- 126 : 9 *infámkaszfrozzák* — becstelenség címén elbocsátják a szolgálatból
- 127 : 2 *csepesz* — főköttő (tájszó)
- 3 *eklézsiát követni* — utalás egy (régebben a reformátusoknál szokásos) egyházi büntetésre, amelynek során az „eklézsiakövetésre” kötelezett személy nyilvánosan megvallotta bűnét és tollkoszorúval fején ünnepélyesen megkövette a gyülekezetet
- 5 *Kánonaink* — (itt: a reformátusok körében érvényes) egyházjogi szabályok
- 128 8 *A törvény is azt parancsolja.* — a magyar joggyakorlat a XIX. sz. folyamán is abból a vélelemből indult ki, hogy a házasság tartama alatt — vagy a házasság megszűnése után legfeljebb tíz hónap múlva — született gyermek a férjtől származik (pater est, quem nuptiae demonstrant). Ez a vélelem csak per útján volt megdönthető.
- 9 *kereszteld őt Deodátnak* — ugyanezt a nevet (amelynek jelentése: akit az Isten adott) kapja *Az arany ember* c. regényben Timár Mihálynak és Noéminek a Senki szigetén született fia. A névválasztás mindkét esetben azt jelzi, hogy olyan gyermekről van szó, akinek születési körülményeit takarogni kell, de akit az anya mégis örömmel vall a magáénak.
- 131 4 *az újszülött embervakarcs már hatvannégy szót hoz magával a világra* — Jókai 25. (VII.) sz. zsebkönyvének 43. r. lapján egy 56 tételből álló gyermeknyelvi szótárt rögzített, amelyben a („cici” és „mámmám” szavak kivételével) az itt említett szavak is előfordulnak. (JKK *Följegyzések* II. 408.)

Lap: Sor:

Hasznosította ezt az anyagot az író *Levente* c. drámájában is, amelynek utószavában (146—47.) külön kitér a gyermeki szókincs kérdésére.

131 : 17 *fescenninák* — nyersen gúnyolódó, párbeszédes formájú versek a régi római irodalomban; itt: gúnyiratok

133 : 12 *A debreceni magyar kormánynak tagja volt báró Jósika Miklós* — a kiváló regényíró (1794—1865) 1848. okt. 3-tól volt tagja a Honvédelmi Bizottmánynak, amely 1849. április végéig (a Szemere Bertalan irányítása alatt álló minisztérium megalakulásáig) ténylegesen a kormány funkcióit látta el. A Jókaitól említett intézkedés 1849 tavaszán született meg. A Közlöny c. hivatalos lap 1849. márc. 13-i száma közölte a Honvédelmi Bizottmány márc. 11-i keletű felhívását, amely szerint „a külön hadosztályokhoz több gyakorlott tollú s egyszerűsmind tiszta jellemű egyén kívántatik, kik a hadi ügy folyamát, mint egyes tetteket az igazsághoz híven följegyezve anyagot készítsenek elő” a szabadságharc később megírandó részletes történetéhez. „Kik tehát a kijelölt feladatnak megfelelni hivatást és képességet éreznek magokban, jelentkezzenek mielőbb személyesen vagy írásban b. Jósika Miklós honvédelmi bizottmányi tagnál.” (Újra közölve Barta István: *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. Bp. 1953. 2. k. 638.) Márc. 16-án a Bizottmány ki is nevezett hat „történeti jegyzőt” Lisznyay Kálmán, Zalár József, Dobrossy István, Kőváry László, Mészáros Károly és Fribeisz István személyében. (Uo. 660—61.)

19 *a mi Károlykánk* — a regény e figurája mögött (amint ezt Jókainak a szövegbe illesztett lábjegyzete is hangoztatja) kétségkívül valamely élő kortárs alakja rejlik, de a modell kiléte nem tisztázható egyértelmű határozottsággal. Tábori festők kinevezésére vonatkozólag a forradalmi kormányzat — Jókai állításával ellentétben — nem hozott intézkedést. Than Mór (1828 — 1899), akit Görgey csakugyan mint hadifestőt foglalkoztatott, a regény írás idején már nem élt. Így esetleg Madarász Viktor (1830—1917) személye jöhetne számításba, aki előbb közkatonaként, majd mint hadnagy vett részt a szabadságharcban (de hadifestőként nem működött), és akivel Jókai — ugyanúgy mint Thannal — személyes ismeretségben volt. A legvalószínűbbnek azonban az tűnik, hogy az utalás Telepy Károly (1828—1906) festőre, Telepy Györgynek, a Nemzeti Színház tagjának fiára vonat-

Lap: Sor:

kozik, akivel Jókai 1849-i tardonai bujdosásának időszakától fogva élete végéig kapcsolatban állt. A keresztnév azonosságá mindenestre Telepy személye mellett szól. Meg kell viszont jegyeznünk, hogy Telepy a szabadságharcban — betegeskedése miatt — nem vett részt, az 1850-es években pedig szinte állandóan külföldön tartózkodott.

133 : 20 *Kálmuska* — az utalás nyilvánvalóan Lisznyay Kálmán (1823—1863) költőre vonatkozik, akit Görgey seregéhez neveztek ki „hadtörténeti jegyzővé”. Világos után valóban besorozták az osztrák hadseregbe, s csaknem két évig külföldön szolgált. Jókai az Ék 1848. aug. 6-i számában megjelent satirikus versében „Lisznyai Kálmus” néven emlegette (JCB 2. k. 277—79.). Később *Az én kortársaim* c. visszaemlékezésében adott róla rövid jellemzést (NK 96. k. 174—75.).

21 *egy illusztrált Charivarit* — a „Charivari” (= macskazene) szó eredetileg egy francia satirikus lap címe volt. Jókai 1848 márciusa után az Életképek addigi újdonságrovatának címét „Charivari”-ra változtatta. Ezzel a rovattal, amelyet rendszerint ő maga írt, s amely rövid hírek, csípős hangú gloszszak, humoros apróságok egyvelegéből állt össze, mintegy a forradalmi publicisztika egy sajátos műfaját teremtette meg, utánzásra készítetve más egykorú lapok szerkesztőit és munkatársait is. Itt a szó nyilván általánosabb értelemben, „satirikus jellegű forradalmi lap” jelentéssel szerepel.

135 25 *A híres ázsiai utazó Reguly* — azoknak a kutatóutaknak, amelyeket Reguly Antal (1818—1858) az 1840-es években tett, célja valóban a magyar őstörténet (és közelebbről a finnugor nyelvrokonság) kérdéseinek tisztázása volt. Csak-hogy (bár a hazai közvélemény nagyobb része az ázsiai eredet, az Attilától való leszármazás elméletének híve volt) Reguly — más, korábbi utazókkal ellentétben — éppen nem Ázsiában, hanem a finnugor népek lakóhelyén (azaz elsősorban Oroszország európai részén) végzett rendkívül eredményes kutatásokat.

26 *a misszionárius Gützlavval szövetkezve* — Karl Gützlaff (1803—1851) német hittérítőről és orientalistáról van szó, aki 1831-től Kínában folytatott misszionáriusi tevékenységet. Az Új Magyar Múzeum 1850-i évfolyama ismertette Gützlaffnak *A kínai nyelvről és írásról* c. előadását. Ebben a *dzungár* nevű, Kínában élő népről is említést tett, amelyben „a régi hunok utódait s a magyarok testvéreit sejtí.”

Lap: Sor:

(LXXXVII.) Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művének 1853-ban írt első kötetében pozitív tényként hivatkozik arra, hogy Gützlaff megtalálta Kínában a hunok ma is élő, s időközben „több mint tizenhat millióra” felszaporodott leszármazottjait (JKK 67. k. 9.), de egy később hozzáfűzött lábjegyzetben (uo.) már erős kétségeit fejezi ki Gützlaff közlésének hitelességét illetően. Egyébként két másik Jókai-regény egy-egy mellékalakja: *A kőszívű ember fiaiban* (JKK 28. k. 225.) Boksa Gergő, *A mi lengyelünkben* (JKK 66. k. 280—82.) pedig Csunkó Dani szintén arról ábrándozik a világsíki fegyverletétel utáni hetekben, hogy az ázsiai magyar testvérek hoznak majd segítséget a szabadságharc ügyének.

- 135 : 30 *Oldamur* — ezt a nevet adta Jókai az avarok uralkodójának („chagan”-jának) *A varchoniták* c., 1851-ben írt kisregényében, amely a magyar—avar azonosság gondolatára épül. (L. még *Dalma* c. drámáját.)
- 136 : 3 *Ők már feltalálták a repülés titkát.* — az első kormányozható léghajót Henri Giffard francia mérnök készítette 1852-ben. Már a XIX. sz. első felében is többen próbálkoztak ezzel, de kísérleteik nem jártak eredménnyel.
- 140 : 34 *iperedik* — erősödik, erőre kap (tájszó)
- 143 : 14 *Rahl* — Karl Heinrich Rahl (1812—1865) osztrák festő, az eklektikus stílusú, akadémikus történelmi és arcképfestészet neves képviselője. Többször megfordult Magyarországon is, és itt közel 50 arcképet festett.
- 145 : 16 *teakfa* — Elő- és Hátsó-Indiában honos, különösen hajóépítésre használt fa
- 18 *surculus* — csecsemő, emberpalánta
- 151 : 23 *tutma* — hibás beszédű (főleg az orrból beszélők megjelölése)
- 152 : 12 *a mi császárdrunk királyunk* — Ferenc Józsefet ebben az időben (az abszolutizmus korszakában) a „király” cím voltaképpen nem illette meg: magyar királlyá ui. csak az 1867-i kiegyezés után koronáztatta meg magát.
- 22 *opulens* — gazdag, bőséges
- 159 : 14 *relais* — előfogat
- 166 : 13 *körömfaladék* — kézből, az ujjak közé fogva fagyasztott ennivaló
- 167 : 7 *bratindzni* — poharazgatni, baráti társaságban mulatozni
- 170 : 4 *egy tudós bardtom* — az utalás Schvarcz Gyula (1838—1900)

Lap: Sor:

történészre és államtudományi íróra és (a függetlenségi párt-hoz tartozó) politikusra vonatkozik, aki Jókai egyik útitársa volt 1880-i felvidéki útja során. (L. a *Keletkezése, forrása* c. fejezetet.) Az azonban nem valószínű, hogy Schvarcz — akinek szakterülete nem a magyar történelem, hanem az ókori történelem és az államelmélet volt — az út során levéltári kutatásokat is folytatott volna.

170 : 8 *more patrio* — a hazai szokás szerint

13 *a szabadelvű párton* — a dualizmus korszakában mintegy 30 éven át kormányon levő Szabadelvű Párt (amelynek Jókai is tagja volt) 1875-ben, a Deák-párt és a balközéppárt egyesülése révén jött létre. 1906-ban (az előző évben elszenvedett katasztrofális választási vereség következtében) kimondta feloszlását.

*

Ezúton mondunk köszönetet a kötet lektorának: Molnár Józsefnek, akinek számos értékes tanácsát és megjegyzését hasznosítottuk

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. Madocsányi Pál (a főhős modellje) idősebb korában (Vasárnapi Újság, 1875.)
- II. *a)* Jókai rajza a madocsányi kastélyról (A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött zsebkönyvből)
b) Politikai elítéltek a kufsteini várbörtönben az önkényuralom korában (Deák Farkas: Fogságom története c. könyvéből)
- III. Körmöcbánya látképe
- IV. A regény kéziratának első lapja

NÉVMUTATÓ

- Andaházy Pál 182—83
 Angyal Bandi 220
 Arria 230
 Aulich Lajos 226
- Árkosi Mózes 233
- Bach, Alexander 191
 Balassa Imre 190
 Balfe, Michael 232
 Baróti Dezső 212
 Barsi József 198, 200
 Barta István 187, 222, 238
 Bartha József 202
 Batthyány Kázmér gr. 222
 Batthyány Lajos gr. 225
 Bem, Jozef 217
 Beniczky Lajos 187—89
 Berzeviczy Albert 232
 Bobory Károly 233
 Bohusné Szögyén Antónia 232
 Bónis Sámuelné 200
 Borosini br. 199
 Borsiczky István 185
 Bunkó Feri 224
- Cecina Paetus 230
 Claudius római császár 230
 Congrève, William 222
- Deák Farkas 189, 194, 197—200,
 233
- Deák Ferenc 225
 Dembinski, Henryk gr. 227, 230
 Dobrossy István 236
 Donizetti, Gaetano 223
- Eötvös József br. 212
 Erdélyi János 219
 Erdősy Imre 226
 Eszterházy Károly gr. 212
- Fáy András 232
 Felsőbüki Nagy Pál 215
 Ferenc József, I. 195, 210, 231—
 32, 238
 Festetich Rudolf gr. 212
 Feszty Árpádné 182
 Földy János 189—92, 197—98
 Fribeisz István 236
- Gaál József 214
 Gallia Fülöp 195
 Giffard, Henri 238
 Giron Péter 217
 Görgey Artúr 188, 223, 225—27,
 229, 236—37
 Gracza György 197, 227
 Guyon Richárd 226—28
 Gützlaff, Karl 237—38
- Gyulai Pál 224
- Haymerle 196—97

- Haynau, Julius br. 230
 Hentzi, Heinrich 229
 Hildegarde főhercegnő 232
 Horváth Mihály 211, 226—27
 Hurban, Jozef Miloslav 216, 220
 233
 István főherceg 231
 Jelačić, Jozef 217, 223
 Jerney János 211
 Jósika Miklós br. 236
 József, II. császár 228
 Kapisztrán János 225
 Károlyi István gr. 213
 Kempelen Béla 183
 Kiss Ernő 225
 Kisslinger br. 199
 Korányi Sándor 200
 Kossuth Lajos 185—87, 218, 220,
 222, 228, 232, 238
 Könyves Tóth Mihály 233
 Kőrösi Sándor 194—95, 197
 Kőrösi Sándorné 194—95
 Kőváry László 236
 Krücken, Oscar von 178
 Lajos, I. király 223
 László József 228
 Ledru-Rollin, Auguste 234
 Lengyel Dénes 203—04
 Lisznyay Kálmán 236—37
 Lonovics József 225
 Lovassy László 223
 Madarász Viktor 236
 Madocsányi Imre 184
 Madocsányi Mária 183
 Madocsányi Pál 181, 184—92,
 199, 210
 Madocsányi Pálné 183—84, 190,
 192—93
 Majláth Antal gr. 225
 Majláth György gr. 225
 Marastoni Jakab 212
 Marczibányi Teréz 184
 Margócsy József 224
 Mária királynő 223
 Mária Terézia 220
 Mészáros Károly 236
 Mikszáth Kálmán 179
 Móga János 223
 Molnár József 239
 Móricz Zsigmond 203
 Nagy István 183—84, 191
 Nagy Miklós 193, 203, 210
 Nyári Pál 218
 Palmerston, Henry John Temple
 235
 Perczel Mór 223, 225
 Petőfi Sándor 216
 Platthy István 227
 Pulszky Ferenc 232
 Rahl, Karl Heinrich 238
 Reguly Antal 234, 237
 Révay Mór János 178—79
 Róbert Károly király 234
 Róth, Karl 223
 Rózsa Sándor 220
 Sándor István 218
 Sárosi Gyula 232—33
 Schlick, Franz gr. 224
 Schwarcz Gyula 182, 238
 Schwendtner Mihály 233
 Sinkovics István 185
 Spanucki gr. 199
 Steier Lajos 187—88

Stoll Béla 219
Stur, Ludovit 216, 220~

Szekeres László 196, 209, 227
Szemere Bertalan 236
Szenczi Molnár Albert 222
Szöll 217

Takáts Sándor 196
Táncsics Mihály 193, 210
Táncsics Mihályné 192—93, 210
Telepy György 236
Telepy Károly 236—37
Than Mór 236
Toldy Ferenc 219, 234
Tolnai Vilmos 213

Tóth István 219

Vahot Imre 234
Vayerné Zibolen Ágnes 212
Verseghy Ferenc 223
Vécsey Károly gr. 229

Windischgrätz, Alfred hg. 225,
229

Zalár József 236
Zichy Nándor gr. 196

Zsigmond király 210, 223
Zsigmond Ferenc 202—03

TARTALOM

I. Tájékozódás	5
II. Az asszonytagadók	6
III. Új korszak	11
IV. Az adott csók s a visszautasított csók	17
V. Csodatevő napok	24
VI. A nő, aki az urának felesége	27
VII. Miért sír egy asszony?	38
VIII. Táncolás a vulkán fölött	46
IX. Karddal vagy kard nélkül	55
X. Magyar nők a szabadságharcban	56
XI. Branyiszkó, hősök napja	57
XII. A viperamarás, s a nő, aki a mérget kiszívja a sebből	59
XIII. Az átruházás	61
XIV. A bombázás alatt	63
XV. A puttonyos nő	65
XVI. A válság napján	67
XVII. Az élet válsága	69
XVIII. Zsófi hőstette	78
XIX. Utánzás	96
XX. A fekete asszony	102
XXI. Gyógyír-e hát az arany?	116

XXII. A gyónás	122
XXIII. A Golgota	129
XXIV. A házipiktor	133
XXV. A nő, aki üt	138
XXVI. A legfőbb rágalom	147
XXVII. Vigalom a föld alatt	151
XXVIII. A szétrobbant meteor	154
XXIX. Börtöni emlékek	157
XXX. A halottaiból feltámadt	159
XXXI. A végzetes kimenetelű lakoma	165
XXXII. Vissza a börtönbe	170
Utóhang	170

JEGYZETEK

Rövidítések	174
Kézirat, kiadások	175
Keletkezése, forrásai	178
Jókai 1880-i felvidéki útja	180
Madocsányi Pál	184
A mellékszereplők modelljei	193
Korrajzi elemek	197
Irodalom	201
Szövegváltozatok	204
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	209
A képmellékletekről	240
Névmutató	241

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős
SOMOGYI BÉLA

Műszaki szerkesztő
ERDŐSI KATALIN

A kötéstervezésért
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

★

Terjedelem: 12,4 (A/5) ív + 4 oldal melléklet
AK 240 k 7476

★

74.74487 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

